

c r e d o

evangélikus folyóirat | XXI. évfolyam, 2015/2.

⊕ PECZ ⊕ BALLAGI ⊕ LUTHER ⊕

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXI. évfolyam, 2015/2.

A szerkesztőbizottság tagjai

Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztő

Fabiny Tibor

Fábri György

Ittész Gábor

Kézdy Pál, ifj.

Potzner Ferenc

Pröhle Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft. www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

Helyreigazítás

A Credo 2015/1. számának 87–88. oldalán jelent meg *Mielőtt* címmel Forgács Péternek a Molnár Ani Galériában megrendezett, *Megtörtént, holott nem követtem el...* című kiállításáról szóló recenzió. Az írásban sajnálatos módon néhány adat hibásan maradt benne.

A cikkben helytelenül szerepel, hogy maga a művész, Forgács Péter talált rá a holttestre. A halálesetről értesítést kapott, majd ő volt az, aki a holttestet beazonosította.

Forgács Péter elhunyt művész barátjának a neve: *Pierre Vanier*.

Forgács Péter Szépművészeti Múzeumban levetített videofilmjének címe helyesen: *Rembrandt-morfok*.

A hibákért elnézést kérünk!

A címlapfotót és az 51. oldalon látható felvételt (a Műegyetem Központi Könyvtárának olvasóterme) Szőnyi István készítette.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk.

Ebből a megfontolásból a Credo Evangélikus Folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

Ültessünk almafát!

Mindenekelőtt be kell vallanunk, hogy tanácstalanok vagyunk. Bár régen ismerjük a világs benne Európa demográfiai mutatóit, évek óta tudjuk, hogy kontinensünk egyre vonzóbb távoli földrészek szülőtteinek, s azt is tapasztaljuk már egy ideje, hogy a Közel-Keleten, Afrika bizonyos részein egyre nagyobb a felfordulás. A háborúk, a pusztító éhínség képei, az erről szóló hírek már régen nem hatnak az újdonság erejével. Ha szembesültünk is az aggasztó tényekkel, részvétet éreztünk, talán adakoztunk is egy segélyszervezetnek, de a legtöbb esetben – ha egyáltalán – a közvetlen környezetünkben tapasztalható nyomor és elesettség ellen igyekeztünk tenni valamit. Most meg csak jön, jön ez a végeláthatatlan embertömeg, itt élnek közöttünk, gyereket szülnék a pesti aluljáróban, s halnak tömegesen kínhalált szörnyeteg embercsempészek rozszant teherautójában. Többségük persze csak átmenetileg marad nálunk, hiszen igazából Nyugat-Európába vágynak, ám ez hosszabb távon biztosan nem marad így. A migránsok, menekültek jelenlétével tartósan számolnunk kell.

Tanácstalanságunk igazi oka nem az, hogy mit is gondoljunk bármelyik plakátkampányról, kerítésről, politikusi vagy egyházvezetői nyilatkozatról. S bár nyilvánvalóan szükséges vitatkozni a különböző megnyilvánulásokkal, ítéletet mondani róluk, jó lenne, ha nem polemizálva, hanem saját magunkra mint keresztény emberre és keresztény közösségre tekintve tudnánk felmérni a saját helyzetünket és mondani valamit arról, ami körülöttünk történik. Olyat mondani, ami nem pusztán holmi kegyes ájtatoskodás, hanem a saját állapotunkat, lehetőségeinket, emberi gyarlóságunkat is tekintetbe vevő, ám mégis tetté alakítható keresztény gondolat. Ismerjük az ide vonatkozó igehelyeket egymás befogadásáról, az irgalmasság számos példájáról, a prófétai útmutatást a felebaráti szeretet ránk vonatkozó parancsáról. De persze ha nem ismernénk, akkor is az orrunk alá dörgölnék azok, akiknek amúgy nem sok közük van a kereszténységhez, ám most kárörömmel figyelik tanácstalanságunkat: no, kedves egyházak, keresztény közösségek, most mutassátok meg, hogy hanyadán is álltok a krisztusi tanítással!

E gúnyos magabiztosságon persze fel lehet háborodni, ám a felvetés jogos: mondanunk kell valamit arról, hogy mit is csináljunk! Érdemes tehát a gyakorlat felől közelítenünk a migráció kérdéséhez. A gyakorlatias megközelítés legnyilvánvalóbb és talán legösztönösebb formája pedig az, ha a szülői felelősség jegyében próbálunk gondolkodni, cselekedni.

Kisebbit fiam egy napon született Ferenc Józseffel. Ennek nincs különösebb jelentősége, csupán annyi, hogy annak idején a születésről értesülve matuzsálemi korú nagyanyám annyit mondott: aznap mindig gyönyörűen zúgtak a harangok. Nem véletlenül, hiszen augusztus 18. a császár és király születésének ünnepe volt. Erről a nagyanyai mondásról minden születésnapkor megemlékezünk – a történelmi távlatba pedig csendben beleborzongunk. A borzongás tárgya persze nem az évszázadot átívelő életút, hanem annak az időutazásnak a jövő felé való folytatása, amit a nagyanyai szavak nyomán a múltba már megtettünk.

Vagyis: milyen körülmények között fogja megélni a felnőtt- és időskort a most 9 éves Mihály és számos kis kortársa? S mi, akik igyekszünk nemcsak gyerekeink, de szűkebb, tágabb közösségünk javát is keresni, mit tehetünk azért, hogy ezek a mai gyerekek fel tudjanak készülni erre a ma még teljesen beláthatatlan magyarországi, európai

jövőre? S itt persze nem a pusztá egzisztenciára gondolunk, bár nem elképzelhetetlen, hogy a következő évtizedekben még az is veszélybe kerül. De gondolunk a nyelvre, kultúrára, vallásra, a keresztény, evangélikus közösségre. Vajon mi marad mindebből az előrejelzésekből már ismert és most már a szemünk előtt is kirajzolódó jelenségek nyomán?

Az ENSZ népesedési adatai szerint a világnépesség a mai 7,3 milliárdról 2050-ig 9,7 milliárdra nő. Afrika lakóinak mai 1,2 milliárdos száma megduplázódik, Európa 738 milliós mai lélekszáma 707 milliósra csökken, ezen belül a magyarországi csökkenés közel 15 százalékos lesz. A jómódúnak tekintett országokban a népességnövekedés több mint 80 százaléka a migráció által valósul meg, ami nyilvánvaló civilizációs változásokat von maga után. Tehát ilyen kilátások mellett próbálunk meg egyrészt segíteni a menekülteken, másrészt valahogy egyházzól, nyelvről, kultúráról s persze arról gondolkodni, hogy miként tudjuk biztosítani gyerekeink jövőjét.

A pusztá számokat tekintve hosszú távon nincs sok esélye e zsidó-keresztény alapokon nyugvó, a reformáció és a felvilágosodás eszméivel átítatott Európának. A parttalan pesszimizmus helyett azonban idézzük fel inkább Luthernek azt a soha el nem hangzott mondatát, amelyet valamikor a 19. században – tegyük fel – egy

a modernizáció veszélyeit felismerő szerző neki tulajdonított: „Ha tudnám is, hogy holnap elpusztul a világ, még akkor is ültetnék egy almafát.” Azt is mondhatnánk: „Ültessünk, másképp nem tehetünk!”

A jelzett folyamatokat megváltoztatni aligha tudjuk, a migránsok tömegét feltartóztatni hosszabb távon képtelenek vagyunk. Jövetelüknek örülni nem kell, de aki valóban rászorul, annak segíteni kell, s az együttélésre fel kell készülnünk – ez szülői felelősségünk. A menekültek iránti részvét fontos, ez keresztény felelősségünk, de már középtávon is kevés, hiszen bármilyen segítőkészek is vagyunk, annak, aki itt akar élni, valahogy integrálódnia kell ebbe a közösségbe. Ahhoz, hogy az integrálódás szándékát elvárhassuk, segítenünk kell. E gyakorlati segítség megszervezésében egyházunk sokat tett az utóbbi időben, s az ősz folyamán tovább keressük annak lehetőségét, hogy gyülekezeteink, közösségeink újabb és újabb alkalmakat, eszközöket találjanak az „almafaültetésre”, vagyis hogy a reménység töltsön el mindnyájunkat akkor is, amikor egy ilyen váratlan és bizonytalan kimenetelű folyamattal szembesülünk. A bizonytalanságban pedig nemcsak a veszély, hanem az esély is ott lakozik; esély arra, hogy az új helyzetben az egyházak, keresztény közösségek megerősödjenek, ráébredjenek a missziói parancsból adódó feladataikra. S ha „ültetünk”, vagyis segítünk, akkor – reménység szerint – egy békésebb együttélés feltételeit teremthetjük meg. A felelősség a saját gyerekeink jövője, evangélikus keresztény közösségünk, de az egész ország jövője iránt is abban áll, hogy az integrálóképességünket erősítsük. Ez csak úgy lehetséges, ha saját felekezeti, kulturális önazonosságunkat megerősítve fordulunk nyílt segítőkészséggel a jövevények felé. Csak így tudjuk felkészíteni az ifjú generációt a gyökeresen más etnikai arculatot mutató Európában való életre.

Misi fiam 2100-ban – reménység szerint – 94 éves lesz, és arról mesél majd a – jó eséllyel – kicsit kávébarna, de – tegyük fel – magyarul beszélő, evangélikus dédunokáinak, hogy miért is zúgtak a harangok az ő születésnapján – nagyjából kétszáz évvel korábban.

Pröbke Gergely

A jómódúnak tekintett országokban a népességnövekedés több mint 80 százaléka a migráció által valósul meg, ami nyilvánvaló civilizációs változásokat von maga után. Tehát ilyen kilátások mellett próbálunk meg egyrészt segíteni a menekülteken, másrészt valahogy egyházzól, nyelvről, kultúráról s persze arról gondolkodni, hogy miként tudjuk biztosítani gyerekeink jövőjét.

Bizalom ma és holnap

Laborczi
Géza

„Te pedig ezt mondd Istenednek, az Úrnak a színe előtt: Bolyongó arámi volt az őszám, aki lement Egyiptomba, és jövevény volt ott kevesedmagával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott.” (5Móz 26,5)
„...jövevény voltam, és befogadtatok (...).” (Mt 25,35)

Mózes arra tanította a választott népet, hogy amikor minden esztendőben – az aratási hálaadó ünnepen – megáll a terményekkel Isten színe előtt, emlékezzen meg arról, hogy honnan jött: jövevényként, idegenként, menekültként érkezett Ábrahám arra a vidékre. A nomád életformát felváltotta ugyan a civilizált, de Mózes a hagyomány megte-remtésével és elrendelésével a letelepedett nép számára nagyon fontos tudást akar átadni: *a vándorlás, a jövevénylét, a migráns állapot fejezi ki legplasztikusabban és legdrámaibb módon a világban való létünk lényegét.* Ennek az ősi tapasztalatnak az őrzésére, tanulására, nemzedékről nemzedékre való továbbadására kötelezi népét, hogy sem jómódban, sem üldöztetésben erről meg ne feledkezzen.

Az ősi „mondóka” ismételtetése mellett még két fontos elem van jelen ebben az ősi ünnepi liturgiában, pontosabban a Mózes által kért gyakorlatban. Amikor a föld termésének legjavát az Úr elé viszi a „termelő”, ez nem rituális cselekedet csupán, hanem a legmélyebb *istenismeretről* szól. Annak tanulásáról, hogy mindenben a teremtő, megtartó, szabadító Úr munkáját lássuk. A másik – ettől elválaszthatatlan – a *szolidaritás* ébren tartása. Mózes azt is elrendeli, hogy a termény betakarításakor hagyjanak a földeken maradékot a szegények, a jövevények megsegítésére. Tehát minden termelő a feleslegéből adjon a rászorulónak, függetlenül attól, hogy az „hazai” vagy „külföldi”.

Azt gondolom, hogy hitgyakorlatunk, európainak mondott keresztény kultúránk nagyon elfelejtette ennek a hagyománynak a lényegét. Ma az európai kultúra és kereszténység a menekültválság kapcsán azt éli meg, amit a minta nélküli szülő a gyermeknevelésben: a modell hiányában csak pánikreakciókra futja. Gyűlölni a menekülteket, szidni a politikusokat, egyházi levelezőlistán egymást kiátkozni stb.

Két fontos felismerés következik a bibliai hagyomány ismeretéből vagy újbóli felfedezéséből: *a bűnbánat és az öröm.* A bűnbánat, mert összkomfortossá vált kereszténységünk, elfelejtettük, hogy mindannyian jövevények, menekültek, migránsok vagyunk ezen a világon. Az öröm, mert még ebben a válságos időben is van hová fordulnunk, van példánk, modellünk, amelyet követhetünk felszabadult hittel, megszentelt élettel.

Természetesen az egyetemes emberi és vallási dimenzió túl számunkra van még egy nagyon fontos szempont is. Annak felismerése, hogy maga a *Názáreti is ezt a tradíciót folytatta.* Sőt életében és önként vállalt halálában ennek egyetemes és mindenkire érvényes voltát mutatta meg. A jövevény, a szegény, a rászoruló felismerése és befogadása tehát a Krisztus-hit próbája, sarokköve. *Status confessionis,* azaz *hitvallásos helyzet.* Másképp fogalmazva, ezen a ponton dől el hitünk valóság, hitelessége, ereje.

Nem tudom megmondani, hogy a jelenlegi események miként eszkalálódnak, merre tartanak, de egyre jobban az a benyomásom, hogy a történelem Ura a súlyosbodó eseményekkel, az egyre értelmelmezhetlenebb történésekkel újra hitvallásos helyzetbe „kényszerít” bennünket, keresztényeket. Elkényelmesedett kereszténységünk ítéletét kell meglátnunk abban a megosztottságban is, ahogy a menekültkérdésre reagált egyházunk. Másképp fogalmazva: nem az úgynevezett keresztény Európa léte a tét, hanem a krisztusi szemlélet jelenléte. Pierre Teilhard de Chardin elképzelése szerint a

mindenség központja Krisztus, és ehhez viszonyítva értelmezhető minden emberi és egyházi lét, cselekedet. A „szeretet koldusait” segítő minden tettünk ezt a krisztusi centrumot erősíti, minden egyéb pedig természetesen gyengíti azt.

Természetesen keresztényként azt is fel kell ismernünk, hogy a világ, amelyben élünk, nem az evangélium, a szeretet „törvényszerűsége” szerint működik. A kihívások, a nehezen értelmezhető események mind arra figyelmeztetnek bennünket, hogy keresztényként egy súlyos feszültséggel kell együtt élnünk: miközben mi az evangéliumi jót szeretnénk megvalósítani, a világban ezzel ellentétes folyamatok erősödnek meg. Luther Márton is szembesült ezzel a minden Krisztus-követőt érintő konfliktussal. Ennek egyik lehetséges feloldásaként alkotta meg az Isten kettős kormányzásáról vallott tanítását. Ebben arról értekeznek, hogy *Isten két mandátummal vezeti a világot*: a törvény közvetett, a világi hatalom számára adott eszközeivel és az evangélium közvetlen, az egyházi szolgálat számára adott feladataival. Emberi értelemben e két területet el kell választani, mert a világi hatalomnak nincs mandátuma az egyházi élet szabályozására, az egyházi hatalomnak pedig nincs felhatalmazása a világi ügyekre. Mind a világi, mind az egyházi mandátum a saját felelőssége szerint működik, a természetes átfedésekkel együtt.

Mi következik ebből a mi számunkra a menekültkérdés összefüggésében?

Világosan kell látnunk, hogy ennek a problémának a megoldása nem a mi kezünkben van, hanem ez elsősorban a politikusok felelőssége. Így az *egyház prófétai szolgálata* kerül elő. Mit is jelent ez? Azt, hogy a lelki hatalom képviselői felelősek azért, hogy a világi hatalom képviselőit intse és figyelmeztesse a saját mandátumukkal való sáfárkodás, gazdálkodás felelősségére.

Nem szabad elhallgatnunk a menekültek ügyében azt a felismerést sem, hogy a szíriai és egyéb háborús tűzfészkek fenntartásában a különböző politikai hatalmak és fegyvergyártók érdekeltek. A hozzánk érkező menekültek jelentős része ennek a hatalmi játszmának az áldozata. Befogadásuk ugyan kötelességünk, de a menekülés okának megszüntetése a politikusok felelőssége.

Nem szabad elhallgatnunk azt sem, hogy miközben az állam elvitathatatlan joga és felelőssége a közrend biztosítása, eközben nem feledkezhet el a menekültek emberi bánásmódhoz való jogáról sem.

Nem szabad elhallgatnunk azt sem, hogy az egyház számára nem a menekültek gyors ellátása az igazi feladat. Ez elsősorban a különböző kormányok, az Európai Unió politikusainak közös feladata és felelőssége. Számítások szerint a menekültek száma Európa összlakosságához mérten elenyésző lesz még hosszú ideig.

Az egyházak felelőssége az uniós regisztrációt követő időszak feladataiban van: az itt maradni szándékozók befogadásában, szocializációjában, integrálásában.

A kétpólusú világrend összeomlását követően két politológus két nagyszerű munkában foglalta össze látását az új világrendről. Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című művében arról ír, hogy a vallás és a kultúrák összecsapása várható a világ történetében, ennek minden drámai és romboló hatásával. A világban egy új rend kialakulása zajlik. A különböző vallások és kultúrák jelenlegi egyensúlyát felváltja egy konfrontációkra, összecsapásokra épülő rendszer. Véleménye szerint az európai kultúra folyamatos konfliktusba kerül más civilizációkkal.

Francis Fukuyama a másik szerző, aki *Bizalom* című munkájában arról ír, hogy az emberiség jövője attól függ, hogy a kétpólusú világrend összeomlása után a különböző társadalmak és kultúrák megtalálják-e a bizalom belső és külső erejét.

Talán nem igényel külön magyarázatot, hogy keresztényként melyik hipotézis sikeréért kell küzdenünk, tennünk és imádkoznunk.

Laborczy Géza a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség lelkésze.

Lélekben és igazságban

Békési
Sándor

*Friedrich Schleiermacher liberalizmusának hatása Ballagi Mór megnyilvánulásaiban**

Ballagi Mór a számára legnagyobb tekintéllyel bíró gondolkodókat sorolja föl *A tudomány fejlődése hajdan és most* című előadásában, amikor azt írja: „...tény, hogy férfiak, mint Spinoza, Kant, Schleiermacher többet tettek a szellem-tudományok emelésére, istennek [sic!] igazságban és lélekben imadására, mint a régi kor minden szentjei együttvéve.” (BALLAGI 1870a, 20. o.) E három kiemelt gondolkodó közül Ballagi szóban és tettben a teológus Schleiermacherre utal a legtöbbször. Ahhoz tehát, hogy megtudjuk, milyen hatással volt a berlini protestáns lelkész liberalizmusa a budapesti protestáns teológus és nyelvtudós megnyilvánulásaira, először foglaljuk össze Schleiermacher alapvetéseit, amelyek egy évszázadra meghatározták a liberális teológia gondolkodásmódját.

1.

Friedrich D. E. Schleiermacher *A vallásról* kialakított gondolkodásának kiindulópontja az a világ, amely körbeveszi az embert. Kant ismeretelméletéből kiindulva azt látja, hogy ez a világ az embertől elkülönülő, idegen világ, amely csak tapasztalati úton, érzékekkel felfogható természet, maga a lét (*Sein*). Emellett van az emberben is egy intellektuális, egyéni világ, amely a fogalmak létrehozásának világa rendszerek alkotására, s mint ideális világ, ez a gondolaté (*Denken*). Az objektívnek és szubjektívnek nevezett világ a megfelelés szempontjából feszültségben áll egymással, ahogy ezt a klasszikus német filozófia több oldalról is körbejárta. Ugyanakkor a világ megismerésének létezik egy harmadik fajtája is, nevezetesen a *vallás*. A vallás azonban sem tapasztalati úton, sem pedig intellektuális rendszeralkotással nem megragadható, egyáltalán nem tudás a szó szoros értelmében, hanem a vallás lényegét tekintve *szemlélés* és *érzés* (*Anschauung und Gefühl*) (SCHLEIERMACHER 2000, 31. o.). Schleiermacher az érzés hangsúlyozásával a világot – mint univerzumot – magával az emberrel azonosítja, s a szívből eredeztetett vallás gyakorlására ilyen értelemben *az emberiség lényegének kifejezésre juttatásaként* tekint, mely mindenkinél a maga egyéniségének megfelelő módján történik. Aki az emberiség lényegét szemlélés és érzés által önmagában megtalálta, valamint önmagán kívül is annak kialakítására törekszik a világban, az az egyén szabad. Ezzel a gondolattal Schleiermacher kiszabadította a vallást a dogmatizmus és a racionalizmus útvesztőiből, és azt romantikus módon, a vallásos hős szabadon megélt, folyamatosan fejlődő, *világformáló* cselekvésének tartja (uo. 31–38. o.). Ebben a

---

* A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara emlékkonferenciát szervezett Ballagi Mór (eredeti nevén: Bloch Móric, Inóc, 1815. március 18. – Budapest, 1891. szeptember 1.) születésének 200. évfordulója alkalmából 2015. március 18-án. Itt hangzott el Békési Sándor előadása, melynek szerkesztett változatát közöljük.

gondolatban az a kopernikuszi fordulat, hogy *azt az organikus külső, idegen világot, a természetet és benne a történeéseket, amely eleddig fogva és függésben tartotta az embert, az ember bensőjében lévő lélek külső megnyilvánulása nyomán maga a felszabadult ember veszi hatalmába, hogy átalakítsa azt.*

A *Monologen* (1800) című írásában Schleiermacher eme felfogásának filozófiai mélységeit tárja az olvasó elé. A kiindulás itt is az idegen világ a maga szükségszerűségeivel, amelyek behatárolják és szolgává teszik az embert.

A mű végén azonban megjelenik egy ezzel teljesen ellentétes másik, új világ, amely a szabad, erkölcsös és világalakító ember műve (SCHLEIERMACHER 1978, 17., 61.,

75. o.). A bibliai Jób hitvallásának parafrázisaként ezt így fogalmazza meg:

„...tudom, hogy lelkesült magasabb élet képződik bennem a szabadság feltámadása révén.” (Uo. 75. o.) Schleiermachernél a világ, amint van,

puszta organizmus, fizikai és biológiai konglomerátum, az ember számára mindaddig idegen, amíg az értelem, akarat és érzés jellé, jelenvalóvá, üzenetet hordozó értelmes összefüggéssé nem változtatja. Az észlelés azért nélkülözhetetlen a világegyetem értelmezéséhez, mert az istenképű ember formálja meg azt, ami az isteni teremtettségben még rejtetten ugyan, de már készen áll.

Az idegen, külső, valamint az ember által megalkotott belső világ között lejátszódó megrendítő fordulat leírása közben olyan alapvető kifejezések fogalmazódnak meg Schleiermacher liberális gondolatainak alappilléreiként – húsz évvel Schopenhauer előtt –, mint a lelki megnyilvánulás, az *egyén* alapelve (*principium individuationis*), a *profétai polgár*, a *lélek*, a *szabadság*, a legmagasabb *erkölcsiség*, valamint *belső és külső cselekedet*.

Antropológiájában az embert az univerzummal azonosítja¹ oly módon, hogy a mulandó világ és az elérhetetlen örökkévaló között „az ember a maradandó mű” (uo. 14. o.). „Az ember ahhoz a világhoz tartozik, amelyet maga segít világra, akaratának és gondolatának egészét foglalja magába, az pedig,

ami rajta kívül van, idegen.” (Uo. 61. o.) Ez a gondolat teológiai műveiben is megjelenik, miszerint az ember éppúgy eredendően tökéletes, mint az a világ, amelyet lelkéből a külső

világgal szembeállít és kifejleszt. Persze ez a tökéletesség csak lehetőségként áll fenn mindaddig, amíg az istentudat fel nem szabadul a tökéletlenségből (SCHLEIERMACHER 1999, 59–61. §.). Az ember lelki és akaratati felszabadulását – mint a belső világ külső világrahozatalát – a házasság szeretetkapcsolatához hasonlítja: „Sajátsága által így kell hogy mindegyik a másiknak áldozza magát, míg önmagában a kettő különböző, csak egymásban hasonulnak...” (SCHLEIERMACHER 1978, 57. o.)

A lélek tekintetében a jelen való eszkatológia gondolatát előlegezi meg Bultmann előtt száz évvel: „Nem állsz egyedül begyökerezve a felszín mély talajába, mindenkifölött a *jövő állama* csírázik.” (Uo. 62. o.) Az univerzum szemlélése Schleiermachernél elsősorban Plótinosz fogalma, az *episztróphé* értelmében a külső világtól a magasabb rendű belső lelki világba való visszafordulást jelenti. „Önnönmagamba kell visszafordítani tekintetemet, hogy egy perc se legyen kitéve az idő részeként az elmúlásnak, hanem az örökkévalóság elemeként önmagában ragadja

Ballagi Mór

¹ „Amit világnak hívnak, az számomra az ember, amit embernek neveznek, az számomra a világ.” SCHLEIERMACHER 1978, 15. o.

meg azt, és egy magasabb, szabadabb létté alakítsa át.” (Uo. 15. o.) „Számomra a lélek az első és az egyetlen: mert amit én világgként megismerek, az a legszebb mű, önnön teremtett tükre (...) Szabad tette magába irányul, hogy minden az ő lüktetését érezze, őt képezze, mindent megszervezzon, és valamennyi része a királyi lélek jelenvalóságát ábrázolja ki s élje meg.” (Uo. 16. o.) Más helyeken is hasonlóan fogalmaz: „Gyakran benső önmagamba fordulok vissza, s ekkor az örökkévalóság birodalmában vagyok; a lélek cselekvését szemlélem, (...) hogy az öröklét ízlelésére szólítson fel, a lélek alvó szemeit felnyissa, ha a szív megdobbán és a tagok mozdulnak. Aki egyszer azt megízlelte, mindig isteni életet szeretne folytatni: valamennyi tettet az idő misztériumára való tekintettel megélni, mintegy a *felső világba* bevezettetni.” (Uo. 22. o.)

A szabadság feltétele az, hogy lélekből fakadó, az ember bensőjében fogán, sohasem külső adottság. Ezt is világra kell hozni. A liberalizmus alapeszméjénél járunk. „Csak [az ember] belső cselekedete, amelyben igaz lényege áll, csak az szabad, és ha erre gondolok, a szabadság szent talaján érzem magam, távol minden méltatlan bilincstől” – írja Schleiermacher (uo. 15. o.). „Amit én világgként értékelek, az csak a lelkek örök közössége, egymásra való hatása, tekintettel a szabadság magas harmóniájára (...) Igen, csak te vagy mindenekfölött, *szent szabadság!* Te lakozol bennem és mindenben, a szükségyszerűség rajtunk kívül áll (...) Magamra mint szabadságra tekintek; az, ami szükségyszerű, nem az én dolgom, az annak csak visszfénye, a világ szemlélete, amelynek megteremtését mindennel való szent közösségben segítem elő (...) Így vagy te, szabadság, számomra mindenben az eredeti, az első és a legbelső.” (Uo. 17–18. o.)

2.

Schleiermacher liberalizmusa tehát azon az eszmén alapszik, hogy az ember a saját lelkében ragadja meg az örökkévalót, amelyet szabadon világra hoz, és ennek ideális képére formálja magát a külső univerzumot is. Az univerzum rendjét, mértékét, értékét, szépségét és értelmét az egyén alkotja meg, és veszi birtokba azt, ami addig teljesen idegen volt számára. E győzelmes fordulat után már nincs kiszolgáltatva természeti és történelmi erőknek, intézményi és dogmatikus konstrukcióknak, hanem önmagában – mint romantikus hősben – életre kelő, a jövőt és az örökkévalót hordozó lélek felszabadulásával ő maga lesz alakítójuk. Az ember kezébe kerül tehát nemcsak a sorsa, de még a világ arculata is. A liberalizmusra oly jellemző *fejlődésszeme* éppen ebből az egymásra épülő világformálások és fejlesztések egyre gazdagabb összhatásának optimizmusából ered.

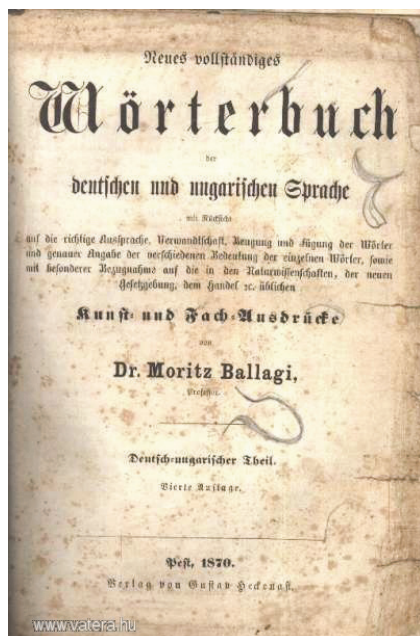
Az egyén világtéremtő tetteiben egy későbbi idő, a jövő *prófétai polgáraként* cselekszik, aki e világformálást „élő *fantáziája és erős hite* által viszi végbe” (uo. 61. o.). Ilyenformán a liberális, vagyis minden történelmi, intézményi, dogmatikai kötöttségektől megszabadult ember csak szabad lelkiismeretére hagyatkozik. Személyiségének egyedülálló lelkisége olyan egyénné teszi, aki az új világ megformálásának egyedüli forrása, tehát első elve: *principium individuationis*. Ne felejtjük el, hogy a legtöbb liberális teológus pietista családban nőtt fel, ahol a vallásos életnek feltétele volt a személyes, lelkileg átélt istenélmény. Innen eredeztethető a liberálisoknak az a felfogása, miszerint az egyén lelkében lakozó örökkévaló és isteni jóság nyilvánvalóvá válásakor cselekedeteiben a legmagasabb erkölcsiség talaján áll. Ezért a liberális teológus sohasem dogmatikus, hanem *etikus*; nem metafizikai, hanem *esztétikai* megközelítésű gondolkodó; nem szakteológus, hanem *kultúrateremtő próféta*.² A vallásos liberalizmus képviselőit sem

² Schleiermacher liberalizmust meghatározó alapvető gondolkodását, amely a protestáns erkölcsre is hatással volt, Christofer Frey így foglalja össze három pontban: 1. *Isten realitásának* panenteista megtalálása az univerzumban; 2. a valóság *esztétikai felfogása*; valamint 3. az *individuum hangsúlyozása*. FREY 1994, 134. o.

a reformátori hitvallások, sem pedig az új ortodox igeteológia felől nem lehet megérteni, még kevésbé megítélni. *A liberális teológiát megérteni csak a kultúra felől, a kor kultúrájába ágyazottan lehetséges.*

A liberális gondolkodó számára a dogma és az ortodox hittételek – mint minden történelmi konstrukció és intézményrendszer – ahhoz az idegen világhoz tartoznak, amelyek méltatlanul fogva tartják az embert mindaddig, amíg azokat saját lelkében a szemlélés és az érzés nyomán a szabadság feltámadásával új, vallásos lélekkel megtelt világgá nem alakítja át. Ez a világformáló feladat óhatatlanul a kultúra valamennyi területét: a tudományt, a művészetet és az oktatást átöleli. Schleiermacher lelkészsége mellett Platón összes műveinek fordítója, Friedrich Schlegellel az *Athenäum* című irodalmi folyóirat létrehozója, Wilhelm von Humboldt a berlini egyetem alapítója, valamint az Akadémia tagja, s mellesleg Caspar David Friedrich romantikus festészetének teológiai ihletője. A liberális teológus vallásossága, mégpedig a világvallások csúcsaként tartott kereszténység részeként felfogott vallásossága *a kultúra egységének művelésében* nyilvánul meg, ezért új világot alakítandó politikai tevékenységet is folytat. J. Ch. K. Hofmann erlangeni lelkész például, mint annyi más liberális teológustársa, aktív politikus, képviselőként a liberális párt tagja, szociális reformokért, az egyház és az állam elválasztásáért, az emancipációs mozgalmakért küzd a 19. század derekán. Nem véletlen az sem, hogy a világmisszió legintenzívebb korszaka is a vallásos liberalizmusnak az egész világot kereszténnyé tenni szándékozó mozgalmával esik egybe.

3.

Ballagi Mór valamennyi tevékenysége és megnyilvánulása szervesen illeszkedik Schleiermacher liberalizmusának vonalába. Nyolc évvel Ballagi halála után Szóts Farkas – tanítványa és teológiatanárként utóda – így foglalta össze tanításának sajátosságait: széles látókör és az öntevékenységre való rávezetés; a tudomány és a tanítványok iránti kifogyhatatlan szeretet, valamint kiváló irodalmi tevékenység (Szóts 1899, 660.). Életművét tekintve pedig így jellemezte: „Ballagi lelkes és eszményekért hevülő férfi volt, akinek öt korábbi egyháztársadalmi és kulturális törekvéseiben ismertük, (...) aki hétköznapiságba soha nem süllyedt.” (Uo. 661.) A bőkezű adományozás, a vasszorgalom, a lankadatlan munka és az olthatatlan tudásszomj mellett a legvégső jellemzése ez: „A jó szív, az emberszeretet volt jellemének alapvonása.” (Uo.) „Sok jót tudott tenni, mert nagyon tudott szeretni.” (Uo. 662.)

Már e rövid jellemzésből is kiviláglik a liberális teológus etikus és példaadó magatartása, világot formáló szabad lelkesedése. Mégis, ha a Schleiermacher által bemutatott prófétai polgár alapján értékkeljük Ballagi megnyilvánulásait, akkor három alapeszményt vélünk felfedezni bennük: Istennek igazságban és lélekben való imádása; a szellemtudományok művelése és emelése, valamint a szív szükséglete alapján az erkölcsi jóra való vágy.

Vallásossága Jn 4,23 alapján áll, amely nem más, mint *Istennek igazságban és lélekben való imádása*. Annyiszor hivatkozik erre a jézusi mondásra, hogy joggal tartható saját vallásossága alapjául választott életmottójának is. Első írásainak egy-

kében kijelenti: „...a dogmának vége van.” (BALLAGI 1845, 258.) A dogma ugyanis az a történelmi konstrukció, amely szükségszerűen behatárolja és szolgává teszi az ember lélekből fakadó vallásosságát, amely belső világának szemlélése és érzése nyomán születik meg.

Cavournak a zelszavával, miszerint legyen „szabad egyház szabad államban”, így vitatkozik: „Ha pedig megszorítás nélküli szabadságot akar kifejezni, akkor a szabad egyház ugyan meg lesz, de hogy amellet hogy fog a szabad állam existálhatni, azt én részemről nem értem.” (BALLAGI 1870c, 168.) A kiegyezés utáni liberális gondolkodás, amely Eötvös József kultúrpolitikai törekvését fémjelzi, miszerint „a keresztyénség a szabadság vallása” (EÖTVÖS 1902, 78. o.), ugyanezt a kettősséget tükrözi. Az egyház és állam szétválasztása ahhoz szükséges, hogy hatalmi igényektől vezérelve az állam ne ronthassa meg a vallást, ugyanakkor az állami feladatoktól megszabadított vallás szellemi tanítása az állam számára zsinórmértékül szolgálhasson (uo. 76–77. o.). Ballagi Mór szerint is, míg az elválasztás éppen az állam és a vallás külön érdekeit szolgálja, az államtól szabad egyház Cavourtól származó ötlete viszont a sokféle felekezetnek szabadjára engedett politikai funkcióival csak az állampolgárok korlátozásának s egy újabb vallásháborúnak a táptalajává válhat. Ezért Ballagi szerint a szétválasztásban is meg kell maradnia az egyház és állam egymásra hatásának, szoros kapcsolatának. A *principium individuationis* elvét vallva tartja lényegesnek a szétválasztás e kettősségét: „Az egyén csak azon tettéért felelős a társadalomnak, mely másokra vonatkozik, (...) de soha és semmi ürügy alatt nem avatkozhatik abba, hogy az egyén önnön maga javát, üdvét, boldogságát mi úton és mi módon eszközli.” (BALLAGI 1870c, 168.) Ez összecseng EÖTVÖS József elgondolásával is, amely szerint „a szabadság a keresztyénségre nézve csak szellemi szükségéit illetőleg, hit tekintetében lényeges” (1902, 79. o.). Schleiermacher eszméinek átvétele az is, ahogy Ballagi Mór az egyházat az egyén felől határozza meg, amikor arra kérdez rá, hogy „e nép, mely akaratát ma képviselő által a politikai téren érvényesítheti, vajjon aristocraticus gyámság alatt volna-e tartható *legindividualisabb érdekeire*, az egyházi ügyekre nézve?” (BALLAGI 1869, 67.)

Az egyház különösen az emberi szív szülötte és alkotása. Ezért BALLAGI Mór szemében „a szenvedéseiben magasztos egyház a hatalom kíséretében mindig undorító látványt nyújt” (1867, 25. o.). Ennél a témánál is újra előtérbe kerül a jézusi tanítás (Mt 11, 29) Ballagi érveiben: „Legyen igenis uralkodó a vallás, de nem hatalom, hanem *szelídség és alázatosság* által. A szíveket hatalmaskodással, máglyákkal, kiközösítéssel megölhetni, de meghódítani egyedül csak szeretettel lehet.” (Uo. 27. o.)

A Ballagi–Filó-vita újjáéledt 1882-ben, amikor esperesei bevádolták és tanári állásából letétetni ítélték a sárospataki teológiatanárt, P. Nagy Gusztávot, aki liberális lévén, Krisztus feltámadásának kérdésében nem a történeti, hanem a lelki valóság mellett foglalt állást (P. NAGY 1882, 265–269. o.), ahogy egyébként annak idején Ballagi is. Ballagi apológiájában a sárospataki tanár személyén keresztül az *individuum* védelmére kel: „E *cultus* tényeit miképp fogja fel valaki, miképp kívánja, illetőleg tudja azokat megérteni és subjectiv okosságával egyeztetni: ez az egyén dolga, és e fölött protestáns felfogás szerint semmi külső tekintély, semmi többség nem határozhat.” Egyébként „cultusát nem bántotta és nem az egyház institúciói eltörlését, hanem azok másképi felfogását hirdette”. Majd a reformációra, Lutherre hivatkozik, miszerint „a gondolat és lelkiismereti szabadságot, *mint az egyén felségjogát* proclamálván, a tudományt és különösen a teológiai tudományt minden tételes törvény alól emancipálta” (BALLAGI 1882, 1022.). A sárospataki szerzőről pedig így nyilatkozik: „Urunk feltámadásának ünnepét igen is nagyra tartja, azt kívánja,

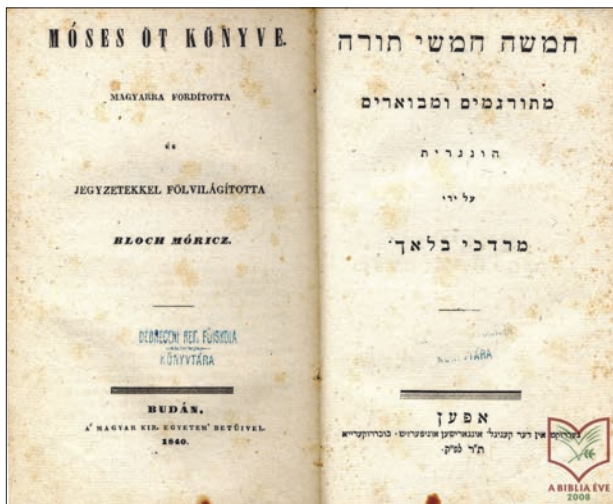
„Az egyház és állam szétválasztása ahhoz szükséges, hogy hatalmi igényektől vezérelve az állam ne ronthassa meg a vallást, ugyanakkor az állami feladatoktól megszabadított vallás szellemi tanítása az állam számára zsinórmértékül szolgálhasson.”

hogy lélekben és igazságban *belső* jelentősége szerint ünnepeljük, s nem oly *külső* tény alapján, amely történelmileg nem igazolható.” (Uo. 1023.) A Schleiermacher által felvetett *belső*, lelki világ és a külső, idegen világ ütközése ez, ahol a lelkiismeret fóruma a döntő. A hivatal felett ugyan rendelkezhet az egyház intézménye, de „nincs joga az azt betöltő *egyén lelkiismerete* felett bíraskodni és annak akár élőszóval, akár írásban nyilvánított tannézeteit elítélni” (uo.).

Abból kiindulva tehát, hogy a protestantizmus emancipálta a tudományt minden külső törvény alól, Ballagi a tudomány területének védelmét épp a teológia felől képviseli. A *supranaturalizmus ellen* foglal állást, mert szerinte az az egyre bővülő, mindenkori ismereten túlra tolja ki a hit területét. „Ebben a papság hallatlan vallási terrorizmust gyakorol”

– írja (BALLAGI 1868, 391.). Tisztázza, hogy a hit és a tudomány nem áll ellentétben, és nem is játszható ki egymással szemben. A természettudomány a létezővel foglalkozik, a hittudomány az-
zal, *aminek lennie kell*. A vallás „elméleti tudás tárgya nem lehet; hanem szeretetet, vágyat gerjesztvén lelkünkben, akaratumkat ösztönzi az utána való törekvésre. A hívés tehát nem alsóbb vagy felsőbb foka a tudásnak, hanem a *lélekerőknek egészen más körébe* tartozó munkássága. (...) A tudás a létezőnek megértésére a lélek ismerőtehetségét veszi igénybe, míg az ideált kereső hívés inkább az érzelemből veszi eredetét.” (Uo. 394.) Megfigyelhető, mennyire feltűnő Ballagi szavai mögött a vallásnak a Schleiermacher-féle lényegi meghatározása az érzés kiemelésével. Amellett, hogy a tudományok autonóm művelésének fontossága mellett áll ki, a vallás szerepét a magas erkölcsiségben jelöli meg, ahogyan azt Kanttól

kezdve Schleiermacheren át Albert Ritschlig sokan gondolták. „A hit eszményei arra való, hogy az ember ihletet merítsen belőlük nemesb rendeltetése megközelítésére, tökéletesbülésre, előhaladásra.” (Uo. 395.)

A hit és tudomány egymás melletti gyakorlása érdekében írja a következő gondolatokat, amelyek a 19. század liberalizmusának feltétlen optimizmusát tükrözik. „Nincs tehát semmi ok a tudományos vizsgálatról félteni s azt gondolni, hogy az ismeretek gyarapodtával a hit birodalma hanyatlik, sőt ellenkezőleg, a tudomány midőn egynémely gondolt eszményről bebizonyítja, hogy az tulajdonképpen nem is eszmény, hanem észbálvány s az ideál idol, akkor csak azt semmisíti meg, ami magában is semmi; de ugyanakkor érvényt törekszik szerezni a *gyakorlati ész igazi posztulátumainak, jognak, erkölcsiségnek és a hegyi beszédféle vallásosság eszméinek*.” (Uo.)

Abban való meggyőződésében, hogy a hit és a tudomány egymást kiegészíti, Ballagi a teológia helyét keresi az egyetemen. „A bölcsészeti disciplinákat kell a teológiai tudományba bevinni, hogy egyfelől ebbe új életet és haladási ösztönt öntsünk, másfelől amazoknak közkeletet és az életre gyakorlandó hatást biztosítsunk.” (BALLAGI 1870b, 517.) Nem helyesli a csak felekezetekben elkülönült teológiai oktatást. „A szabad lélekkel művelt teológiai tudomány minden időben egyik leghatalmasabb emeltyűje volt az emberiségi nemes eszméknek, melyek egyesítenek, míg a felekezeti szűk körben tanított teológia mindég szakadást, az emberek kölcsönös lenézését ápolta.” (Uo. 519.)

A liberalizmus egyetemes szemléletét tükrözi az, hogy az új világ megformálásában az egyház és a társadalom együttesen egy lélekből fakadnak, egy kultúra részei. Ballagi az általa szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* kapcsán elmondja, hogy a lap „nem is szorítkozott soha az egyházi viszonyok kizárólagos szemmel tartására, (...) hanem mindég arra törekedett, hogy *magasabb álláspontot* foglalva a *haza és az emberiség* ügyeit látókörébe ölelje,

hogy így kimutathassa, mely érintkezési pontokon kell az egyház életújulásának történnie” (BALLAGI 1869, 67.). A sajtón keresztül is kultúrát formáló Ballagi Mór – mint a nyelvtudományok akadémikusa, a Budapesti Theológiai Intézet professzora, a Lónyay utcai gimnázium tanára és egyébként parlamenti képviselő – tudományos és ismeretterjesztő művek szerzője, több folyóirat szerkesztője, írók, költők műveit megjelenítő naptárak kiadója, ugyanakkor alapítványok létrehozója, tanártársait és különösen diákjait szerető ember, a szív embere. A schleiermacheri „vallásos hős” alapeszméjére utalva, Szóts Farkas így emlékezik reá: „Minden tanítványából egy-egy *hithóst vagy tudományos apostolt* akart nevelni, s emberszerető pedagógiája oly optimizmussal ítélte róluk, hogy amint már Baksay megjegyezte, az osztályban a növendékek egyik fele mindig zseni volt a Ballagi szemében, a másik fele legalább is kiváló tehetség.” (SZÓTS 1899, 680.) Az általa képviselt klasszikus liberalizmus a mai neoliberalizmustól leginkább abban különbözik, hogy a *tudomány* szeretete mellett *vallásos és nemzeti* érzelmű volt. A Bloch Móricnak született Ballagi Mór jellemzésének a családi hagyományban megőrződött alapvető pillérei: a *hit*, a *nemzet* és a *tudomány* iránti elkötelezettsége is ugyanerre az univerzalitásra utalnak.

Hivatkozott művek

- BALLAGI Mór 1845. Mi a hit. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 4. évf. 16. sz. 258.
- BALLAGI Mór 1867. *A protestantizmus harca az ultramontanizmus ellen*. Osterlamm Károly, Pest.
- BALLAGI Mór 1868. Hívés és tudás. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 11. évf. 13. sz. 391.
- BALLAGI Mór 1869. Vita nuova II. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 12. évf. 3. sz. 67.
- BALLAGI Mór 1870a. *A tudomány fejlődése hajdan és most*. Rosenberg Testvérek, Pest.
- BALLAGI Mór 1870b. Még egyszer az egyetemi kérdés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 13. évf. 18. sz. 517.
- BALLAGI Mór 1870c. Szabad egyház szabad államban. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 13. évf. 6. sz. 168.
- BALLAGI Mór 1882. A tanszabadság érdekében. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 25. évf. 33. sz. 1022.
- EÖTVÖS József, báró 1902. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. 3. köt. Révai Testvérek, Budapest.
- FREY, Christof 1994. *Die Ethik des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- P. NAGY Gusztáv 1882. A húsvéti igazság. *Sárospataki Lapok*, 16. évf. 265–269. o.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich D. E. 1978. *Monologen*. Felix Meiner, Hamburg.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich D. E. 1999. *Der christliche Glaube. Nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhang dargestellt* (1830/31). Szerk. Martin Redeker. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich D. E. 2000. *A vallásról*. Ford. Gál Zoltán. Osiris, Budapest.
- SZÓTS Farkas 1899. Emlékezés Ballagi Mórról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (PEIL), 42. évf. 42. sz. 660.

Békési Sándor református teológus, tanszékvezető egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának tanára. Az Iparművészeti Főiskolán grafikus és animációs diplomát szerzett, s főleg animációs filmeket készített. 1996-ban a Budapesti Református Teológiai Akadémián tette le lelkészképesítő vizsgáit, majd kétéves Kálvin téri gyülekezeti szolgálat után a rendszeres teológiai tanszékre került vissza oktatónak. Ift doktorált 2004-ben, s azóta is dogmatikát és etikát tanít. Ezen tárgyakon belül fő kutatásterülete a teológiai esztétika és antropológia.

Borbás
Gabriella
Dóra

Hit általi megértés

A jézusi példázatok értelmezésének nyelvi és lelki háttere

Hermeneutikai kérdések

„Ma már tudjuk, hogy *semmilyen magyarázat nem lehet neutrális*, mert az olvasó döntéseinel előfeltételekből (például intellektuális vagy vallási jellegűekből) indul ki. Az objektivitás álma szertefoszlott.” (MARGUERAT 1996, 18. o.)

„Ma már óvatosabb a kritika, mert tudja, hogy egy esemény minden továbbadása egyben értelmezés is. *A pusztta tény számunkra nem érhető el.*” (Uo. 24. o.) Ha valaki objektív, egyetlen igaz jelentésről beszél, nem veszi figyelembe a saját és a nyelv(e) korlátait. „A bibliai nyelvvel azonban nagyobb problémák vannak. Isten nem a saját nyelvét vagy az »angyalok nyelvét« (1Kor 13,1) használta, hanem térben és időben korlátozott emberi nyelveket választott ki a bibliai kijelentés közvetítésére. [...] Az emberi nyelv esetleges, nyitott, kétértelmű, és éppen ezért interpretációra szorul. És egy ilyen interpretációban számos összetevőt kell figyelembe venni.” (FROEHLICH 1994, 23. o.)

„A Bibliában az Isten munkájáról és Isten szaváról szóló emberi bizonyágtételt látom. Az én feladatom, hogy erre az emberi bizonyágtételre hallgassak. Ebben az emberi bizonyágtételben azonban megtapasztalom, hogy Isten egyedülálló módon adja magát ehhez az emberi szóhoz, és engedi, hogy az Ő szava legyen.” (BITTNER 1996, 46. o.) A fentebbi észrevételekkel és Bittner megfogalmazásával egyetértve: a Biblia értelmezése néhány ponton eltér egyéb művek értelmezésétől.

A bibliai példázatok értelmezése azon múlik, mi az olvasó hite. Ezen nem csak azt értem, hogy abban hisz-e, hogy létezik Isten, vagy abban hisz, hogy nem. A magukat hívőknek és/vagy vallásosnak tartók hite is jelentősen eltér (a kereszténységen belül is), ami eldönti a példázatok értelmezését.

A hívők és a nem hívők között gyakoriak a meddő viták. Ennek az az oka, hogy mindkét fél ragaszkodik ahhoz, hogy a saját hite alátámasztható bizonyítékokkal. Ez azonban nem igaz. A bizonyítékok csak az azonos gondolkodási rendszerben hívők számára bizonyítékok. Más rendszerben, modellben gondolkodók számára nem bizonyítékok. Én senkinek nem tudom bebizonyítani, hogy Isten létezik, ahogyan azt sem, hogy mennyi mindenből meggyógyított. De mindezeket senki nem is tudja cáfolni. El kell tehát engednünk azt az illúziót, hogy van objektív adat, objektív érvelés.

Nagyon sokféle érv relatív. Ezek érvényessége azon múlik, mely gondolkodási rendszerben használjuk őket. Ilyenek lehetnek például a definícióból levezetett érvek, a valószínűségeen alapuló érvek, a bizonyítékokból származtatott érvek, az ok-okozati összefüggéseken alapuló érvek, a tekintélyre vonatkozó érvek stb. Például: ha valaki azt mondja, hogy azért nem megy el valahova, mert nincs rá készítése (Istentől), az számomra valós érv. Aki azonban más rendszerben gondolkodik, annak számára ez nem lesz valós érv. Kölcsönösen elfogadható érveket találni egy ilyen vita során lehetetlen, hiszen éppen ilyen érveket nem lehetséges találni, mert két gondolkodási rendszer éppen attól különböző rendszer, hogy mások az axiómái, és így mások az érvei is.

Meddő viták az úgynevezett hívők között is gyakoriak, hiszen nem egyféle hit van. Az is egy hit, hogy mindent Isten irányít itt a földön, és az is egy hit, hogy csak bizonyos folyamatokat igazgat. Van, aki abban hisz, hogy Istentől félni kell, mert megbüntet. Van, aki abban hisz, hogy Isten nem büntet és nem haragszik. Aki az előzőben hisz, ugyanúgy nem fogja megérteni azt, aki az utóbbiban hisz, mint ahogy egy ateista nem ért egy hívőt (BORBÁS 2014).

A Bibliával minden elmélet alátámasztható és mindennek az ellenkezője is: az is, hogy mindenki elnyeri az örök életet (üdvözül), és az is, hogy a döntő többségre büntetés vár az utolsó ítéletkor (halál/pokol). Ez azért van, mert a Biblia mondatait mindenki aszerint értelmezi, hogy melyik gondolkodási rendszerben hisz (uo.).

A bibliai jézusi példázatokat kutatva arra jutottam, jelentősen befolyásolja a példázat értelmezését, hogy az értelmező azt gondolja-e, hogy *a példázat az emberekről szól, vagy azt, hogy Istenről/Jézusról*. Hogy ebben a tekintetben mit gondol a befogadó, az pedig azon múlik, hogy mi a hite Istenről, milyennek képzei Istent. Mutatok két hitpéldát.

A hit: Aki rosszat tesz, az előbb-utóbb megbűnhődik, Isten megbünteti. Istennek elvárásai vannak, mit tegyünk és mit ne. Ha ezeket betartjuk, jutalomban fogunk részesülni. Isten azokat kedveli, akik követik a parancsait.

B hit: Minden ember beteg, sérült, senki sem tökéletes. Isten célja, hogy mindnyájunkat meggyógyítson, és mindnyájunkkal együtt éljen az új földön. Ezt a célját – mivel mindenható – véghez is viszi. Isten mindig szeret mindenkit, soha nem haragszik, soha nem büntet. Tisztában van azzal, hogy nem tudunk tökéletesek lenni, és ezt éppen ezért nem is várja el. Nem a cselekedeteink alapján bánik velünk, hanem mindnyájunkat szeret, mert mindnyájan a teremtményei vagyunk, mindnyájunk életét (és gyógyulását) vezeti. Isten szándéka az, hogy lássuk be, senki sem tökéletes, mi sem vagyunk azok – vagyis az alázatra juttatás.

Mi a lényegi különbség a két hit között?

A hit: A földi történelem végén egyeseket büntetés (halál/pokol), másokat jutalom ér (örök élet).

B hit: A földi történelem végén mindenki jutalmat, pontosabban ajándékot kap (örök élet).

Másképp megfogalmazva:

A hit: Isten feltételekhez, elvárásokhoz köti a szeretetét, azt, hogy elfogadjon bennünket: a megtéréshez, jócselekedetekhez, az Isten mellett való döntéshez, bűnbánathoz stb.

B hit: Isten feltételek, elvárások nélkül szeret, elfogad bennünket.

Fontos megjegyezni, senkinek sem statikus a hite, az folyamatosan változik az évek során, sőt akár egy napon belül is és témától függően is. Például van, aki úgy gondolja, Isten sosem haragszik, ugyanakkor néhány saját cselekedetével kapcsolatban mégis azt éli meg, hogy azok miatt Isten haragszik rá. Tehát a két fentebb vázolt hit szükségszerűen kimerevített modell. A valóságban elmondható: annyiféle hit van, ahány ember, és mindenki hite rendkívül összetett.

Végeztem egy nyitott kérdésekből álló kérdőíves felmérést hálóba módszerrel, melyet 21 fő töltött ki. A kérdőív az alább tárgyalt példázatokra kérdez rá: mi az értelme a kitöltő számára, és mi a gyakorlati üzenete? A válaszadók a példázatok részletes értelmezését írták le, így a vártnál nagyobb anyag gyűlt össze. A felmérés előkérdőívként szolgál egy nagyobb kutatás előkészítéséhez, a szándék ezúttal az volt, hogy megtudjam, az alábbi példázatokról hányféle értelmezést lehet találni. A tervezett kutatás számára ez az összegyűlt anyag abban is segít, hogy zárt kérdéseket lehessen megfogalmazni. A terjedelmi korlátok miatt most nem lehet célom a kérdőívek részletes ismertetése, sem magának a módszernek a minden szempontú bemutatása, kifejtése. Célkitűzésem jelenleg mindössze annyi, hogy felvillantsam, milyen nagy különbségek lehetnek egy példázat értelmezésében. Nézzünk meg néhány Jézus által mondott példázatot, hogyan értelmezi, akinek A hite van, és hogyan, akinek B!

A magvetőről való példázat

„Azon a napon kiment Jézus a házból, és leült a tenger partján. Olyan nagy sokaság gyűlt össze körülötte, hogy be kellett ülnie egy hajóba; az egész sokaság pedig a parton állt. Sok mindent mondott nekik példázatokban: Íme, a magvető kiment vetni. Amikor vetett, némelyik mag az útfélre esett, és jöttek a madarak, és felkapdosták. Némelyik mag köves helyre esett, ahol nem volt sok föld, és hamar kihajtott, mert nem volt mélyen a földben. De amikor a

nap fölkelt, kiégett, mivel nem eresztett gyökeret. Némelyik pedig a tövisek közé esett, és a tövisek felnövekedtek, és megfojtották. Némely mag pedig a jó földbe esett, és termést hozott. Az egyik százannyit, a másik hatvanannyit, ismét másik harmincannyit. Akinek van füle a hallásra, hallja meg!” (Mt 13,1–9; lásd még: Mt 13,10–23)

„Ezt is mondta: Úgy van az Isten országa, mint amikor az ember elveti a magot a földbe, és közben éjjel és nappal, amíg ő alszik, majd fölkel, a mag kihajt és felnő, maga sem tudja, hogyan.” (Mk 4,26–27; lásd még: Mk 4,11–29, Lk 8,11–15)

A kérdőívekre válaszolókat egyetértettek abban, hogy az eltérő talajtípusok az embereket ábrázolják, a gazda Isten/Jézus; és a földek különbözősége azt illusztrálja, hogy az egyes emberek eltérően reagálnak a „gazdára”. Azonban annak bemutatása, hogy az emberek nem egyformán viszonyulnak a „gazdához”, a hithez, már eltérő: ez lehet semleges ténymegállapítás és lehet feddő/megítélő. Az A hitű embert ez a példázat megerősíti abban, hogy igyekeznie kell, hogy jó földdé váljon (azaz jó befogadóvá). Valamint abban, hogy a rossz „földek” elítélhetők. „Aki helyesen él és a jó tanítást követi, az maga és a világ számára is jót cselekszik, és jutalmat nyer.” (7. sz. kérdőív) „Igaz, hogy a hit kegyelmi ajándék, de ha mi nem dolgozunk azon, hogy jó talajjává váljunk, akkor nem fogan meg a mag.” (17. sz. kérdőív)

A B hittel rendelkezők úgy gondolják, a különböző talajok elénk tárása semleges ténymegállapítás, bemutatandó, hogy az emberek különféleképpen viszonyulnak a hithez. Tehát nem gondolják, hogy probléma lenne, ha valaki nem befogadó vagy csak kevésbé befogadó, és nem gondolják, hogy érdem, ha valaki befogadó. „Isten mindenkivel mást művel.” (15. sz. kérdőív)

Mi okozza a különbséget? Ki az aktív cselekvő? A földek vagy a magvető? A föld passzív – nem is tud másmilyen lenni. Nem a földön múlik, milyen föld, és hogyan terem, hanem a gazdán, azon, hogyan műveli, hogyan gazdagítja a földet, mikor és mivel veti be. Hogyan teszi befogadóvá, jól termővé. Egy B hitű szerint ez tökéletes metaforája annak, ahogy Isten az emberiséget gondozza, műveli, ápolja. Rajta múlik, éppen milyen földek vagyunk, és milyen hiteket vet belénk. Az A értelmezésben az embernek törekednie kell jó földdé válni – annak ellenére ez az értelmezés, hogy a föld passzív szereplő a képben. „Érdekes a felelősség kérdése, hiszen a föld nem magát készíti elő a befogadásra. (...) Egyfelől kicsit végzettszerű, mert a föld tehetetlen, a mag is. (...) Minél többet gondolkodom rajta, annál inkább misztériumnak tűnik ez az egymásrautaltság és együttműködés. Önátadás, befogadás, csendben, szinte öntudatlanul tevékenykedés, szemlélődés. Kár, hogy állandóan erkölcsi tanmesét csinálnak belőle.” (8. sz. kérdőív)

A szőlőmunkásokról szóló példázat

„Mert hasonló a mennyek országa egy olyan gazdához, aki jókor reggel kiment, hogy munkásokat fogadjon az ő szőlőjébe. Megegyezett a munkásokkal napi egy dénárban, és elküldte őket a szőlőjébe. Amikor három óra tájban megint kiment [reggeltől számolták az órákat], látott másokat is tetlenül álldogálni a piacon. És azt mondta nekik: Menjete ki ti is a szőlőbe, és ami igazságos, megadom nektek. Azok ki is mentek. Hat és kilenc óra tájban ismét kiment, és ugyanúgy cselekedett. Tizenegy óra körül is kiment, és talált némelyeket, akik ott ácsorogtak, és azt mondta nekik: Miért álltok itt egész nap tetlenül? Azt válaszolták: Mert senki sem fogadott fel minket. Akkor menjete el ti is a szőlőbe – mondta nekik. Amikor pedig beesteledett, így szólt a szőlő ura a vincellérjének: Hívd elő a munkásokat, és fizesd ki bérüket, az utolsókon kezdve mind az elsőig. Akkor előjöttek a délután öt óraiak, és fejenként egy-egy dénárt kaptak. Amikor aztán az elsők jöttek, azt gondolták, hogy ők többet kapnak, de ők is fejenként egy-egy dénárt kaptak. Ahogy megkapták, zúgolódní kezdtek a gazda ellen. Azt mondták: Ezek az utolsó csak egy órát dolgoztak,

és egyenlőkké tetted őket velünk, akik a nap terhét hordoztuk és hőségét szenvedtük. Ő pedig egyiküknek így felelt: Barátom, nem bánok igazságtalanul veled. Hát nem egy dénárban egyeztél meg velem? Vedd, ami a tiéd, és menj el. Én pedig ennek az utolsónak is annyit akarok adni, mint neked. Hát nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Vagy a te szemed azért gonosz [önző], mert én jó vagyok?” (Mt 20,1–15)

A válaszadók egyetértettek abban, hogy az ígért ajándék az örök élet, mely e példázatban pénzként jelenik meg. A B hit szerint a példázat azt mutatja be, hogy az emberek nem képesek elfogadni, hogy Isten mindenkinek ugyanazt az ajándékot szánja, és nem a munkálkodástól teszi függővé az ígért ajándékát. Vagyis az ígéret – ajándék, és sem nem jutalom, sem nem bér. Az A hitűek ezt az ellentmondást úgy próbálják feloldani, hogy elismerik, miszerint nem a cselekedeteinktől függ Isten ajándéka/kegyelme, hanem a döntésünkön múlik. (Dönteni Isten mellett, a kereszténység mellett; itt: kimenni a szőlőbe.) Ez azonban értékelhető hibás érvelésként, hiszen a döntés is egy cselekvés. Az A hitű ebből a példázatból is azt érti: igyekeznie kell az embernek, hogy Isten szeresse, hogy elnyerje a jutalmat (lásd STEINMETZ fejtegetését az eredeti egyetlen jelentésről, 1994, 6–7. o.).

A B hit szerint mindnyájan önzők (bűnösök) vagyunk. Nincs többféle önzés. Különbség csak az önzés és a szeretet között van, vagyis az egoizmus és az egómentesség között. A kis önzés is önzés és a nagy önzés is önzés, azaz egoizmus. Jézus a Hegyi beszédben éppen ezért mondja, hogy aki haragszik, éppannyira bűnös, mint aki öl – mert mindkettő mögött ugyanaz a romlott szív áll mint felbujtó (Mt 5,21–22). Az emberi kultúrákban azonban ez a szemlélet nagyon idegen, hiszen mindig különbséget teszünk kisebb és nagyobb bűnök között (lásd RICOEUR állítását a különöc gazdáról, 1995, 120. o.). Nem bírjuk magasabbról szemlélni: attól, hogy kisebb bűnnek tűnik egy tett, még ugyanolyan bűn (önzés, egoizmus). Ha nincs két csoport (igazak és bűnösök), akkor a *bűnös* nem értékelhető elítélő jelzőként, csak egy mindenkire igaz tulajdonságként.

A példázatban a korai munkások (korai hívők) mindenképpen nagyobb érdemeket tulajdonítanak önmaguknak, és ezért nagyobb bért tartanak jogosnak. Ritkán dekódolt mozzanata a példázatnak, hogy a munkába maga a gazda (Jézus) hív, tehát hogy kikből lesznek korai és kikből kései munkások, az nem a munkásokon múlik. A B hitű így érti a példázatot: nem az emberen múlik, ki mikor csatlakozik, vagyis mikor válik hívővé. Az örök élet ajándék, mely mindenkinek jár. A példázat vége erőteljes megfogalmazás, a képmutatás leleplezését szolgálja:

„Barátom, nem bánok igazságtalanul veled. Hát nem egy dénárban egyeztél meg velem? Vedd, ami a tiéd, és menj el. Én pedig ennek az utolsónak is annyit akarok adni, mint neked. Hát nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Vagy a te szemed azért gonosz [önző], mert én jó vagyok?” (Mt 20,13–15)

A B hit szerint Istent nem érdekli, kinek mennyi jócselekedete van, mert nem ennek alapján jutalmaz, illetve büntet – mert nem is jutalmaz és nem is büntet. Miért nem? Ha minden érdemünk óáltala van, akkor rajta múlik, mennyi érdemünk van. A B hitű szerint ezt mutatja be a szőlőmunkások példázata. A kérdőívek válaszai között ezt olvassuk: „Az örök élet végtelen, nem lehet darabolni, nem lehet a 11 órás munkásoknak 1/12-ed örök életet adni. (...) Amikor a magunk eskábálta Isten helyett színre lép az igazi, az az embereknek általában nem tetszik, mert ahogyan ő cselekszik, az sosem támasztja alá a bevett szenteskedő emberi praktikákat. Ha nem veszi észre valaki Istent, utasíthat másokat a nevében. Ha észrevette, az Isten nevében való utasítás lehetetlenné válik. Szokni kell Istent, és ez feszültséggel jár.” (15. sz. kérdőív) „Az embert irritálja Isten jósága.” (9. sz. kérdőív) „Mindenki örök életet kap. Mindegy, ki mikor tér meg, a megtérés mindenkinél elkerülhetetlenül végbemegy. Azt persze, aki izomból akar üdvözülni, ez zavarja, mert ez a tanulás aláássa a törvényeskedő gyakorlatot, a kereszténységbizniszt.” (15. sz. kérdőív)

Az A hit viszont feltételekhez köti a jutalom elnyerését: „Amint megterek, bármikor is történik ez meg – akár a halálos ágyon –, éppen ugyanannyit érek Isten számára, mint az, aki egész életében Isten szava szerint él.” (18. sz. kérdőív) „Lehet, a legjobb barátunk fog elveszni, mert nem mondtuk el neki, hogy van másik út.” (10. sz. kérdőív) „Szükség van a szőlőmunkások munkájára, de nem ez az értékelésük alapja, hanem az elhatározás: kimentek a szőlőbe.” (8. sz. kérdőív) „Nem tartom szerencsésnek a példázatot, mert hosszabb munka, hosszabb jót cselekvés több jutalmat érdemel.” (7. sz. kérdőív)

A tékozló fiú példázata

„Egy embernek volt két fia, és az ifjabbik azt mondta az apjának: Apám, add ki a vagyonból a rám eső részt! Ő pedig megosztotta köztük a vagyont. Nem sokkal azután a kisebbik fiú összeszedte mindenét, messze vidékre költözött, és ott eltékozolta vagyonát, mert kicsapongó életet élt. [...] Felkerekedett, és elment apjához. Amikor pedig még távol volt, meglátta őt az apja, és megesett a szíve rajta. Odafutott, nyakába borult, és megcsókolta. Fia pedig azt mondta neki: Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened, és nem vagyok már méltó arra, hogy fiadnak nevezz. Az apja pedig azt mondta a szolgálóinak: Ide hamar a legszebb ruhát, adjátok fel rá, húzzatok gyűrűt a kezére és sarut a lábára! Hozzatok a hízott borjút, vágjátok le, együnk most és vigadozzunk, mert ez az én fiam meghalt és feltámadt, elveszett és megtaláltatott. És vigadozni kezdtek. A nagyobbik fia pedig a mezőn volt, és amikor hazajött, és közeledett a házhoz, hallotta a zenét és a táncot. Előszólított egy szolgát, és megtudakolta tőle, mi folyik itt. Ő pedig azt mondta neki: Az öcséd jött meg, és apád levágatta a hízott borjút, merthogy egészségben kapta őt vissza. Erre ő megharagudott, és nem akart bemenni. Az apja azért kiment, és kérlelte őt. Ő pedig felelve azt mondta apjának: Íme, mennyi esztendeje szolgálok neked, parancsodat soha meg nem szegtem, és nekem sosem adtál még egy kecskegidát sem, hogy a barátaimmal vigadjak. Amikor pedig ez a fiad megjött, aki paráznákkal emésztette föl a vagyonodat, levágattad neki a hizlalt borjút. Ő pedig azt mondta neki: Fiam, te mindenkor velem vagy, és mindenem a tiéd. Vigadnod és örülnöd kellene hát, hogy a te testvéred meghalt és feltámadt, elveszett és megtaláltatott.” (Lk 15,11–13.20–32; lásd még: Lk 15,14–19)

A kérdőívekre válaszolók egyetértettek abban, hogy e példázatban az apa Istent jelképezi, a fiai pedig az embereket, a teremtményeit. A tékozló fiú példázata sokrétű példázat, ugyanazt az élethelyzetet három oldalról mutatja be: az apa, a tékozló öcs és a báty szemszögéből. Az eddigi kérdőíves válaszok alapján az A hitűek válaszaiban elsősorban a tékozló fiú viselkedésének értelmezésével foglalkoztak, kisebb részben pedig az apa hozzáállását mutatták be. A báty metaforájának elemzésére eddig nincs adatom A hitűektől. Esetleg ez azért alakulhatott így, mivel az A hit számára nehezen észrevehető a báty metaforája. A B értelmezés szerint a báty képe éppen az A hitű emberek elé tart tükröt. Vagyis: a tékozló fiú bátyja az általa várt jutalomért dolgozott, így amikor más (az öccse) jutalmat kapott, neheztelni kezdett az atyjára. Az A hitű embernek értelemszerű, hogy a célja a jutalom, mert úgy gondolja, az nem jár mindenkinek.

A báty a példázatban a B értelmezés szerint egy olyan hívőt ábrázol, aki úgy érzi, hogy muszáj jól teljesítenie, különben Istentől nem kap semmit. Szenved attól, hogy az az elképzelése, hogy atyja elvárása az, hogy minden parancsolatot be kell tudni tartani. És szenved attól, hogy próbálja magát tökéletesnek feltüntetni, mert azt hiszi, csak így lesz méltó a jutalomra (még jobban szenvedhet attól, hogy tudja, hogy nem tökéletes; vagy attól, hogy tévesen elhitte, hogy tökéletes, és így esetleg másokat ítél meg). A példázatbeli báty a legjobban attól szenved, hogy nem azért szolgálja az atyját, mert ezt örömmel teszi, hanem mert kötelezőnek érzi. A példázatban a báty (a B értelmezés szerint) azt ábrázolja, hogy az A hitnek melyek a lelki következményei, vagyis annak a hitnek, hogy Isten számára

nem elfogadható az ember olyannak, amilyen, hanem Isten feltételekhez köti a szeretetét, az elfogadását. „A báty a mindenkori hívőket jelképezi. (...) A példázatban a tékozló fiú megtérése egyszerű ügy. A báty helyzete sokkal problémásabb, összetettebb.” (9. sz. kérdőív)

A B hitben Isten szeretete és a jutalom (az örök élet) feltétel nélküli, minden ember számára adott (jár). Az A hit dölyföt (önhittséget) és kirekesztést szülhet, mert akinek ez a hite, igyekezhethet felmutatni magáról, hogy a jutalmat érdemlő csoportba tartozik, és ezt könnyebben fel tudja mutatni, ha másokat a büntetést érdemlőkhöz sorol. Ezenkívül ez a hit sok szorongást is okozhat, mert a hívők félnek, hiszen többnyire érzik, hogy mégsem érdemelnek jutalmat. Valamint sok feddést, egymás bírálgatását is eredményezheti.

A tékozló fiú bátyja nem tud örülni öccse hazatérésének. Ekkor lepleződik le, hogy nincs benne szeretet. (Párhuzam: előfordulhat, hogy egy hívő örül annak, hogy bizonyos emberek nem lesznek a mennyben a hite szerint.) A báty nem érti az atya viselkedését: a tékozló öcs miért kap jutalmat? Az öcs szintén nem érti az atya viselkedését, hiszen várja az általa elképzelt büntetését. A példázat a B hit szerint azt mutatja be, hogy mindkét csoportnak (a vallásos jófiúknak és a tékozló rosszfiúknak is) téves elképzelései vannak Istenről. Az A hitűek a bűnös–nem bűnös csoportokba próbálják meg másokat és önmagukat is sorolni. Isten üzenete egészen más a B hit szerint: mindenki a fia, és csupán egyetlen csoport létezik (lásd még BORBÁS 2013, 165–171. o.).

„Mert azért jött az Emberfia, hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett.” (Lk 19,10)

„Mert ki tesz téged különbbé? Mid van, amit nem kaptál volna? Ha pedig kaptad, mit dicsekszel, mintha nem kaptad volna?” (1Kor 4,7)

Az A hitű válaszokban kiemelődik a példázatból az a mozzanat, hogy a tékozló fiú döntött, és elindult haza – az A hitűek a döntés (a jócselekedetek) szükségességét hangsúlyozzák. „Az ítélettől félhetünk, de nem a félelem fog minket közelebb vinni Istenhez, hanem az őszinte bűnbánat.” (17. sz. kérdőív) „Isten a szeretetét adja mindenkinek, aki kéri.” (10. sz. kérdőív)

A B hitű azt érti a példázatból, hogy Isten mindenkit fiává tesz, akkor is, ha semmi érdeme nincs – tehát nem az érdemeinken múlik az atya (Isten) viszonyulása. Így lesz az A hitű példázatértelmezése teljes ellentéte a B hitűeknek. Az A hitű azt fogja prédikálni az embereknek, hogy dönteniük kell; a B hitű pedig azt, hogy Isten mindenkit szeret, bár arra mindenki egyformán méltatlan (hisz a bátyról is kiderült, hogy csak cselekedeteiben tűnik jónak, a szívében nem volt szeretet). Az egyik kérdőívkitöltő megfogalmazásában ez a példázat a „tékozlóan szerető Atyáról” szól (16. sz. kérdőív). „Az apa nagyon várta, hogy a fia megérthesse, hogy nem haragszik rá.” (15. sz. kérdőív)

Párhuzamok

Képszerűen felvillantok néhány további példázatot, melyeknél szintén jelentősek az értelmezési különbségek. A fentiekhez hasonló bemutatás történik a vámszedő és a farizeus példázatában. A vámszedő tudta, hogy bűnös; a farizeus tudta, hogy a vámszedő bűnös (önmagát pedig jónak tartotta). Valójában mindketten bűnösök. A különbséget az képezi, hogy ezt az egyik csoport tudja magáról, a másik nem (Lk 18,9–14).

A tíz szűz példázatában (Mt 25,1–13) Jézus ismét a fentebb elemzett két csoportot mutatja be (báty–öcs, farizeus–vámszedő). Öt okos és öt balga szűzről beszél a példázat. (Mivel mind a tíz szűz, ez értelmezhető úgy is,

hogy nincs köztük lényegi különbség.) A B hit szerint nem lehet az a példázat megoldása, hogy aki irigy, az üdvözülni fog; aki gonosz, és közömbösen nézi a másik pusztulását, az üdvözülni fog (míg a másik csoport nem). A B hitű szerint mindenki üdvözülni fog, az A hit szerint csak egy kisebb része az emberiségnek. A B hit szerint ez a példázat nem arról szól, hogy Isten csak az emberek felé (tízből öt) megy be a mennybe, hanem arról, hogy az emberek ezt képzelik Istenről. Ahogy fentebb a báty, itt az okos szüzek azok, akik nem veszik észre a szeretetlen viselkedésüket – annyira szeretnének jók lenni, annyira igyekeznek. (Önmagunk gonoszságát projektáljuk Istenre?) A példázat egy mélyebb rétegében feltárható, hogy a lámpára, amellyel kapcsolatban folyik a vita, nincs is szükség, se az olajra, mert éppen azt várják, aki a Fény. Mi tehát a lényegi? Amit az Isten megtesz az emberért, vagy az ember igyekezete? Ki a cselekvő? Ezúttal is ezeken az értelmezési kérdéseken dől el, kinek mit jelent a példázat.

„Mert így szól az én Uram, az Úr: Íme, én magam keresem meg nyájamat, és magam gondoskodom róla. Ahogyan a pásztor utánanéz nyájának, amikor ott áll elszéledt juhai között, úgy gondoskodom nyájamról, és kiszabadítom őket mindenhol, ahová szétszóródtak ama felhős és borús napon.” (Ez 34,11–12)

„Az Úr harcol értetek, ti pedig maradjatok veszteg!” (2Móz 14,14)

„Ha valaki hallja az én beszédemet, és nem tartja meg, én nem ítélem el, mert nem azért jöttem, hogy elítéljem a világot, hanem hogy megmentssem.” (Jn 12,47)

A tíz szűz nagyon összetett példázat, tele szimbólumokkal; Jézus mint lámpa, fény és mint olaj is szerepel benne. A szimbólumokat mindkét hit ugyanúgy értelmezi, mégis más jelentésre jutnak. *A cikk példázatainak fő témája az én észrevételem szerint az, hogy gyakran nem stimmel az emberek elképzelése Istenről.* Ami az érdekes, hogy ezt maguk a hívők igazolhatják vissza éppen azzal, hogy az értelmezések egymástól ennyire eltérőek, akár egymást kizáróak. A szőlőmunkások példázatában azt hitték a munkások, a gazda különbséget tesz a korai és a későbbi munkások között. De nem tette. A tékozló fiú példázatában a báty jutalmat várt, nem kapott; az öcs ellenben büntetést, de nem kapott. A szőlőmunkások példázata végén a gazda (Isten) nyíltan konfrontálódott az emberekkel, megfogalmazta, hogy azért gonoszok a korai munkások, mert nem tetszik nekik Isten jósága.

Az A hit a talentumok példázatát (Mt 25,14–30) is úgy értelmezi, hogy a kapott tehetséggel minél jobb emberré kell válni, azért, hogy „Isten” elfogadjon bennünket. A példázat azonban ismét az emberek istenképéről szól, talán még nyíltabban, mint az előzőek. Kiderül, a szolgálta mit gondol uráról: kemény, igazságtalan, kiszámíthatatlan – akitől félni kell.

„Előjött pedig az is, aki az egy talentumot kapta, és azt mondta: Uram, tudtam, hogy te kemény ember vagy, aki ott is aratsz, ahol nem vetettél, és ott is begyűjtöd a termést, ahol nem plántáltál. Félelmemben azért elmentem, és elástam a te talentumodat a földbe, íme, megvan, ami a tied.” (Mt 25,24–25)

A magvetőhöz hasonló két példázat a mennyről az elrejtett kincs, valamint az igazgyöngy példázata:

„Hasonló a mennyek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet az ember, ha megtalál, elás, és örömeiben elmegy, eladja mindenét, amije van, és megveszi azt a szántóföldet.” (Mt 13,44)

„Ismét hasonló a mennyek országa a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres. Amikor egy nagy értékű gyöngyre talált, elment, mindenét eladta, és megvásárolta azt.” (Mt 13,45–46)

Ki a példázatok aktív szereplője: az Isten vagy az ember? Az A hit szerint a kincs a Biblia, és aki mindenét eladja/feladja érte, vagyis a tudásért, az a hívő ember. A B hit szerint Isten az, aki mindenét odaadja (Jézust), és a kincs az ember – értünk adta oda mindenét. Ugyanígy a másik példázatban az A hit szerint az ember az, akinek mindent meg kell tennie, mindent fel kell adnia, hogy a gyöngyhöz jusson: a valláshoz, a Bibliához, Jézushoz. A B hit szerint Jézus az, aki az ember után kutat, és aki mindent felad érte. Az értékes gyöngy – maga az emberiség. Ismét teljesen ellentétes a kétféle hitbeli háttérrel rendelkező nézet példázátértelmezése. Az egyik esetben Isten számára az emberek kincsek, akikért maga Isten küzd. A másik esetben az embernek kell küzdenie azért, hogy Isten elfogadjja.

Ha más a példázatok értelmezése, más lesz a gyakorlati életre való következtetés és a saját életre való vonatkoztatás is. „A metafora az a retorikai folyamat, amelynek segítségével megszületik a diskurzus azon képessége, hogy bizonyos fikciók képesek legyenek a valóság újraleírására.” (RICOEUR 2006, 12. o.) [Önreflexió. A szerző nem szeretne volna azt a látszatot kelteni, mintha semleges lenne képes bemutatni a témát. A legtöbb olvasó számára világos lehet, hogy mi a cikk szerzőjének a hite. A szerző szerint semmilyen témát nem lehetséges semleges bemutatni. A teljes semlegesség illúzió. A modell, amelyben dolgozunk, eleve kijelöli, hogy egy jelenségről mi az elképzelésünk. Inkább csak törekedni lehet a semleges bemutatásra, azonban témafüggő is lehet, hogy ennek elérése mennyire sikerülhet.]

Hivatkozott művek

- BITTNER, Wolfgang 1996. Isten ígéje mint Istenről szóló emberi bizonyágtétel. In: Ulrich Luz (szerk.): *A viszály könyve? Egy Biblia – sokféle értelmezés*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. 42–56. o.
- BORBÁS Gabriella Dóra 2013. *A Biblia mint kommunikációs tankönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- BORBÁS Gabriella Dóra 2014. Létezik-e valódi párbeszéd? *Nyelv és Tudomány*, 2014. január 13. <http://www.nyest.hu/hirek/letezik-e-valodi-parbeszed>. (Megtekintés: 2014. október 6.)
- FROELICH, Karlfried 1994. Merre tart a bibliai hermeneutika? In: Fabiny Tibor (szerk.): *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. 21–38. o.
- MARGUERAT, Daniél 1996. Az idegen szöveg gazdagsága. In: Ulrich Luz (szerk.): *A viszály könyve? Egy Biblia – sokféle értelmezés*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. 13–28. o.
- RICOEUR, Paul 2006. *Az élő metafora*. Osiris, Budapest.
- RICOEUR, Paul 1995. *Bibliai hermeneutika*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest.
- STEINMETZ, C. David 1994. A prekritikai írásmagyarázat elsődlegessége. In: Fabiny Tibor (szerk.): *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. 6–20. o.

Borbás Gabriella Dóra általános és alkalmazott nyelvészet szakos diplomát szerzett 1996-ban. Azóta oktat az ELTE Bölcsészettudományi Karán, jelenleg adjunktus az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken. Történeti nyelvészetből doktorált. Később teológiai és lelkipásztori diplomát szerzett. Ma elsősorban a gyakorlati kommunikációval foglalkozó kérdések érdeklik, például a Biblia kommunikációs közegként való vizsgálata.

Iancu Laura

Tétován

Hazafelé még úgy gondoltam,
lámpaoltás után lefordítom
afféle neked kitalált szókkal
magányom.

Tétova leszek és
megpihenek
minden
szónál.

Talán még egy-egy fohászt
is
elejtek
(könnyebb lesz így Istennek is
szemet hunyni napom felett).
És szenteltvizet szórok körbe
(ellene mondok, igen, ellene, te
nem láthatod, mily sok az idegen erre).
Hallom, valahol égi háború lehet,
félreverik
a harangokat. Félre.
Aludj csak. Aludj. Ne várj többre.

Fogságban

Egy asztalnál ülök,
féltekenyen és fájdalommal telve.
Irgalmasság órája lehet,
imádkoznak a rádióban a börtönlakók,
egymással mintha versenyezve.
Lekapcsolom a villanyt,
ki jönne már ide haza?
Anyám vállára támaszkodnék,
az ezer kilométerre. Kijutna
a sóhajból, kijutna minden lépésre.
De ma én is fogoly vagyok.
Sötétben. Fonákra fordították hitem.
Veri az ajtómat a fagy,
nincs senki, aki együtt félne velem.

Kihűlten

Örökösen meghátrál a füst,
mint koldus, aki fél kezet nyújtani.
Magam sem tudom, miként kezd
mindig havazni, ha gondolatban
érted megyek! Kődúton. Senkiföldjén.
Tudom, hogy megölelnél.
Fél percig hallgatnám szíved.
Ennyi az idő. A többi: rettenet.

Kő, csont, DNS

Joós
Andrea

Interjú Viola Bencével

Tavaszi délután, közelgő vihar illata, pestszentimrei családi lakás. A harmadik emeleti ablak a körfolyosóra és a gigantikus (és szürreálisan zöld, dús) belső kertre néz. Családi vacsora készülődik, Viola Bence ugyanis ritkán van Magyarországon, így két-három napra sűrűsödik minden programja – így történhet, hogy a mi beszélgetésünk és a rokoni találkozó szinte összecsiszúzik.

Viola Bence paleoantropológus, asszisztens professzor a torontói egyetemen. Budapesten született, gyerekkorában a budapest-kelenföldi evangélikus gyülekezet tagja volt. Tizenkét éves korában hagyta el családjával Magyarországot, ezután Bécsben élt. A bécsi és a bordeaux-i egyetemet végezte, őskori régészeti és biológiai antropológia szakon. A bécsi egyetemen szerzett doktori fokozatot a *New Hominid Remains from Central Asia and Siberia: the Easternmost Neanderthals?* című disszertációjával, ezután pedig a lipcsei Max-Planck-Institute for Evolutionary Anthropology nevű intézményben kutatót. Etiópiában, Ausztriában, Oroszországban és Kirgizisztánban vezetett ásatásokat.

– *Kezdjük ott, hogy mit csinál egy paleoantropológus.*

– Az őskori embert, annak maradványait és eszközeit kutatja. Ez természetesen rengeteg ásást jelent, majd szerencsés esetben a feltárt vagy kevésbé szerencsés esetben mások által megtalált, de kölcsönkapott leletek vizsgálata következik. És itt máris egy nagyon fontos ponthoz érkezünk: a vizsgálati technikák az elmúlt években drasztikusan megváltoztak. A technológia fejlődésével elérhetővé és olcsóbbá vált a DNS-szekvenálás lehetősége, amellyel a genetikai információ „olvashatóvá” válik. Egy zenei képpel élve: egy élőlény minden sejtjében megtalálható az a partitúra, amely az adott élőlény életének szimfóniája.

Ebből a kottából játszanak például az oboisták (májsejtek), a hegedűsök (a bőr sejtjei), az énekkar (izomsejtek) és az összes többi zenész. És bár az egyes zenészcsoporthoz (és azon belül a szólamok és alszólamok) a kotta nem minden részét használják, mégis ott van náluk a teljes partitúra. A mű egyik különlegessége, hogy csupán négy hangból (nukleotid bázis) áll. A DNS-szekvenálás technikája a partitúra ütemenkénti feldarabolásával tárja fel ezeknek a hangoknak a sorrendjét, és az így kapott adatsort az adott élőlényre jellemző, és más élőlények (egyedek, alfajok, fajok stb.) adataival összehasonlítható.

– *A sejtjeinkben többféle DNS is található.*

– Igen, ez a vizsgálati eljárás a sejt egyes kisebb alkotóinak örökítőanyagára is alkalmazható, olyan sejtsejter-

vecskékre, mint amilyen a mitokondrium, amelynek saját, a sejt magjában található, DNS-től elkülönülő genetikai állománya van. (A mitokondrium lényegében a sejt erőműve, azt az energiát termeli, amelyre az életfunkciókhoz szükség van. És hogy miért találunk benne saját DNS-t, arra az endoszimbióta elmélet ad magyarázatot, mely szerint a mitokondrium őse egy olyan baktérium lehetett, amelyet az őseukarióta sejt táplálkozási céllal bekebelezett, de ahelyett, hogy megemésztette volna, szimbiózisra lépett

vele. Ezt az elméletet támasztja alá a sejtszervecske több tulajdonsága is: mérete, kettős membránrendszere, saját fehérjeszintetizáló mechanizmusa.) Az őskori emberek leletei esetében a paleoantropológusok vizsgálatának fókuszában elsősorban a mitokondriális DNS áll, ugyanis ennek mennyisége a sejtekben nagyobb, az információtartalom időtállósága jobb, így vizsgálata jóval egyszerűbb. Ettől még azonban nincs könnyű dolgunk, ugyanis egyrészt évezredek során a DNS (bár kettős spirálja elképesztően stabil) kémiai kötése degradálódnak, a DNS feldarabolódik, és a szekvenciában hibák jelennek meg. Másrészt nagyon magas értékeket érhet el a szennyezés foka: mintavételkor nemcsak a vizsgálandó egyed, hanem a rajta megtelepedett gombák, baktériumok genetikai állománya is begyűjtésre kerül, vagy akár a csonttal kölcsönhatásba lépett más élőlényeké is, például ragadozóké, dögevőké. A munkát steril laborban végzik, hogy megelőzzenek minden további szennyeződést.

– *Konkréten melyik embercsoporttal foglalkozik?*

– Nos, 1856-ban építőmunkások egy emberi csontvázat találtak agyaghordás közben Düsseldorf mellett egy völgyben. Ez a csontváz volt az első képviselője annak az embercsoportnak, akik a Neander-völgyi elnevezést kapták, és akikről a kutatások során kiderült, hogy körülbelül 250 000–45 000 évvel ezelőtt éltek, és elsősorban Európában terjedtek el, de a Közel-Keletre, sőt Közép-Ázsiáig is eljutottak. Morfológiailag kissé eltértek a mai embertől; ha ma a metron mellénk ülne egyikük, talán megijednénk robusztus alkata, rövid végtagjai, erősen kiálló szemöldökcsontja és előreálló arcközépcsontja miatt, de abban nem kételkednénk, hogy emberről van szó. Agytérfogatuk a mai emberénél kissé nagyobb volt, ahogy fogaik is, de a mai vadászó és gyűjtögető populációkban is előfordul hasonló fogméret. Érdekes, hogy metszőfogaik kopása nagyon erőteljes, ami arra enged következtetni, hogy nemcsak táplálkozásra, hanem eszközként használták metszőfogaikat – erre is találunk recens példát néhány eszkimócsoportnál, akik a bőr feldolgozásának bizonyos lépéseit ma is a fogukkal végzik.

1997-ben ebből az első csontvázból kivonták a mitokondriális DNS egy részét, az úgynevezett hipervariábilis régiót, ami a többi DNS-részlethez képest sokkal változékonyabb. A szekvenciát összehasonlították ma élő embercsoportok adataival, ami alapján következtetni lehet a rokonsági fokra és a leszármazási folyamatokra, és kirajzolható a családfa.

E vizsgálatok alapján a Neander-völgyi ember nem tartozik a mai emberek csoportjába, azaz nem számít a modern ember ősének, ők „csak” egy kihalt embercsoport. 2009-ben már számos leletből rendelkezésre álltak adatok, és ezek mind megerősítették, hogy a mai ember genetikai variabilitásán kívül esnek a Neander-völgyiektől származó eredmények.

– *A csontjaikon kívül mit tudunk még vizsgálni?*

– A Neander-völgyiek kultúrája már sokkal nehezebben kutatható, mint a testfelépítésük, érthető okokból. Például annál a kérdésnél, hogy beszéltek-e, a régészek a koponya és fogak vizsgálata mellett az úgynevezett szimbolikus viselkedést hívják segítségül: ezek olyan komplex viselkedésformák, amelyek elképzelhetetlenek valamilyen nyelv használata nélkül. Az egyik ilyen az ékszerkészítés; az utóbbi években kiderült, hogy a Neander-völgyiek előszeretettel és gyakran készítettek ékszereiket csigákból, fogakból, madártollakból, madárkarmokból. Ugyanígy a temetkezési szokások megléte is valamiféle kultúrára utal. Humorukra is próbáltak következtetni, és bár a kognitív kapacitásuk hasonló lehetett a mai emberéhez, szövicceket azért talán még nem mondtak.

– *És ekkor az Önök csoportja új kutatási eredményekkel állt elő, amelyek új távlatokat nyitottak.*

– Szibériában az Altáj-hegységben koponyák, fogak, vázcsontok adatait rögzítettük. Tettük ezt azzal a lelettel is, amelyet a Gyeniszoza-barlangban találtunk: 2008-ban az ásatáson egy gyerek ujjpercének egygrammos darabja akadt fenn a szitán, mely bár morfológiailag nem túl sokatmondó, genetikai információtartalma azonban sokkal jelentősebb. Az eddigi kutatások alapján az volt elmondható, hogy a törzsfajlódási idővonalon a Neander-völgyi és a mai emberek fejlődése körülbelül ötszázezer évvel ezelőtt válhatott ketté, azaz akkoriban élt az utolsó közös ősünk. A megtalált lelet DNS-szekvenálása során kiderült, hogy az ujjperc viszont sem a mai ember, sem a Neander-völgyiek genetikai állományához nem hasonlít eléggé, hanem egy harmadik csoportba tartozik, amelynek velünk (és így a Neander-völgyiekkel is) közös őse több mint egymillió évvel ezelőtt élhetett. Azaz valamilyen *Homo erectus* rokon, mely csoport maradványait egyrészt eddig nem lelték fel Szibériában, másrészt nem találtak még ilyen fiatal, alig ötvenezer éves leletet. Az ásatás során hamarosan egy fogat is találtunk, amelyről lerítt, hogy egykori gazdája nem tartozott sem a mai ember, sem a Neander-völgyiek csoportjába.

– *Mi annak az oka, hogy az eddigi eredmények mást mutattak?*

– A mitokondriális DNS vizsgálatának vannak bizonyos korlátai. Amikor egy ember a hímivarsejt és a petesejt egyesülésekor megfog, a zigóta sejtmagjában az anyai és az apai genetikai állomány egyesül. Ám, mint már láttuk, a mitokondriumok nem sima sejtszervecskék, osztódásukat részben saját maguk intézik. Az ivarsejtek egyesülésekor a mitokondriumok egyesülése elmarad, a hímivarsejt hátrahagyja saját sejtszervecskéit, és a zigótában kizárólag a petesejtből származó, azaz az anyai mitokondrium működik és osztódik tovább. Ennek a folyamatnak a Neander-völgyi ember vizsgálata szempontjából egy nagyon fontos következménye van: az információ a generációk között elveszhet. Akárcsak egy családnév, amelyet csak az egyik szülő örökít az utódaira, egyszer csak eltűnik.

Sok évig a mitokondriális DNS vizsgálatát nem tudtuk kiegészíteni a sejtmagban található genetikai állomány vizsgálatával, hisz annak időtállósága sokkal rosszabb. De a fenti leletek tükrében egyre egyértelműbbé vált, hogy szükség van az előember genomjának teljes feltérképezésére. Szerencsére a kétezres évekre a DNS-szekvenálási technológia fejlődése még jobban felgyorsult, és sokkal olcsóbb is lett. Összehasonlításként: a teljes emberi genom elkészítése (Human Genome Project) 1990-től 2000 májusáig tartott, és hozzávetőlegesen hárommilliárd dollárba

került. A gyeniszovai ember esetében azonban „csupán” körülbelül kétszázezer euró is elegendőnek bizonyult a genom feltérképezésére. Ez a technológiai fejlődés természetesen önmagában nem lett volna elegendő, arra is szükség volt, hogy a gyeniszovai barlangban található leletek DNS-megtartása nagyon jó volt, azaz az információtartalmuk magas, a degradáció és a szennyeződés mértéke elenyésző a többi hasonló korú lelethez képest.

A publikált eredmények alapján teljesen új képet rajzolhattunk az emberi családfáról, mint amit a mitokondriális DNS vizsgálata során kaptunk.¹ Eszerint a gyeniszovai ember nem egymilliárd éve vált külön a mai és a Neander-völgyi ember közös őstől, hanem mindhárom csoport közös őse körülbelül hatszázezer évvel ezelőtt létezett, a gyeniszovai és a Neander-völgyi csoport pedig csupán négyszázötvenezer évvel ezelőtt válhatott ketté.

– *Ha egy bulvárlapnak dolgoznék, most azt kérdezném, hogy „Mégis a Neander-völgyiektől származunk?”*

– A múltidézésen túl egy feltérképezett genom adatai arra is jók, hogy összehasonlítsuk őket ma élő emberi popu-

lációk genetikai állományával. E vizsgálatok alapján elmondható, hogy a Neander-völgyi ember genomjának 1-3 százaléka megtalálható a ma, Afrikán kívül élő embercsoportok genomjában. Miért csak Afrikán kívül? Azért, mert a Neander-völgyiek jóval előbb elhagyták Afrikát, a modern ember ősei pedig később vándorlás közben találkoztak és keveredtek velük. Azaz a keveredés rögtön akkor történt, amikor őseink kivándoroltak Afrikából, olyan száz és ötvenezer évvel ezelőtt a Közel-Keleten találkozhattak Neander-völgyi emberekkel, és közös utódaik is lettek. Más szavakkal: a mai, Afrikán kívüli népesség DNS-e 1-3 százalékban a Neander-völgyi embertől származik. Ezeket a vizsgálatokat elvégeztük az újonnan felfedezett embercsoport, a gyeniszovai ember genetikai állományára vonatkozóan is, és nem várt eredményt kaptunk. Meglehetősen

magas, 5-7 százalékos egyezés van a genetikai állományban ausztrál és új-guineai populációk és a gyeniszovai emberek között. Az egyik feltételezés az, hogy a gyeniszovai ember nemcsak Szibériában, hanem egész Ázsia-szerzte elterjedt, és Délkelet-Ázsiában találkozhatott össze a modern emberek azon csoportjával, akik később Ausztráliában telepedtek le.

– *És a további kutatások mindezt megerősítették?*

– Az ásások mindeközben természetesen folytatódtak, és a gyeniszovai barlangból előkerült egy lábujjperc is, melyről kiderült, hogy egy Neander-völgyi emberé. Hála ennek a szintén nagyon jó DNS-megtartású leletnek, egy új, részletesebb vizsgálati módszerrel elkészítettük az úgynevezett magas lefedésű genomot, mellyel már a genetikai diverzitás, azaz sokféleség is vizsgálhatóvá vált. Avagy ma már arra is ráláthatunk, hogy mennyire hasonlít az adott

¹ REICH, David – GREEN, Richard E. – KIRCHER, Martin – KRAUSE, Johannes – PATTERSON, Nick – DURAND, Eric Y. – VIOLA, Bence – BRIGGS, Adrian W. – STENZEL, Udo 2010. Genetic History of an Archaic Hominin Group from Denisova Cave in Siberia. *Nature*, 468 (7327) 1053–1060.

egyed anyai és apai oldalról hozott genetikai információja. Minél jobban különbözik a kettő, annál nagyobb a variabilitás. A gyeniszovai ember esetében ez rendkívül alacsony. Ez arra enged következtetni, hogy magas fokban beltenyészett egyed volt (tehát a szülei egymás közeli rokonai voltak), valamint akár arra is, hogy az Altáj vidéke valóban a legkülső része volt a Neander-völgyiek által meghódított területeknek, ahova már csak kevés egyed jutott el, azok is egymás közeli rokonai.

Az emberi leszármazási történetben a genetikai diverzitás elvesztése nem ritka jelenség; ennek legfontosabb példája a sokféleségnek az a csökkenése, amely akkor következett be, amikor a modern ember ősei elhagyták Afrikát. Itt tegyünk egy kitérőt, és nézzük meg az evolúciobiológiai alapfogalmakat. Itt kulcsszerepe van a populációgenetikának, amely az egyed feletti, de még fajon belüli csoportok genetikájával foglalkozik. Az evolúciós változások általában háromféle mechanizmus mentén történnek. Az első a természetes szelekció vagy kiválasztódás; ez azoknak a géneknek kedvez, amelyek megnövelik a túlélés esélyét. Ezt egészíti ki a genetikai sodródás vagy drift, ami a véletlent veszi számításba, és főleg a kis létszámú csoportoknál erősödik fel

a hatása, például egy természeti katasztrófa következményeként. A harmadik mechanizmus pedig a génáramlás, amely a gének vándorlása a populációk között. Amikor a modern ember elhagyta Afrikát száz vagy ötvenezer évvel ezelőtt, ezt egy kis létszámú csoport tette meg, ennek genetikai szempontból az volt a következménye, hogy a genetikai változatosság lecsökkent, ezt nevezük palacknyakhatásnak. Azaz amikor Európát és Ázsiát benépesítették, ez egy egyre növekvő, de genetikailag egységesebb populációt eredményezett. A diverzitás aztán újra megnövekedett, főleg a fent nevezett folyamatok következményeként. Mint láttuk, az Afrikát elhagyó csoportok találkoztak a Neander-völgyi és a gyeniszovai emberrel (akik jóval korábban, körülbelül nyolcszázezer évvel ezelőtt elhagyták Afrikát), és így kismértékű (0,2-5 százalékos) génáramlás történt ezen csoportok között a Pleisztocénben.

– *Mit jelentenek ezek az eredmények a gyakorlatban?*

– A genetika egy nagyon nyílt tudomány. Amint egy szekvenált genom elkészül, a kutatók feltöltik az internetre, ahol az szabadon hozzáférhető. Azaz az elméleti biológusok statisztikai algoritmusokkal sok mindent kideríthetnek a letöltött adatok alapján. Például az immunológia területén végeztek nagyon fontos kutatásokat.² A kórokozók elleni küzdelemben akkor van sikere egy szervezetnek, ha minél gyorsabban és hatékonyabban tudja visszaverni az újabb és újabb típusú támadásokat. A mai emberben ez egy úgynevezett kiegyensúlyozó szelekció alatt áll, ami azt jelenti, hogy minél több génavariáció van a populáció génkészletében egy adott fehérjére, annál sikeresebb az adott csoport, hiszen annál gyorsabban fel tudja venni a küzdelmet az újabb és újabb patogénekkal. E változatosság csökkenése az egyik nagy probléma a beltenyészettség esetén, a populáció egyedei nem tudnak megfelelően védekezni

² ABI-RACHED, Laurent et al. 2011. The Shaping of Modern Human Immune Systems by Multiregional Admixture with Archaic Humans. *Science*, 334 (6052) 89–94.

bizonyos kórokozók ellen. A fenti vizsgálat egyik legizgalmasabb eredménye, hogy ha az egyik ilyen gén (HLA) alléljai alapján egy családfát állítunk fel, akkor a közös ős sokkal régebben élt, mint ha az összes többi gén alapján számolunk. Ez azt jelenti, hogy ezek a génváltozatok a gyeniszovai és a Neander-völgyi emberből kerültek belénk. Vagyis az Afrikából való kivándorlás vagy egyéb palacknyakhatások során kialakult variabilitáscsökkenést a HLA rendszert tekintve segített helyreállítani a keveredés az eltérő embercsoportokkal. Így az utódok nagyobb sikerrel tudtak adaptálódni a különböző patogénekhez.

– *Szóval elég sok mindent köszönhetünk ennek a kihalt embercsoportnak.*

– Igen. Van egy másik vizsgálat is, melynek során egy olyan gént vizsgáltak (EPAS1), melynek egy bizonyos változata nagyon gyakori a tibeti populációban.³ Ez a génváltozat a nagy magasságban tapasztalható ritkább oxigénkoncentráció miatt előnyös eltérő hemoglobín-koncentráció kialakításáért is felelős. A tibetiek legtöbbszörében megtalálható ez az allél, míg Tibeten kívül sehol a világon. Ha azt feltételezzük, hogy szelekcióval jelent meg ez a génváltozat, akkor adatok alapján húsz-harmincezer évvel ezelőtt kellett volna hogy keletkezzen. Ám tudjuk, hogy akkoriban még nem is élt ott ember: a tibeti plató csupán az elmúlt tíz-tizenkétezer évben népesült be. Tehát nem állt rendelkezésre elég idő a természetes szelekció megtörténéséhez. Még a tibetiek legközelebbi rokonaiban, a kínaiakban sem fordul elő ez az allél. Az eddigi kutatások alapján ez a génváltozat kizárólag a gyeniszovai embernél található meg. A vizsgálat kiderítette, hogy habár a tibetiek az egész genomjuknak csupán 0,1 százalékát vették át a gyeniszovai embertől (azaz átlagosan csak minden ezredik személyben fordult elő), mára ez az allél a populációnak már 80 százalékában megtalálható, azaz nem természetes szelekció, hanem génáramlás következménye.

– *Engem személy szerint lenyűgöz az a kreativitás és pontosság, amely a természeti törvények működését jellemzi. Meddig marad Budapesten?*

– Holnap Gyenis Gyula meghívására előadok az ELTE-n, holnapután pedig már utazom is tovább. Az elkövetkező években szerintem egyre több publikáció fog napvilágot látni arról, hogy a Neander-völgyiekkel és a gyeniszovaiakkal való keveredésnek melyek a gyakorlati, ma is érzékelhető következményei számunkra. Például a világos bőrszín is feltehetőleg a Neander-völgyiektől származik.⁴

³ HUERTA-SANCHEZ, Emilia et al. 2014. Altitudinal Adaptation in Tibetans Caused by Introgression of Denisovan-like DNA. *Nature*, 512 (7513) 194–197.

⁴ Bár az interjú során nem tértünk ki hitbeli kérdésekre, azoknak az olvasóknak, akiket mélyebben érdekelnek az evolúcióval kapcsolatos kérdések, ajánlom figyelmükbe a *Credo* 2009/1–2. számát, amelyben olvashatják Kézdy Edit *Miért féltünk Darwintól?* című írását, valamint az azt követő lapszámot is, amelyben az említett cikkekre Szentpétery Péter *Nem félek Darwintól, de fájdalmasan érint* címmel reagált.

Joós Andrea biológus tanár és tudománykommunikációs szakember. A Deák Téti Evangélikus Gimnáziumban és a Lauder Javne Iskolában tanít biológiát és természetismeretet, valamint a *Többet Ésszel* című tudományos rádióműsor szerkesztő-műsorvezetője. A ciszterciek Szent Imre-gimnáziuma után az ELTE TTK-n tanult, egyik legfontosabb példaképe nagyapja, dr. Hajós József, aki a Johannita Segítő Szolgálat megalapítója volt.

A 20. század első felének centrális templomai

Baku
Eszter

*Pecz Samu templomépítészeti elveinek hatása a két világháború közötti protestáns templomépítészetben**

Az I. világháború és az azt követő gazdasági válság ellenére a két világháború közötti években arányait tekintve számos protestáns templom épült. Az épületek többsége hosszaházas elrendezést mutat, mégis markánsan jelentkezik a régi-új irány, a centralizáló elrendezésű templomok építése. A vizsgált időszakban 11 centrális alaprajzú evangélikus vagy közös használatú és 4 református templom épült Magyarországon. A centrális terű templomok megszorodása azt mutatja, hogy korszakunkban határozott igény mutatkozott ezen épületekre a gyülekezetek és az építészek részéről egyaránt. A centrális épületek elterjedésére okot adhatnak – a német minták lecsapódásain túl – a liturgikus mozgalmak, a világháború sokkhatását követő egyházi szervező tevékenység, de még inkább az új építőanyagok, a vasbeton megjelenése a templomépítészetben, ami számos új szerkezet vagy boltozási lehetőség forradalmasítását jelentette. Ezzel együtt a kísérletező kedv is megjelenik, és olyan épületekben realizálódik, mint a budapest-rákospalotai evangélikus templom hatalmas vasbeton kupolája, amely számos funkcionális kérdést vetett fel a korszakban.

A tanulmány Pecz Samu centrális templomokról vallott elméletén keresztül kísérletet tesz a 20. század első felében, szűkebben értelmezve a két világháború közötti korszakban épült centrális protestáns templomok bemutatására.

A korszak

Az első világháború végén bekövetkező katonai, gazdasági összeomlás véget vetett az Osztrák–Magyar Monarchiának. A világháborúk között eltelt évek, különösen az 1930-as évtized a koncepciók versengéséről ad többé-kevésbé hiteles keresztmetszetet. Ekkorra formálódik ki az egyházi életben – felekezetenként eltérő hangsúllyal és formában – az a progresszióra hajló igény, amely részlegesen bár, de lehetőséget ad egy új kibontakozásra s az egyházi reprezentáció modern művészettel való támogatottságára. A templomépítő program részeként jelentkezett az a funkcionalitást, liturgiai igényeket kielégítő templomtípus, amely a hagyományok feltétlen tisztelete mellett egy történeti alaprajzi formát és térszervezést követ, illetve ültet át a korszak építészeti nyelvére: a centrális alaprajzú templom. Ugyanakkor a centralitás problémája az építészet egyik legizgalmasabb szerkezeti kérdéskörét érinti: a

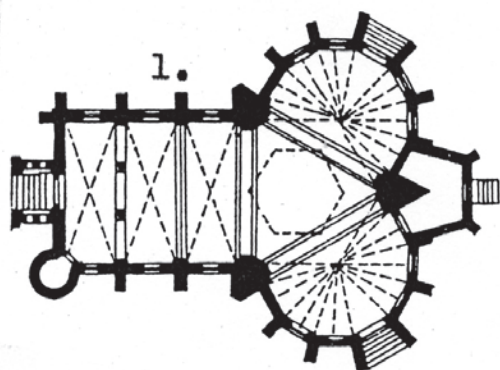
* A tanulmány megjelenését az OTKA 112906-os számú pályázata támogatta.

boltozatok és kupolák építését. A templomépítészeti hullám szinte felekezettől függetlenül összefüggésben áll a történelmi, gazdasági, politikai eseményekkel. Korszakunkra vetítve mindez azt jelenti, hogy az első világháborút követő sokkhatás következtében, a világválság terhei ellenére a templomépítkezések száma jelentősen megemelkedett hazánkban az 1920-as évek végétől kezdve, ami egészen az 1940-es évek elejéig kitartott.

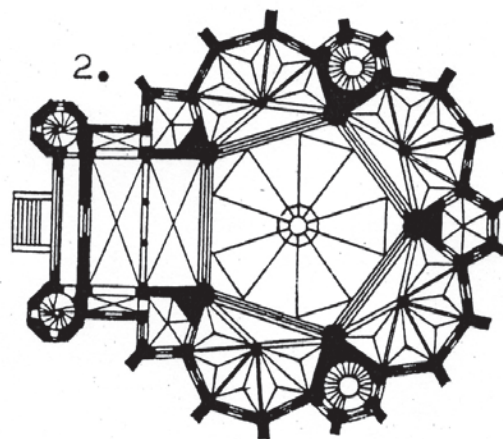
Ahogy erre a sokat foglalkoztatott evangélikus templomépítő, Sándy Gyula is rámutatott: „Nagy háborúk befejezése az egyházi élet terén mindenkor élénk tevékenységre ösztönözte a hívő lelkeket. [...] A háborús időktől távolabb a lelkek ily-irányú buzgósága megcsökken és amíg a múlt század második felében és a XX. század elején alig találkozunk egy-egy számottevő új templomépítkezéssel, addig az 1914–18-as, bár ránk nézve balul végződött világháború után, a válságos gazdasági helyzet dacára, hazánkban 10-15 év alatt több új templom épült, mint előtte egy század leforgása alatt. Örvendetesen láthatjuk még ma is [...] az egyházi épületek utáni vágyódást: új templomok égfelé emelkedését.” (SÁNDY 1944; KEMÉNY-GYIMESI 1944, 459. o.) Bár nagyságrendileg kevesebb protestáns templom épült a korszakban, mint római katolikus, mégis tetten érhető a római katolikus templomépítészetre is jellemző stíluspluralizmus. Esetünkben ez azt jelenti, hogy megférnek egymás mellett a historizáló stílusok, amelyek sokszor már modern anyagok használatával gazdagodnak, s válnak végül egyfajta kulisszaszerű jellegzetességgé, valamint a külföldi építészeti hatások adaptációi révén az újfajta építőanyagok, a vasbeton elterjedő alkalmazásával a modern építészet stílusjegyei is.

Pecz Samu templomépítészeti elvei

A Magyar Mérnök- és Építészegylet mű- és középítészeti szakosztályának 1888. február 20-ai és 27-ei ülésén Pecz Samu debreceni templomának ismertetése kapcsán részletesen kifejtette protestáns templomépítészeti elveit, továbbá közölte a Szilágyi Dezső téri templom alaprajzi struktúráját megelőző ötszög alaprajzú ideális templomtervét, amelyben kísérletet tett arra, hogy a protestáns templomépítészet centrális vonulatának legnagyobb problematikáját, a geometriai és liturgiai középpontot egybeszerkessze (1–2. kép) (PECZ 1888).

1. kép. Schulek Frigyes szegedi református templomának alaprajza.

2. kép. Pecz Samu Szilágyi Dezső téri templomának alaprajza

Pecz Samu kiemeli, hogy Schulek Frigyes volt az első, aki szegedi kálvinista templomával újat alkotott e téren, s épülete éppen ezért szinte mintaként funkcionált a későbbi korok számára. Pecz nyomtatásban is megjelent tanulmányának alapvető célja, hogy összeállítsa és rendszerezze azokat a szabályokat, amelyek a protestáns templomok építéseinél szem előtt tartandók. E szabályok közül tanulmányunk elsősorban a centrális templomépítészeti elvekre fókuszál, hiszen a két világháború közötti protestáns templomépítészet centralizáló templomaira leginkább Sándy Gyula munkásságán keresztül Schulek Frigyes és Pecz Samu elvei voltak nagy hatással (3–5. kép).

A korszakban a trienti zsinat által meghatározott római katolikus liturgiával ellentétben a protestáns istentisztelet legfontosabb szempontja volt, hogy a gyülekezet szeme láttára történjenek a fő liturgiai mozzanatok, vagyis a lelkész mindig jól látható és jól hallható legyen, és a gyülekezet minél közelebb jusson a szószékhez és az oltárhoz vagy úrasztalához (FRIEDRICH 1944; KEMÉNY-GYIMESI 1944, 170. o.), ezáltal osztozva a liturgiában (MENTZER 1999, 133. o.). Protestáns épületek tervezésekor alapvetően fontos, hogy minél több ülőhelyet lehessen elhelyezni a szószék közelében, melyet a hossz- és kereszthajók kombinált elrendezésével lehet a legcélszerűbben megoldani (PECZ 1888, 197. o.). Bár a karzatok építését – elsősorban a kereszthajó szárnyaiba helyezve – Pecz alapvetően elfogadja, kifejezetten elutasítja az egymás felett több szintben elhelyezett karzatos elrendezést. Pecz Samu megjegyzi, hogy mivel a lutheránusoknál az oltár – ami elvileg nem kerülhet az épület középpontjába – elhelyezése meghatározó, ezért a hosszházas kialakítás a megfelelő, az egy-, két-, háromhajós bazilika vagy csarnoktemplom rövidebb hosszúval és szentéllyel (PECZ 1888, 195. o.). Majd később részletezés nélkül hozzáfűzi, hogy evangélikus templomoknál bizonyos esetekben a centrális elrendezés is megokolható, de ekkor is hangsúlyozni kell a hossztengety, amit a szentély, az oltár és a bejárat jelöl ki (PECZ 1888, 195. o.).

A két liturgiai központot a prédikáció és az úrvacsora helye jelölte ki, vagyis a szószék és az evangélikusoknál az oltár, a reformátusoknál az úrasztala, amelyek köré kellett csoportosítani a gyülekezetet. A két fókuszpont meghatározta a belső elrendezést, a padok elhelyezését, új templomok esetén pedig új alaprajzi formák kialakításához vezetett. Pecz szerint a „kálvinista templomépület legmegfelelőbb alapalakja a centrális elrendezés”, amelyben az úrasztala az ülőhelyektől számítva mindenhol egyenlő távolságra van, s az a hely, ahol a vallási szertartás

3–4. kép. Schulek Frigyes szegedi templomának tervei

leglényegesebb része zajlik, építészetiileg is középpontot képez (PECZ 1888, 199. o.). Így tehát megvalósul a geometriai és a liturgiai középpont egybeesése, ami evangélikus és római katolikus templomok esetében kevéssé megoldható, hiszen az oltár általában a szentélyben kap helyet. Ez alól természetesen kivételt képeznek a memoriális emlékek és a baptisztériumok.

5. kép. A szegedi Kálvin téri református templom

Annak ellenére, hogy Pecz csak különös esetekben tartja alkalmasnak az evangélikus templomok centrális térszervezését – amikor a helyi viszonyok erre kényszerítik az építést –, javaslatot ad az alaprajzi elrendezésre vonatkozóan. Evangélikus templomok esetében páros számú oldalú sokszögből kell kiindulni, tehát legalkalmasabbak a négy-, hat-, nyolcszögű szabályos sokszögek. A páros sokszög alaprajzú templom esetében a sokszög egyik oldalán nyíló bejárattal szemben minden esetben a sokszög egy oldala áll, ahol el lehet helyezni a szentélyt. Ezzel ellentétben a páratlan sokszögű alaprajz esetében a bejárati oldallal szemben a sokszög egyik csúcsa áll, amely inkább a szószék elhelyezésére lehet alkalmas, ami így a templom minden részéből jól láthatóvá válik, s a főbejáraton át érkezők szimmetrikusan fognak elosztódni a szószék körül. Éppen ezért Pecz Samu kálvinista templomok alapformájaként három-, négy-, illetve ötszöget javasol (PECZ 1888, 199–200. o.).

18–19. századi magyar példák mint előzmények

Magyarországon a hosszázás protestáns templomok a 18–19. században uralkodó jellegűnek tekinthetők, azonban megfigyelhető egy-egy olyan elszigetelt példa, amely valamilyen módon kísérletet tett a hosszanti elrendezéssel szakító centrális megoldások kifejlesztésére. A centralizáló törekvések a hosszázás

templomok lassú metamorfózisával alakultak ki. A folyamat egyik első lépésnek tekinthető Schulek Frigyes rendkívül innovatív szegedi református temploma, amelynek hatása Pecz Samu templomépítészeti elveiben s a 20. század elején még Borsos József terveiben is egyértelműen kimutatható.

Schulek Frigyes szegedi református temploma

Schulek 1883-as szegedi református temploma a nemzetközi viszonylatban is lejátszódó liturgiai és templomépítészeti folyamatok egyfajta megelőlegezéseként is értelmezhető. Schulek felfigyelt arra, hogy gyakorlatilag értelmét veszítette, hogy a református templomépítészeti a katolikus templomok hosszanti elrendezését veszi át, mivel a liturgiai központok megváltoztak, s az oltártér nem hangsúlyozandó, sokkal inkább szükséges az úrasztala és a szószék megfelelő elhelyezése s a közösség ezek körül való csoportosítása (RÓKA 1996, 128. o.). Schuleket tehát egyfajta funkcionális elv vezérelte a centrális, háromszögű magból kiinduló szegedi templom tervezésénél, amelyet hosszázással és két karéjjal bővített (RÓKA 1996, 129. o.). Schulek szegedi temploma – részben a háromszögletű telek adottságait követve – a mértani és liturgiai centrum egybeolvasztásának, vagyis a református szertartás funkcionális irányának kiváló példája, amelynek alapján – ahogyan RÓKA Enikő megjegyzi – a szakmai köz-

tudat Magyarországon is úgy fogadta el a centrális elrendezést mint a protestáns templomnak legmegfelelőbb sémát (uo. 162. o.)

Pecz Samu ötszögű ideálterve, majd a Szilágyi Dezső téri temploma – amelynek tervpályázatára Szehlo Ottó és Kauszer József is centralizáló tervet nyújtott be –, Szehlo Ottó szolnoki református temploma, Francsek Imre szarvasi evangélikus temploma, majd a századforduló derekán 1902-ben Murányi Lajos diósgyőri evangélikus temploma, 1904–1905-ben Szvoboda Gyula ózdi református temploma, Borsos József terve a debreceni Árpád téri templom pályázatán, az ő hódmezővásárhelyi református temploma, illetve Árkay Aladár fasori református temploma azok a példák, amelyek centrális vagy centralizáló alaprajzaikkal előkészítették a világháborút követő, a gyülekezet összetartó szerepét erősíteni szándékozó centrális templomépítészeti elterjedését.

Német minták

Különböző rendelkezések is befolyásolták a protestáns templomok tervezését. Az 1861-ben bevezetett ún. eisenachi regulatív rendelkezéseknek köszönhetően a centrális épületek a profán hagyományokra való hivatkozással nem voltak többé alkalmasak protestáns templomok számára. Az addigi változatos alaprajzú, központosított térszervezésű templomok helyett a szabályzat új építési elvei a középkori építészet felértékelésével változást hoztak az evangélikus templomok tervezésében (RÓKA 1996, 122. o.). „A színházakra, antik szentélyekre emlékeztető centrális formákat és belső elrendezéseket elutasították ugyan, de megmaradtak azok az okok, melyek alkalmazásukat korábban életre hívták. Nem lehetett sokáig figyelmen kívül hagyni a protestáns liturgia követelményeit, amelyekből logikusan következett a centrális elrendezés – de nem lehetett azokat a korábbiakkal azonos formában alkalmazni sem.” (RÓKA 1996, 162. o.) A 19. század utolsó évtizedeiben az eisenachi szabályok meggyengülése figyelhető meg, ami új programok kidolgozásához vezetett 1891-ben a wiesbadeni program, majd 1894-ben a berlini templomépítészeti kongresszus keretében. Az új programok kidolgozásának gyökerét a római katolikus egyházban is párhuzamosan zajló folyamatok, az úgynevezett liturgikus mozgalmak alkották. Az új programok a hangsúlyt a teológiai aspektusra helyezve, a liturgia központi elemévé tették a közösség úrvacsoravételét. Ehhez a templom belső terét is megfelelően kellett alakítani, hiszen az oltárt a szentélyből a hajóba kellett helyezni, ami sokszor a padok átrendezését is maga után vonta. Ezeket a folyamatokat az első világháború természetes módon visszavetette, de már a háború előtt létrejött egy tehetséges fiatal építészekből álló csoport, akik készen álltak arra, hogy tudatosan átalakítsák a templomok terét és formáit az új koncepcióknak (liturgia-központú belső tér) megfelelően (SCHNELL 1974, 15. o.).

Nem egyértelműen kimutatható a wiesbadeni program s akár az Otzen centralizáló terveire való hivatkozás, de tény az, hogy az 1890-es évektől Magyarországon is határozottan kirajzolódik egy olyan kísérletező irány, amely a centrális alaprajzú templomok megújítását tűzte ki célul, részben Schulek, részben Pecz templomépítészeti elveire alapozva. Ez az irány valójában a két világháború között válik hangsúlyossá.

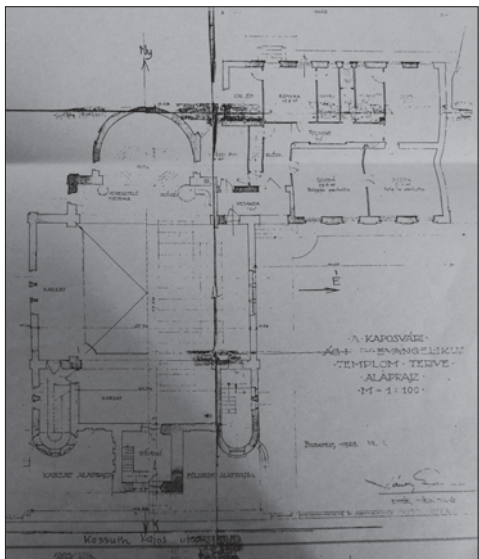
6. kép. A kaposvári evangélikus templom terve

Centrális protestáns templomok a két világháború között

Ha a két világháború közötti, jellemzően az 1920-as évek végétől megélenkülő templomépítészeti mozgalmakon belül a centrális alaprajzú protestáns templomokat tekintjük, biztosan jellemezhetőek egyfajta kísérletező szándékkal.

7. kép. A kaposvári evangélikus templom

8. kép. A kaposvári evangélikus templom terve (Sándy Gyula)

Ez a kísérletezés már az eddig bemutatott templomépületekre is jellemző volt. Azonban éppen kísérleti jellegük miatt sokszor izgalmas megoldásokat mutatnak, s egy-egy terv, koncepció különböző variációk segítségével éveken át különböző építészek keze nyomát viselve változik, alakul. Ilyen volt Schulek szegedi református temploma, amelyet Pecz Samu továbbgondolt, megalakítva ötszög alakú ideáltervét, amelyet Sztchlo Ottó szolnoki református templomának tervezése során felhasznált, majd Pecz a tervet tovább alakítva megvalósította azt a Szilágyi Dezső téri templom építkezése során. Pecz terve még a 20. században is tovább él Borsos József egy korai pályázatához kapcsolódva, amelyben egyértelmű Pecz-inspirációk fedezhetők fel (Debrecen, Árpád téri templom).

A protestáns egyházakban a katolikusoktól eltérő motiváció eredményezte a centrális templomok építését. L. C. STURM művei alapvetően határozták meg a centralitásról szóló építészeti diskurzust a protestáns egyházakon belül (1718). Mindemellett természetesen a liturgia és a különböző egyházi rendelkezések is formálták a templom terét, és nem szabad elfeledkeznünk a protestánsoknál is éppolyan fontos szimbolikus jelentésről sem. Ezekben az esetekben a centrális templomok építésénél a szimbólumérték mellett erős geometrizáló hagyomány van jelen, illetve az a fajta motiváció, logika, hogyan lehet a gyülekezet méreteihez igazodva szerkezetileg egyszerű és költséghatékony megoldásokat alkalmazni. (Ezekkel a kérdésekkel Pecz Samu és Sándy Gyula is foglalkozott). Az építendő templomok stílusa és alaprajzi kialakítása esetében mindemellett rendkívül fontos szerep hárult a gyülekezetre és természetesen a megbízott építészre, akinek iskolázottsága meghatározó jelentőségű volt. Mivel a protestáns egyházakban a gyülekezetek önálló jogi személyiséggel bírnak, és a római katolikus OET és KEH működéséhez hasonló egyházművészeti bizottságot is csak aránylag később alakítanak (1940-ben), ezért a megbízási kérdés mindig az adott gyülekezet és az építész közötti kapcsolattal jellemezhető. A geometrizáló hagyományt és kísérletező jelleget befolyásolja a funkcionális térszemlélet, amelyet pedig a történeti építészet hagyományai egészítenek ki.

Míg a hosszhasas templomok esetében a hajók száma, illetve a szentély kialakítása alapján hozhatók létre altípusok, addig a centrális templomoknál a különböző geometrikusan központos terek változatos alaprajzi típusú centrális templomokat alakítanak ki mint altípusokat. Ebben az értelemben beszélhetünk kör, ellipszis, görögkereszt vagy páros (négyzet, hatszög, nyolcszög), illetve páratlan sokszög (háromszög, ötszög) alaprajzú típusokról, valamint a közpon-

tosítás felé mutató megoldásokról, amelyek a belső szerkesztéssel és a berendezéssel közelednek a centrális típusokhoz, mint a T vagy L alaprajzú centralizáló templomépületek, ahogyan azokat STURM traktátusaiban közölte (1718).

A két világháború között épült centrális templomok csoportosítása Pecz Samu elvei alapján

Görögkereszt alaprajzú templomok

Pecz Samu a protestáns templomépületek alaprajzi csoportosításában a harmadik csoportot a kereszt formájúaknak szánta, s megjegyzi, hogy bár kísérletek mutatkoztak arra, hogy a görögkereszt mind a négy szárát karzatokkal lássák el, ennek alkalmatlansága miatt a típus megkezdte fejlődését a funkcionális irányba, miszerint csak a két oldalsó keresztzárba épül karzat. Magyarország egyik első görögkereszt alaprajzú evangélikus temploma Késmárkon (1717) megvalósítja a Pecz által javasolt térstruktúrát, hiszen a három keresztzárban épült karzat, és a negyedikben kapott helyet az oltár. Ezt az elrendezést követi később Maglód (1776) és Domony (1777) temploma is. A 19. század közepéig számos – főleg lutheránus – templom épül görögkereszt alaprajzzal (békéscsabai Kistemplom a bővítés után, Besztercebánya, Kassa, Igló, Miskolc). A századforduló közeledtével ez a folyamat lelassulni látszik, s végül Ybl Miklós kecskeméti temploma (1863), Budapesten a Rákóczi úti szlovák evangélikus templom (1867) s a diósgyőri templom (1902) építése után közel negyedszázadnyi szünet után épült újra e térstruktúrával evangélikus templom Kaposváron (1929) (6–8. kép). Református templomok közül az 1926-ban megkezdett csillaghegyi református templom is görögkereszt elrendezést kapott.

A két világháború között a protestáns templomépítéset új közösségi épülettípusa, amely funkciójában ötvözi a templomot a gyülekezeti központtal is, sok esetben köthető ezen alaprajzhoz. „E típus előzményének tekinthető az a 18. század elején Leonhard Christoph Sturm által több változatban publikált L alaprajzú templomterv, amelyet parókiával, gyülekezeti teremmel, könyvtárral lehetett bővíteni.” (KRÄHLING 2008, 26. o.) Ezt a típust követi görögkereszt alaprajzzal és félköríves apszissal Sándy Gyula három evangélikus temploma, a kaposvári (1929), a diósgyőr-vasgyári (1936–38) és a győr-nádorvárosi (1940) evangélikus templom, valamint Szántay Endre csillaghegyi református temploma. Azonban míg a kaposvári templom esetében az egyházközség igényei szerint a templomot egy hozzá csatolt lelkészlakkal és gyülekezeti

9–10. kép. Evangélikus templom Diósgyőrben (Sándy Gyula)

11–13. kép: A rákospalotai evangélikus templom (László György és Szalkai Jenő)

teremmel bővítette a tervező, addig a csillaghegyi, diósgyőri és győri templom esetében a templom épülete foglalja magában a gyülekezeti központot, egyesítve ezáltal a funkciókat (9–10. kép).

Sokszög alaprajzú protestáns templomok

Lutheránus templomok esetében a négyzet-, a hatszög- és a nyolcszögforma terjedt el, aminek leginkább liturgiai okai vannak. Míg a háromszögre vagy nyolcszögre szerkesztett alaprajzú templom a közös – evangélikus és református – használatú szakrális épületekre volt jellemző, addig a páros számú oldallal rendelkező templomok az evangélikus, a páratlan számú oldallal rendelkező templomok a református egyházban fordulnak elő nagyobb számban.

1891-ben Johannes Otzen kísérletezett sokszög alaprajzú templomokkal a wiesbadeni programnak megfelelően. Jellemzően centrális, nyolcszög, kör, háromszög, négyzet és görögkereszt alapú struktúrákból indult ki, amelyeket toronnyal és félköríves záródású bővítményekkel látott el. A templomtér szervezésének fő szempontja, hogy a tekintet minden esetben az oltár és a szószék felé irányuljon, éppen ezért Otzen a padosorok koncentrikus körökben való elhelyezésével, az oltárral mint centrummal a középpontban is ezt támogatja.¹

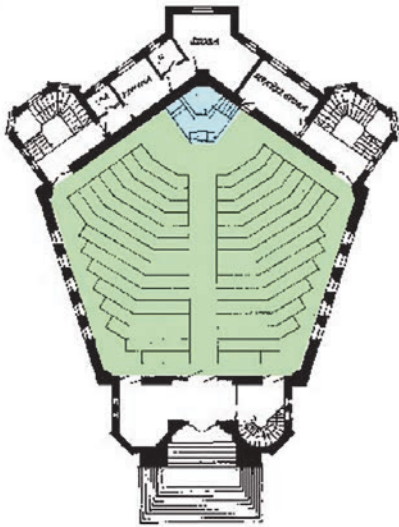
Centrális evangélikus templomok tervezésekor PECZ Samu a páros számú oldalú sokszögből szerkesztett alaprajzot javasolja, ahol a szentély a bejárattal szemben helyezkedik el (1888, 201. o.). A páros sokszög alaprajzú templom esetében a sokszög egyik oldalán nyíló bejárattal szemben minden esetben a sokszög egy oldala áll, ahol el lehet helyezni a szentélyt. Ezzel ellentétben a páratlan sokszögű alaprajz esetében a bejárati oldallal szemben a sokszög egyik csúcsa áll, amely inkább a szószék elhelyezésére lehet alkalmas. Éppen ezért PECZ Samu kálvinista templomok alapformájaként a három-, négy-, illetve ötszöget javasolja, és katolikus, illetve lutheránus templomok esetében a páros sokszöget ajánlja (1888, 135. o.).

¹ A kísérletek megvalósulása az 1892-ben tervezett wiesbadeni Ringkirche, ami már az új evangélikus egyházkoncepciót fejezi ki.

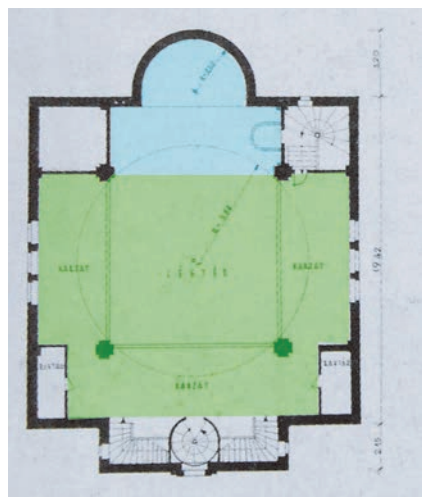

Hat-nyolcszög

A sokszög alaprajzú templomok közül a korszakban, részben Szeghalmy Bálint munkássága okán, a hat-nyolcszögű alaprajzú épületek emelkednek ki. Sümeg (1936–37) (15. kép), Hévíz (1937–39) (18. kép), Mersevát (1941) (14. kép) templomai az ő nevéhez köthetőek, míg a gödöllői templomot (1929–32) Hetzel Frigyes tervezte. Úgy tűnik, hogy a két világháború közötti időszakban a közös, evangélikus-református használatra épült templomépületek jellegzetes alaprajza volt a páros sokszög, hat-nyolcszög, ami többé-kevésbé mindkét felekezet liturgiai előírásainak megfelelt, illetve könnyen alakítható volt. Így tervezte Szeghalmy a hévízi és a sümegi templomokat is (15. kép). E templomok közös jellemzője, a központi hat-nyolcszög tömege kiemelkedik és az épület külső formálásában is érvényre jut; jellemző továbbá a templom épületéhez szervesen kapcsolódó négyszögletű alapon álló templomtorony, amely általában a bejárati szakaszt hangsúlyozza. A nyolcszögű toronnyal és előcsarnokkal bővített térformát választotta Sándy Gyula is szegedi evangélikus templomának tervezéséhez, amely végül nem épülhetett meg, de kiviteli terveit őrzi a Magyar Építészeti Múzeum.²

16. kép. A szegedi Honvéd téri református templom (Borsos József)

17. kép. A diósgyőri evangélikus templom

Kör, ovális alaprajzú templomok

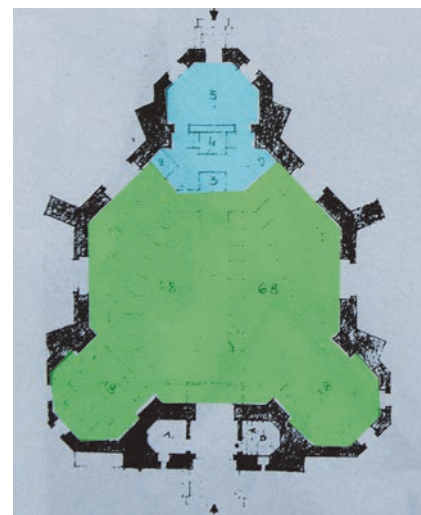
Pecz Samu kategorizálása szerint a protestáns templomok alaprajzi csoportosításában a második csoportot képezik a kör és sokszög alaprajzú templomok, amelyekben karzatok építésével bővítették a teret, s az oltárt vagy a karzat előtt, vagy külön e célra épített szentélyben helyezték el. Az 1944-ben kiadott *Evangélikus templomok* című összefoglaló kötetben FRIEDRICH Lóránt a kör és ellipszis alaprajzú evangélikus templomokat – amelyeket kevésbé tart alkalmasnak – különleges, elszigetelt példának nevezi. Ennek ellenére a két világháború között, feltehetően német hatásra (Strum és Bartning) Magyarországon is születtek kiemelkedő példák. A kör és ellipszis alaprajzú típus előzményeiként csupán néhány hazai kísérletet említhetünk mind a két világháború közötti időszakból, mind az azt megelőző korokból, míg német nyelvterületen rendkívül széles körben alkalmazták. A hazai példák közül az egyik legkorábbi Kimnach Lajos soproni templomának terve 1783-ból, amelyben egy hatalmas elliptikus, karzatokkal bővített teret egyetlen kupolával fedett le. Időben ezt követi a kassai evangélikus templom (1804), amely egy alapvetően elliptikus struktúrára szerveződő, görögkereszt formára bővített, kupolával fedett tér. A két világháború között két evangélikus templom épült kör alaprajzú: 1929–31-ben a kőbányai evangélikus templom és bérház tervezésére kiírt építészeti tervpályázat nyertese, Frecska János építhette meg centrális, kör alaprajzú templomát, amely modern szemléletet tükröz. A progresszív irányt követte Szontagh Pál is, aki bordnadasd-lemezgyártelepi templomát (1934) apszissal és bejárati szakasszal bővített egyetlen kör formájában tervezte meg.

² Magyar Építészeti Múzeum Irsz. 2002. 10. 50. 12.

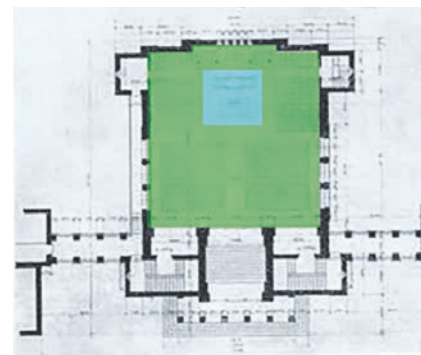
A centrális téralakítású templomok 20. századi elterjedését a külföldi minták lecsapódásain túl egyértelműen befolyásolták az olyan példaértékű hazai épületek, mint Schulek Frigyes szegedi temploma és Pecz Samu ideális templomtervei, Szilágyi Dezső téri temploma, valamint elméleti összefoglalója és irányadó elvei. S bár a hosszhasas alaprajz a megszokott gyakorlatok és a hagyományok továbbélése miatt továbbra is jelentékenyebb mennyiségű protestáns templom terét szervezte, mégis kimutatható egyfajta elmozdulás a progresszív, centrális térstruktúra irányába.

Hivatkozott művek

- FRIEDRICH Lóránt 1944. *A magyar evangélikus templom fejlődése az újkorban*. In: Kemény Lajos – Gyimesi Károly: *Evangélikus templomok*. Athenaeum, Budapest. 169–192. o.
- KEMÉNY Lajos – GYIMESI Károly 1944. *Evangélikus templomok*. Athenaeum, Budapest.
- KRÄHLING János 2008. A 20. századi magyarországi evangélikus templomépítéssel a rendszerváltozásig. In: uő – Vukoszávlyev Zorán (szerk.): *Új evangélikus templomok*. Luther Kiadó, Budapest.
- MENTZER, Raymond A., Jr. 1999. The Reformed Churches of France and the Visual Arts, Seeing Beyond the Word. In: F. P. Corby (szerk.): *Visual Arts and the Calvinist Tradition*. Eerdmans, Grand Rapids.
- PECZ Samu 1888. A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 22. évf. 241–251. o.
- RÓKA Enikő 1996. Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica*, 2. sz. 117–175. o.
- SÁNDY Gyula 2005. *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* Magyar Építészeti Múzeum, Budapest. (Lapis Angularis VI.)
- SÁNDY Gyula 1944. A templomépítések gyakorlati megvalósítása. In: KEMÉNY–GYIMESI 1944.
- SCHNELL, Hugo 1974. *Twentieth Century Church Architecture in Germany. Documentation, Presentation, Interpretation*. Schnell & Steiner, Munich–Zurich.
- STURM, Leonhard Christoph 1718. *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchenwohl anzugeben*. Augsburg.

18. kép. A hévízi evangélikus–református templom (Szeghalmy Bálint)

19. kép. A budapest-kelenföldi református templom (Medgyaszay István)

Baku Eszter művészettörténész. 2009-ben diplomázott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán művészettörténészként. 2007–2010 között a Magyar Építőművészek Szövetségének munkatársa. 2010–2013 között a BME Építésmérnöki Kar Csonka Pál Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Doktori kutatásait az Építészettörténelmi és Műemléki Tanszéken végzi. 2014-től műemlékvédelmi szakmérnöki posztgraduális képzés hallgatója. Kutatási területe a két világháború közötti magyar építéssel, különös tekintettel a szakrális emlékekre.

Gyevainé
Balogh
Ágnes

Pecz Samu műegyetemi épületei

Pecz Samu (1854–1922) a Magyar Királyi József Műegyetemen kezdte építész képzését 1871-ben, majd külföldi tanulmányok után 1882-ben itt szerzett oklevelet is. 1888-tól haláláig vezette a Műegyetem II. sz. Középipítészeti Tanszékét, ahol a mai épületszerkezet-tanának megfelelő középipítést tanított építész- és mérnökhallgatóknak.

Az alapításától kezdve folyamatosan helyhiánnyal küzdő Műegyetem új campusa számára 1898-ban jelölték ki Lágymányoson a későbbi bővítést is biztosító Duna-parti területet. Az ún. történelmi campus 1902–1909 között épült meg három műegyetemi tanár tervei szerint. Eredetileg Czigler Győző kapta a megbízást, majd 1905-ben bekövetkezett halála után Hauszmann Alajos vette át a munkát. Az ő tervei szerint a Központi épület, a kisméretű Geodéziai obszervatórium, valamint a kerti létesítmények valósultak meg, ugyanis megbízta Pecz Samut a könyvtár, a kazánház, valamint a gépészeti szakok épületeinek tervezésével. Mivel mindegyik épület különleges rendeltetésű volt, Pecz Samu külön tanulmányokat folytatott, és a különböző funkcióknak megfelelően különböző elrendezésű és tömegű épületeket alkotott.

Pecz Samunak e tanulmányban elemzett műegyetemi épületei sajátos építészeti elképzeléseit mutatják. Ezekre, ahogyan egész munkásságára is, a „belülről kifelé való építés”, azaz a funkcióból és a szerkezeti felépítésből kiinduló tervezés volt a jellemző, a történelmi, elsősorban középkori stílusok alapos ismerete és alkalmazása mellett. A funkcionális egységek összetett, additív kezelése nemcsak funkcionális gondolkodásából, de a középkori historizálásból is következett, ugyanakkor megnyitotta az utat az új feladatokhoz szükséges tervezési szabadság felé.

A Műegyetem rövid története

A Műegyetem, illetve a magyar technikai szakoktatás története a 18. századig nyúlik vissza. Egyre szélesebb körben terjedt a természettudományos műveltség, mindinkább felismerték a reáltudományok jelentőségét. A természettudományok oktatása azonban ekkor még kisebb szakiskolákban, nem egyetemi szinten folyt (KESZEI 1971, 5–6. o.).

Az Institutum Geometrico-Hydrotechnicum (a későbbi szakirodalomban használt egyszerűbb nevén Institutum Geometricum, azaz Mérnöki Intézet) volt Magyarországon az első felsőfokú mérnökképző intézet, így a mai Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem elődje. II. József alapította, 1782 őszén kezdte meg működését. A Nagyszombatról 1777-ben Budára, a királyi palotába áthelyezett tudományegyetem keretei között működő intézmény Európa első felsőfokú mérnökképző intézete volt. 1784 nyarán a tudományegyetem három karát átköltöztették Pestre, a ferencesek kolostorába, ahol az Institutum Geometricum megszűnéséig, 1850-ig működött (FODOR 1955).

Először az 1832–1836-os pozsonyi országgyűlés foglalkozott a Polytechnicum (Műegyetem) felállításának

ügyével, ami később is időről időre felmerült. Az 1844. június 12-én kelt királyi rendelet azonban egyelőre csak középfokú intézmény, a Pesti Királyi József Ipartanoda (Joseph Industrieschule) felállítására adott engedélyt. Az 1846-ban megnyitott, Pesten a tudományegyetem főépületében elhelyezett intézmény a Műegyetem második, közvetlen előintézménye volt (ZELOVICH 1922, 78–92., 97–99. o.; KESZEI 1971, 14–16., 19. o.).

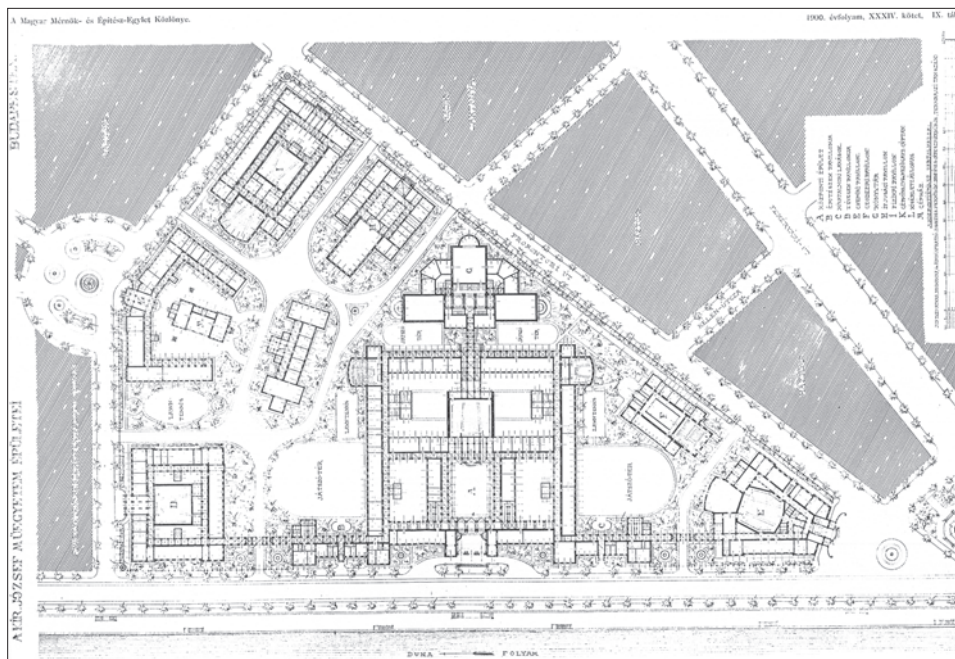
1850-ben, négy év párhuzamos működés után császári rendelettel egyesítették a két technikai oktatási intézményt: hatvannyolc évi működés után megszüntették az Institutum Geometricumot, és az Ipartanodához (a Joseph Industrieschuléhez) csatolták. 1854-ben Budára költöztették át az Országház utcába. Az intézmény nagyrészt középfokú, kisebb mértékben felsőfokú képzést nyújtott (ZELOVICH 1922, 112–117. o.; FODOR 1955, 158. o.).

Ferenc József 1856-ban a Joseph Industrieschule felsőfokú tanintézeté alakítását rendelte el, ezzel az 1857/58-as tanévtől Joseph Polytechnicumként működött. A tanszemélyzet és a hallgatók létszámának folyamatos növekedése miatt újabb házakat kellett bérelnie Budán (HAUSZMANN 1909a, 5. o.).

1871-ben indult meg az igazi fejlődés, amikor I. Ferenc József egyetemi rangra emelte az intézetet. A Magyar Királyi József Műegyetemet az 1872/73-as tanévtől Budáról Pestre telepítették át, egy lakóházból átalakított, bérelt épületbe, az úgynevezett Nágel-féle bérházba. A hallgatói létszám ugrásszerű növekedése miatt rövidesen ismét újabb épületek, helyiségek bérlésére lett szükség (ZELOVICH 1922, 141–154. o.; KESZEI 1971, 18., 24. o.).

1880–1882 között épült fel a Műegyetem új épületegyüttese a Múzeum körúton Steindl Imre egyetemi tanár tervei alapján. A reprezentatív, neoreneszánsz főépület,¹ valamint a kisebb Eszterházy (ma Puskin) utcai épület megvalósulásával ekkor került a Műegyetem először olyan épületbe, melyet felsőoktatási célra terveztek (ZELOVICH 1922, 165–170. o.; HÉBERGER 1979, 2: 310., 323–326. o.).

Az új épületegyüttes azonban már megépültekor szűkösnek bizonyult. A helyhiány enyhítésére 1893 novemberében nyílt meg a Hauszmann Alajos műegyetemi tanár által tervezett, neoreneszánsz stílusú, kétemeletes pavilon a Rákóczi út és az Eszterházy utca sarkán, majd ismét szükség lett bérházak emeleteinek bérlésére is (KESZEI 1971, 32. o.; HÉBERGER 1979, 2: 325. o.).

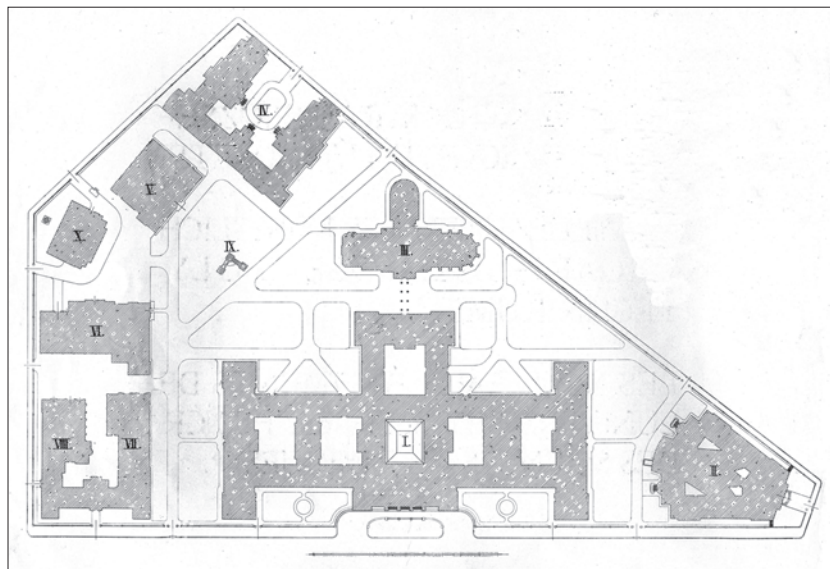

1. kép. Czigler Győző helyszínrajzi koncepciója a műegyetemi campusra, 1900. (Forrás: CZIGLER 1900, IX. t.; KESZEI 1971, 34–35. o.)

¹ Budapest VIII. ker., Múzeum krt. 6–8. Az épület ma az ELTE Bölcsészettudományi Karának ad otthont.

Pecz Samu kapcsolata a Műegyetemmel

1898-ban felkérték Pecz Samut, hogy tervezzen egy 600 férőhelyes nagyelődőt az egyetem udvarára a kémiai pavilon és a főépület közé. A Gólyavár elnevezésű létesítmény a Múzeum körüli telken épült meg igen kis költségvetéssel és

2. kép. A megvalósult műegyetemi campus helyszínrajza, 1909. (Forrás: HAUSZMANN 1909a, 2. o.; HAUSZMANN 1909b, 266–267. o.)

szony-templom helyreállításán, ahol alaposan megismerte a gótikus építézet szerkezeteit és stílusát, ami nagy hatást gyakorolt későbbi munkásságára. 1882-ben szerzett oklevelet a Műegyetemen, amivel a legelső magyar okleveles építészek egyike lett (PECZ 1920, 1–2. o.).

1880–82 között Hauszmann Alajos irodájában dolgozott. 1882-től a Műegyetem középítéstani és középkori tanszékein tanársegédi kinevezést kapott egyidejűleg Schnédár János és Steindl Imre műegyetemi tanárok mellett. 1887-ben lett az ókori építézet rendkívüli magántanára, 1888-ban pedig a középítéstani nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Ekkortól, alig 34 éves korától a Műegyetem II. sz. Középítéstani Tanszékének tanszékvezető professzora lett. Itt a mai épületszerkezettannak megfelelő középítéstant oktatott építés- és mérnökhallgatóknak. A tanszék harmincnyolc éven át, egészen 1922-ben bekövetkezett haláláig vezette (PECZ 1920, 2–5. o.).

Oktatói tevékenysége mellett a gyakorlati tervezéssel is intenzíven foglalkozott, az alkotás örömét továbbadta tanítványainak is.

Pecz Samu tervezői munkássága az 1880-as években indult. Legkorábbi műveitől kezdve érett alkotásaiig sajátos megjelenés, gótizáló formavilág, nyerstégla és vakolt felületek használata jellemezte épületeit. A történeti, elsősorban középkori stílusok alapos ismerete és alkalmazása mellett munkái praktikusságukkal emelkedtek ki kortársai tervei közül. Amikor önéletírásában épületeiről megemlékezett, mindig a célszerűség, az épületszerkezetek kialakítása, az építés költségei, a tűzbiztonság kérdéseire helyezte a hangsúlyt, a művészi kérdéseket nem is említette meg. Kortársai

nagyon rövid idő alatt. Ideiglenes előadónak szánták, de a mai napig eredeti funkciójának megfelelően működik. Az épület a nevét az elsőéves hallgatókról, a gólyákról kapta, akiknek fontos előadásai zajlottak itt. A várkastélyszerű megjelenésű, szabálytalan nyolcszög alakú, tornyos épület szerkezeti megoldása technikai bravúr; az előadótermet Pecz acél rácsostartókkal és fagerendákkal fedte (PECZ 1920, 11–14. o.).

Pecz Samu (1854–1922) kapcsolata a Műegyetemmel már jóval korábban megkezdődött. A Magyar Királyi József Műegyetemen kezdte építési képzését 1871-ben, ahol két évig volt hallgatója az építészeti szakosztálynak. 1873-tól két évig a stuttgarti műegyetemen folytatta tanulmányait, majd két évig a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult. Hazatérése után másfél évig dolgozott Schullek Frigyes mellett a budavári Nagyboldogasz-

is az „anyagszerűséget” és a „belülről kifelé való építést” látták leginkább érvényesülni művein: „...architektúrája az alaprajzból és annak szerkezeti felépítéséből fejlődik és épül fel.” (MAGYAR 1929)

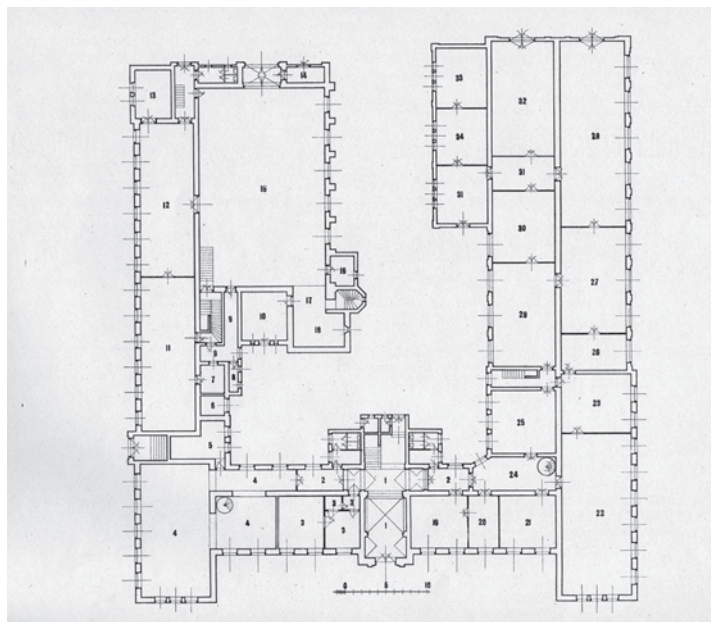
Volt tanítványa, RERRICH Béla szerint Pecz Samu „a szerkezeteknek volt igazi mestere” (1922). Valóban mindig nagy súlyt fektetett a szerkezeti problémák megoldására, az architektonikus összhatást is sokszor alárendelte szerkezeti elveinek. Tevékenységére a legjellemzőbb az épületszerkezeti újítások – elsősorban a vas- és vasbeton szerkezetek – alkalmazása volt. Az épületszerkezettan tanáraként sok bonyolult szerkezeti-technikai feladatot oldott meg úgy, hogy a korszerű szerkezet mellett azokkal nehezen összeegyeztethető historizáló külső formavilágot alkalmazott.

A lágymányosi műegyetemi campus

A Műegyetem újonnan megépült pesti együttese már az 1890-es években szűknek bizonyult a hallgatók, illetve a tanszemélyzet létszámának folyamatos növekedése miatt. A szétszórt és részben bérlakásokból kialakított tantermek, valamint a laboratóriumok és gyakorló helyiségek hiánya sem felelt meg a korszerű oktatási követelményeknek. A probléma megoldásaként az 1897. évi XXV. törvénycikk 1 200 000 koronát juttatott a József-műegyetemnek telekvásárlásra és építkezésekre (HÉBERGER 1979, 2: 328. o.; NÉMETH 2007, 42. o.).

Több elhelyezési terv készült – például a Fűvészkert és a Ludovika-akadémia melletti területre is –, melyek elvetése után Wartha Vince rektor és Czigler Győző építészprofesszor javaslata alapján kijelölték Lágymányoson azt a területet, melyet az új Ferenc József híd² budai hídfőjénél a Duna, a Promontori (ma Budafoki) út és a később épülő Boráros téri híd³ határolt. Kedvező ára mellett a városközponthoz közeli fekvése, jó közlekedése, Dunára néző elhelyezkedése, valamint a későbbi bővítés lehetősége miatt választották ki (HAUSZMANN 1909a, 9–12. o.; ZELOVICH 1922, 218. o.).

Az új egyetemi campus céljára kijelölt hely és környéke a 19. század elején még leginkább földművelési területként volt használatban, keleti fele pedig az itt kiszélesedő Duna-meder része volt. A mai Gellért tér környékén állt néhány épület, közöttük a Sáros-fürdő, a Gellért Szálló elődje. Innét indult két országút: a Duna-parthoz közelebbi

3. kép. A Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium földszinti alaprajza. (Forrás: Egyetemek 1908; HAUSZMANN 1909a, 31. o.; Építő Ipar 1909, 466. o.)

² Ma Szabadság híd, 1896.

³ Ma Petőfi híd, 1937.

Albertfalvi út⁴ és a régi országút.⁵ E két útvonal között, a Dunához közel nagyjából szántóföldek, feljebb a Gellért-hegy lejtőin pedig szőlők húzódtak. A Duna ártere a két út közötti területig terjedt.⁶

4. kép. A Mezőgazdasági géplaboratórium épületszárnya nyugatról 1909-ben. (Balogh R. felvétele. Forrás: HAUSZMANN 1909a, 32. o.; BALOGH 1909b; *Építő Ipar* 1909, 466. o.)

szeszgyár működött itt. (Ez utóbbi a Műegyetemi Könyvtár helyén állt, épületei később az egyetemi építkezések felvonulási épületeiként szolgáltak, fokozatosan kerültek lebontásra.) (GY. BALOGH 2013d, 43. o.)

A campus céljára kijelölt telek nagyobb részét még 1898-ban szerezte meg a kultusztárca, a következő tanév folyamán töltötték fel a mélyebben fekvő részeket, a többi területet megvásárlása pedig 1902-ig valósult meg. Az 1898/99-es tanévben Czigler Győző műegyetemi tanárt bízta meg a kultuszminiszter az általános rendezési és beépítési terv elkészítésével és a kivitelezés művezetésével (KESZEI 1971, 35. o.).

Az új Műegyetem 1902–1909 között épült meg, egyrészt kisajátított telkekre, de nagyobb részben a földdel fokozatosan feltöltött vízterületre. Első ütemben a mai Bertalan Lajos utcáig terjedő rész épült be pavilonos rendszerben, az ettől délre eső terület beépítetlen maradt, a későbbi bővítést szolgálva. Az egyetem ide telepítése a városrész fejlődésére is pozitívan hatott: megindult a magánépítkezés is, rövid idő alatt egész városrész keletkezett a környéken (HAUSZMANN 1909a, 13. o.).

A történeti campust három építész tervezte: Czigler Győző, Hauszmann Alajos és Pecz Samu. Mindhárman a

Az 1838-as árvíz pusztítása után kezdték átalakítani a lágymányosi Duna-partot árvízvédelmi, a folyószabályozást elősegítő céllal. Ugyanis a Kopaszi- és Nyúlfutási-zátonyok, valamint a Csepel-sziget is akadályozták a tavaszi jéglevonulást, ami miatt rendszeresen jeges árvizek következtek be. Az 1870. X. tc. értelmében a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elkészítette a szabályozási terveket, a közmunka- és közlekedési minisztérium pedig megkezdte a Duna szabályozási vonalába eső védőgát kiépítését. Elsőként a Gellért-hegytől délre húzódó töltés megépítésével hasították ki a kiszélesedő Dunából a Lágymányosi tó öblét (EDVI ILLÉS 1896, 68–70. o.; SIKLÓSSY 1931, 408. o.).

Ekkor már fokozatosan terjeszkedett a környék beépítése a későbbi Gellért tér irányából dél felé. Nagyrészt ipari terület volt itt kialakulóban: a Zartl-féle székgyár, a Brunner-féle téglavető vagy a Kohn-féle

⁴ A későbbi Promontori, majd pedig Budafoki út.

⁵ Amelyből a Fehérvári, később Horthy Miklós, majd pedig Bartók Béla út lett.

⁶ *Alap's vízhelyezeti térképe Buda és Pest sz. kir. fő Városainak. 1833.* (Budapest Főváros Levéltára, Tervtár XV. 241/5 – B3, részlet)

Műegyetem tanárai voltak, mindhárman több évig dékánok lettek, sőt Hauszmann rektorként is szerepet vállalt az egyetem vezetésében. A szakmai életben hasonlóan kiemelkedő szereplőkként a Magyar Mérnök- és Építészegylet tagjai, sőt vezetői is voltak.

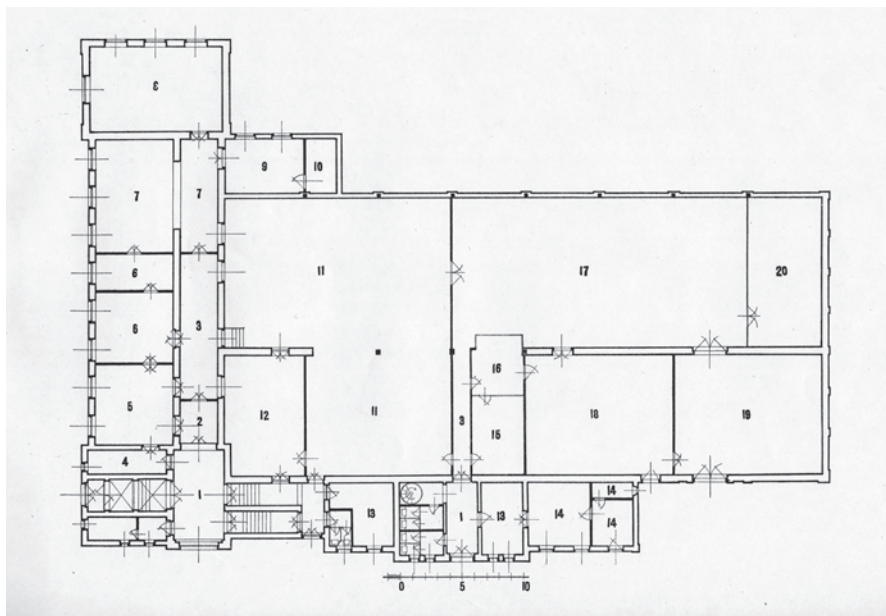
Az új Műegyetem épületegyüttesének tervezésével és a kivitelezéssel megbízott Czigler Győző 1905-ben bekövetkezett halála után Hauszmann Alajos vette át a munkát. Az ő tervei szerint csak a Központi épület, a kisméretű Geodéziai obszervatórium, valamint a kerti létesítmények valósultak meg, ugyanis megbízta Pecz Samut a többi épület tervezésével. Így a könyvtár, a központi kazánház, valamint a gépészeti szakok (a Géplaboratórium, a Mechanikai technológia, valamint a Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium) épületei Pecz nevéhez fűződnek, aki az építkezések művezetését is átvette (HAUSZMANN 1909a; 1909b).

Mivel mindegyik épület különleges rendeltetésű volt, ezért Pecz Samu külön tanulmányokat folytatott, és a különböző funkcióknak megfelelően különböző elrendezésű és tömegű épületeket tervezett (PECZ 1920, 19–27. o.). Homlokzatképzésük azonban hasonló: a középkorias, túlnyomóan neogótikus stílusjegyek a jellemzők, a terakotta színű, szárazon sajtolt téglá és vakolt falfelületek harmóniája.

A műegyetemi épületek építészeti problémái

A 19. század építész a historizáló hagyományok és a gyorsan változó, korszerű igények között próbálta megtalálni a megfelelő arányokat. Még a 20. század elején is változatlanul historizáló külsővel épült az épületek nagy része, önálló művészi szándék szerinti homlokzatkezeléssel és tömegalakítással. Ugyanakkor új szerkezetek, technológiák használata jellemezte a korszakot, az új funkciók pedig korszerű térszervezést igényeltek. Ezzel fokozott ellentmondás jött létre az épületek külső megjelenése és a maga az épület között (KALMÁR 2001, 203. o.).

Pecz Samu a középítéstan tanáraként ezt az ellentmondást sajátos építészeti eszközökkel oldotta fel. Elképzelései a legtisztábban a műegyetemi alkotásaiban figyelhetők meg. A műszaki felsőoktatás mint új, korábban szinte ismeretlen építészeti igény, fantáziadús funkcionális feladatnak tűnt (DURM 1888). Ugyanakkor a korszerű építészoktatás arra készítette az építészt, hogy épületei funkcionális elrendezésével, tér- és tömegalakításával, szerkezetével és részletkultúrájával egyszerre példamutató és művészileg is meggyőző legyen.

5. kép. A Mechanikai technológia épület földszinti alaprajza. (Forrás: Egyetemek 1908; HAUSZMANN 1909a, 30. o.; *Építő Ipar* 1909, 481. o.)

Pecz Samu tehát műegyetemi épületei tervezése során a különböző téréigények problémájával szembesült. A romantika additív épületformálásából indult ki, mert ez nyújtott legjobban lehetőséget a funkciók árnyalt elkülönítésére. Tudatos térkompozíciókat formált, ugyanakkor a funkcionális elrendezésben fontos szerepet játszott az egyes épületek megközelítése. A műegyetemi campus tervezése és építése során megváltozott az épületek

6. kép. Az MM-MG és az MT épületek nyugatról, 1920 körül. (Forrás: ZELOVICH 1922, 230–231. o.; HÉBERGER 1979, 7: 1632. o.)

egymáshoz való viszonya. Míg Czigler Győző 1900-ban publikált tervén a környező utcákról képzelte el a pavilonok fő megközelítési irányát, addig a megvalósulási szakaszban – már Pecz és Hauszmann tervei szerint – mindez átrendeződött (CZIGLER 1900).

Czigler tervei szerint valósult meg a kémia (Ch) és a fizika (F) pavilon, azonban Czigler halála után megváltozott a koncepció. Hauszmann megtartotta a Duna-parti feltárulást és fő megközelítést a Központi épület (K) új terveinek készítése során (ZSEMBERY 2013). Pecz épületei között a Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium (MM-MG) esetében még szintén megmaradt az utcai megközelítés, de a mellette álló Mechanikai technológia épülete (MT) már a belső oldalra, a campus felé tájolt. Ugyanez a változás figyelhető meg a

Géplaboratórium (L) esetében is. A legfestőibb épület, a könyvtár a főépülethez kapcsolódik, megközelítésében és elrendezésében hasonlít Czigler eredeti elképzeléséhez.

Czigler Győző 1900-ban publikálta az új Műegyetem beépítési tervét. Terve középpontjában a négy belső udvarral tagolt, zárt tömegű, kupolás központi épület állt. A központi épülethez északról a kémiai, délről pedig az elsőévesek pavilonja kapcsolódott egy-egy diadalívet is magában foglaló folyosóval. A központi épülettől nyugatra állt a könyvtár, T alaprajzú elrendezéssel, amilyen formában Czigler már a Fűvészkert melletti területen is elképzelte. A telek többi részén, a határoló utcák mentén tervezte Czigler a geodéziai, az ifjúsági és a fizikai pavilonok, valamint a gépműhely és a Mezőgazdasági géptan épület felépítését. Csak az anyagkísérleti állomás és a gépház állt a telek belső területén. Czigler koncepciójának részletei a megvalósult együttesben is felismerhetők, bár csak a kémiai pavilon valósult meg e terv szerint (CZIGLER 1900).

Czigler halála után ugyanis Hauszmann új terveket készített, az időközben szervezett újabb tanszékek ugyanis módosították az építési programot, és Czigler hagyatékában sem találtak felhasználható rajzokat. Hauszmann tizenkettőről tízre csökkentette a pavilonok számát, és áttervezte a Központi épület tömbjét is. Átvette az építkezés irányítását is, és megbízta Pecz Samut a többi pavilon tervezésével és művezetésével. E munkáiért Pecz Samu udvari tanácsosi címet kapott.

A Központi épület és a könyvtár helye és kapcsolódása hasonló maradt Czigler tervéhez, de formájuk és alaprajzi rendszerük megváltozott. A többi épület a telek déli részére került teljesen új kialakítással.

A Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium épülete

Czigler Győző eredetileg csak egy közös épületet tervezett a műszaki mechanika, a mezőgazdasági géptan és a mechanikai technológia tanszékeinek elhelyezésére, de a gépészmérnöki gyakorlati oktatás igényeinek jobban megfelelt a több kisebb épületben való elhelyezés. Pecz Samu tervei alapján nemcsak az épületek száma, kialakítása lett egészen más, de a fő megközelítési irányok is átértékelődtek.

Pecz a Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium épülete északi szárnyában a műszaki mechanika, a déliben pedig a mezőgazdasági géplaboratórium helyiségeit helyezte el. A két szárnyat összekötő kétszintes, Duna-parti szárnyban az udvar mentén futó folyosóról nyíltak a kisebb helyiségek: szolgálatok, laboratóriumok, iroda, tanári szobák.

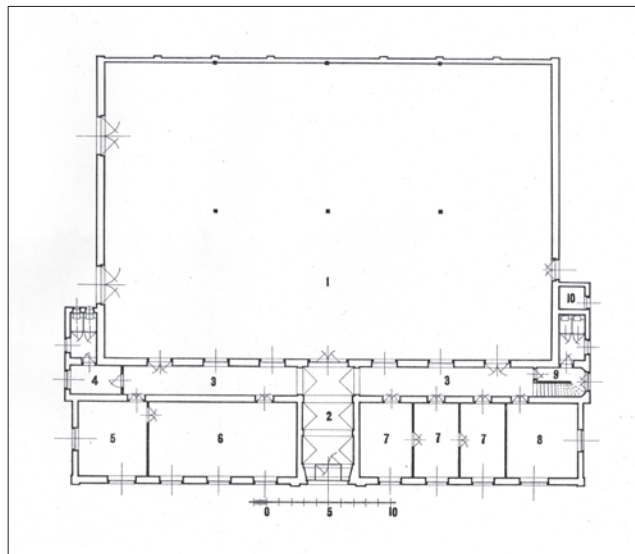
A rakpart felől nézve szigorú, szimmetrikus palotahomlokzat látható, a kétféle funkció csak a két hátsó szárnyon bontakozik ki a maga szabad elrendezésében. A fő megközelítés eredetileg a középtengelyben, teátrális módon történt. A középfőfalas szerkezeti rendszer egymásból nyíló, de a válaszfalakkal szabadon szakaszolható tereket eredményezett, amivel eltakarható volt mögötte a változatos, összetett tömeg. A hosszú épületszárnyak a technológia szabad elrendezését szolgálták. Az épület programja szinte a tervezés közben alakult ki, és ez a bizonytalanság megkövetelte a funkcionális flexibilitást.

Változatos tömegei reprezentatív, pittoreszk, kastélyszerű megjelenést kölcsönöznek a szabálytalan U alaprajzú épületnek. A lapos- és magastetős részek között az egyensúlyt Pecz egy torony elhelyezésével teremtette meg, amely eredetileg víztoronyként szolgált. Az additív tömegformálás mellett a homlokzatok formavilága is a középkort idézi, mint Pecz többi műegyetemi épülete esetében.

Pecz, aki kedvelte a korszerű technológiákat, az általa tervezett öt egyetemi épületnél tűzbiztos vasbeton födémeket tervezett. Az alapok betonból készültek, a nagy fesztávú, mezőgazdasági gépcsarnok lefedését itt acél rácsostartóval oldotta meg, a többi magastetős részen azonban fa tetőszerkezeteket alkalmazott (GY. BALOGH 2013e).

A Mechanikai technológia épülete

Elrendezésében eltérő megoldást mutatott be a Mechanikai technológia épülete. Az építkezés idején a Dunával párhuzamosan kialakult a campuson belül egy belső, kertbéli közlekedő tengely. Ez a jelenség átrendezte az F épület forgalmi rendszerét is, amikor a kert felől, Hauszmann javaslatára bejáratot nyitottak (KALMÁR 2013). A

7. kép. A Géplaboratórium földszinti alaprajza. (Forrás: Egyetemek 1908; HAUSZMANN 1909a, 26. o.; Építő Ipar 1909, 482. o.)

belső, udvari homlokzatok felértékelődése szükségessé tette a „hátsó udvar” esztétikus építészeti lezárását. Az MT épület tehát „kétarcú” lett. A fontossá vált, kihangsúlyozott két homlokzatszakasz mentén a jól szakaszolható,

8. kép. Az MT épület, a kazánház és a Géplaboratórium északról, az úgynevezett Sóhajók hídjá alól 1909-ben. (Balogh R. felvétele. Forrás: HAUSZMANN 1909a, 22. o.; BALOGH 1909a, 995. o.; 1909b)

alapterületükben kötött, kisebb helyiségek sorolódtak. Takarásukban – immár nagy fesztávval – a szabadon berendezhető „csarnok” került elhelyezésre.

A Mechanikai technológia épülete két jól elkülöníthető részből áll: egy két-szintes, magastetős épületrészből és egy kéttraktusos, földszintes, lapostetős csarnokból. A csarnokhoz északról kapcsolódó emeletes, oldalfolyosós épületrész a campus felől el is takarja azt: az északi homlokzat az épület főhomlokzata, a főbejárat is itt található. Nyugatról, a kazánház felől egy részben földszintes, részben emeletes épületrészben nyílik a csarnok főbejárata. A két nagyobb részre osztott csarnokban a műhelyeket – asztalosműhelyt, gépműhelyt, szövőműhelyt – alakították ki, az északi épületrészbe pedig a tanári szobák és szertárak, a nyugatiba a műhelyvezetői és egyéb kiszolgáló helyiségek kerültek.

A csarnok hosszfőfalas rendszerű, a középfalban 6 méterenként vasbeton pillérek helyezkednek el. A kéthéjú födémét háromtámaszú vasbeton főtartó rendszer tartja, és nagyméretű felülvilágítók törik át (FREY 2013).

A Géplaboratórium

Az MT épülethez hasonlóan a funkcionálisan jól behatárolható, de szabadon méretezhető alapterületű helyiség sor és a legnagyobb variabilitást biztosító gépcsarnok térkapcsolatának példáját mutatja be a Géplaboratórium (L épület) is. A kert felől szimmetrikusan a középtengelyben megközelíthető épületben egy, a bejáratra merőleges folyosóról lehetett szinte bármilyen, technológiai kapcsolatot kialakítani, ami vitathatatlanul korszerű és modern megoldást eredményezett. A földszintes szárny vált hangsúlyossá, csökkentve a valódi tömeg optikai hatását.

A Géplaboratórium épülete két részből áll: a nagyméretű, üveg felülvilágítókcal megvilágított gépcsarnokból és a hozzá északról csatlakozó, eredetileg földszintes, lapostetős, oldalfolyosós szárnyból. Pecz Samu ezzel a campus felőli, gazdagabb formavilággal épült szárnyal az épület valódi méreteit és ipari jellegét kívánta elfedni. E szárny földszinti helyiség sora oldalfolyosóval közvetlenül csatlakozik a csarnokhoz. Építése idején a hevederes, fiókos dongaboltozattal fedett előcsarnok két oldalán mérlegszoba, előadóterem, tanári szobák és mellékhelyiségek (mosdó és ruhatár) kaptak helyet.

A csarnokot az eredeti terveken még 12 méter fesztávolságú, acél rácsostartók fedték volna le, de végül vasbeton födémekkel épült meg, máig 8×2 üveg felülvilágító biztosítja a megfelelő megvilágítást. Az épület homlokzatképzése hasonló Pecz többi épületéhez, bár díszítettsége, illetve tömegformálása szempontjából ez az épülete a legvisszafo-gottabb (GY. BALOGH 2013a).

A kazánház

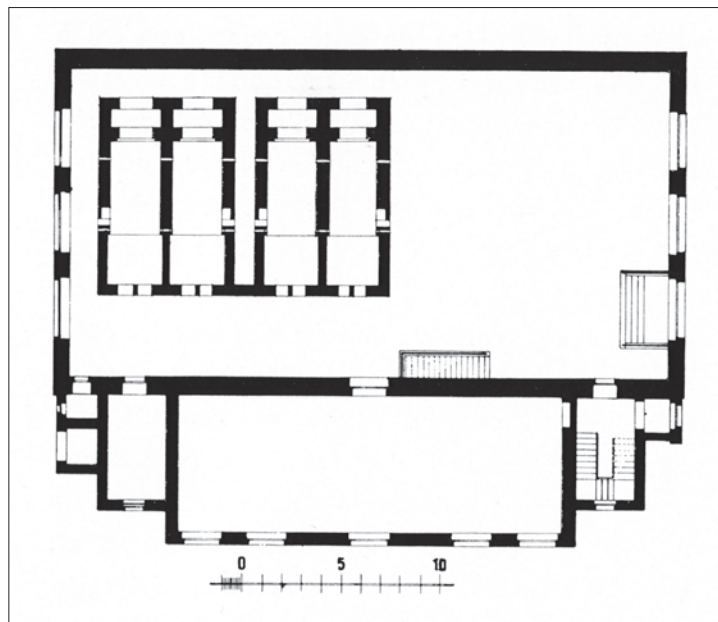
A Géplaboratórium megoldását másolta le a szomszédos kazánház, de igényes belső kapcsolatok nélkül. Csak a kisebb és a nagyobb fesztáv adta épülettömeg festői látványa befolyásolta a helyiségek elrendezését. A Géplaboratórium épületéhez hasonlóan a nagyméretű kazánház is kisebbnek tudott így látszani a campus felől. Pecz az épület tömegét funkciója ellenére nem ipari épülethez hasonlóvá, hanem inkább reprezentatívá formálta.

A campus építése idején a kazánházban termelték az összes műegyetemi épület központi fűtéséhez és a munkagépek hajtásához szükséges hőmennyiséget. Eredetileg a gőzkazánok csarnokát, kőszén- és salakberakodó helyiséget, valamint a gépész és a fűtők lakását foglalta magában. Az épület egy nagyméretű nyeregtetővel fedett csarnoktérből és a hozzá additívan csatlakozó tömegekből áll.

A csarnokteret fedő faszervezetű nyeregtető a gerinc mentén kiemelve fix zsalukon keresztül természetes szellőzést biztosít a csarnoktérnek. Ehhez eredetileg csak északról épült egy kétszintes, magastetővel, teraszokkal kialakított kisebb épületszárny, ami az egyetemi épületek felől teljesen megváltoztatta, mozgalmassá, kastélyszerűvé tette az ipari jellegű épület megjelenését. Ebben a szárnyban a földszinten széntároló, salaklift és egy szoba, az emeleten pedig a gépész lakása kapott helyet. A lakáshoz két terasz is csatlakozott.

A kémény az épület déli oldalán, eredetileg szabadon állt, a kazánokban keletkező füstgázt vezette el, a kazánház pincéjével föld alatti füstcsatornák kötötték össze. A kémény, ahogyan egykor, ma is fontos eleme a campus összképének, nem véletlenül helyezte Pecz Samu a campus telkének felező tengelyéhez, a Bertalan Lajos utca tö-réspontjába. 1930-ban a gyárkéményt megmagasították, majd 1971-ben felső részét visszabontották, és kúp alakú vasbeton kéményszűkítő fejjel zárták le, ekkor nyerte mai megjelenését (GY. BALOGH 2013b).

Pecz Samu így írt a műegyetemi építkezésekről önéletrajzában: „Miután ezen épületek felépítését aránylag igen rövid idő alatt kellett végrehajtani, továbbá mindegyik épület teljesen más természetű és rendkívül különleges rendeltetésű lévén, külön-külön sok tanulmányt igényelt, s miután elvem szerint mindenütt egy belülről kifelé építő rendszert kívántam ezeknél is keresztül vezetni, szerfelett sok és egymástól teljesen eltérő alaku homlokzatra volt szükség.” (PECZ 1920, 19. o.)

9. kép. A kazánház földszinti alaprajza (Forrás: HAUSZMANN 1909a, 35. o)

10. kép. A kazánház a Géplaboratórium felől. (A szerző felvétele)

Kortársai is Pecz Samu funkcionális gondolkodását látták a legfontosabbnak, az építkezés jegyzőkönyvében is kiemelték, hogy épületei formáját mindig a rendeltetés határozta meg: „Pecz Samu emlékezetbe hozza, hogy ezen épületek egész genezise más, mint az első pavillonoké. Itt háromszor, sőt négyszer készítettek új tervet, melyet a szaktanároknak bemutatnak, mielőtt elfogadják. A főépületnek akadémikusnak kell lennie, mert kell, hogy egyes részei más-más célnak is megfelelhessenek. A különleges célú épületeknél ép az alaprajz nyugtalansága képezi azok erejét, mert látnivaló ebből, hogy ezek alaprajza a különböző speciális kívánságoknak megfelelően alkottatott meg, belőrlől kifelé alakult és a törekvés az volt, hogy e mellett az egész művészi külsőt is nyújtson.”⁷

A könyvtárépület

Pecz műegyetemi épületei közül a könyvtárépület a legjelentősebb és a legrepresentatívabb. A rendelkezésére álló idő rövidege ellenére is funkcionálisan jól átgondolt és korszerű könyvtárat tervezett, hasznosítva a korábbi évek során végzett kutatásait és tanulmányútjait. A könyvtárépítés problémájával korábban ugyanis már két esetben is foglalkozott: először az Országos Levéltár tervezésével kapcsolatban, melynek előkészítéséhez külföldi utazásokat is tett – de amely végül is később készült el, mint a műegyetemi könyvtár –, másodsor pedig amikor meghívást kapott a Kolozsvári Könyvtár zsűrijébe, ahol a legjobb hazai szakemberekkel vitathatta meg a feladatot. A műegyetemi könyvtár tervezése során egyrészt az egyetem Múzeum körüli épületében lévő, közel 100 000 kötet elhelyezését kellett biztosítani, másrészt figyelembe kellett vennie a későbbi állománygyarapodást is (PECZ 1920, 20. o.).

A Pecz Samu által tervezett épület tagoltsága megfelelt a könyvtárakkal szemben Leopoldo Della Santa óta támasztott klasszikus követelményeknek: Pecz megfelelően biztosította itt a könyvtári munka hármas funkciója – feldolgozás, raktár és olvasóterem – helyiségeinek teljes elkülönülését. Az épület kontúrja így jó megvilágítást biztosít minden helyiségnek. A tűzbiztonság kérdése is fontos szempontként indokolta egyrészt a könyvtár külön épületben való elhelyezését, másrészt tagolt alaprajzi kialakítását is (GY. BALOGH 2013c).

Ugyanakkor ezzel a szabadon álló, T alaprajzú elrendezéssel az épület a legharmonikusabban simulhatott a telek alakjához, és a központi épület szimmetriatengelyébe is kerülhetett. Ezt már Czigler Győző is felismerte, az ő 1900-ban publikált tervén is önálló épületként jelent meg a könyvtár ugyanitt, a Budafoki úti oldalon, és hasonló elrendezést is mutatott. Nála szintén egy felül zárt, alul nyitott emeletes folyosó kötötte össze a főépülettel.

⁷ Királyi József Műegyetem építő bizottsága, XXVIII. ülés jegyzőkönyve, 1906. július 17. 18. o. BME Levéltár, kézirat.

Bár a T alakú alaprajz még Czigler koncepciója volt, de a megvalósult funkcionális elrendezés már Pecz Samu sajátja. Czigler egy központi tér köré szervezett könyvtárat javasolt, amit Pecz is követett. De míg Czigler verziójában nagyméretű olvasóterem nyíltak innét három irányban, a köztük lévő mellékterekben elhelyezve a raktári, illetve a kiszolgáló funkciókat, addig Pecz tervén a könyvtár hármaskörűségének megjelenítése vált hangsúlyossá. Czigler terve egy centrális tömeget eredményezett volna, Pecz elképzelése pedig egy tengelyes elrendezésű épületet mutat. Czigler önálló tömegként megjelenő, centrális épületével szemben Pecz a Dunával és a központi épülettel párhuzamos karaktert adott épületének.

A megjelenésében szakrális épületre emlékeztető könyvtár három fő része, az olvasóterem, a könyvraktár és az adminisztrációs szárny nemcsak az alaprajzon különül el, de külsejében is különböző kialakítást kapott.

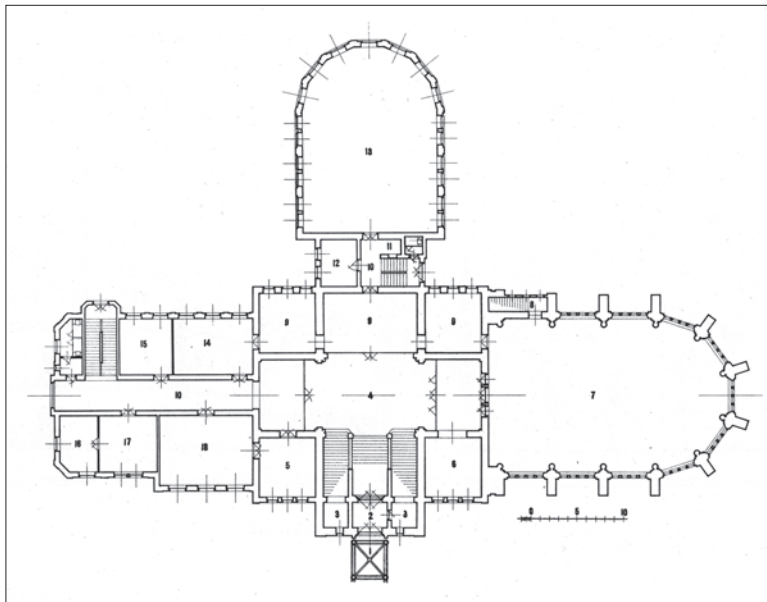
A tágas, boltozott „előcsarnokból nyílik a csak földszintes nagy hallgatósági olvasóterem, körülbelül 400 m² alapterülettel 200 olvasó befogadására. A terem magassága 11 m; 16,50 m fesztávolságú, gazdagon tagozott téglaboltozatát 12 márványoszlop gyámolítja. A hatalmas terem mérműves ablakai részben színesek. A monumentális belsőt a fűtés, a szellőztetés és világítás legmodernebb eszközei egészítik ki.” (PECZ 1909, 493–494. o.)

„Az ifjúsági olvasó-terem valódi hálóboltozattal van befödve, melynek ívköre 16.50 méter és szabályszerűen közönséges téglából falazva, még a bordák is téglából épültek. Tudtommal ez a legnagyobb ívkörű hálóboltozat [...]” (PECZ 1920, 24–25. o.)

Építése idején a vasbeton boltozat több mint háromszorosába került volna a komplikált zsaluzat elkészítése miatt, emiatt épült hagyományosan téglából. Az összes többi födém azonban vasbetonból készült az előcsarnok, az ifjúsági nagy olvasóterem és a tanári olvasó boltozatainak kivételével (PECZ 1920, 25. o.).

A nagy könyvraktárat az épület középtengelyében Pecz hatemeletesre tervezte, a külső homlokzaton két-két szintet összefogva. Vasbeton szerkezetét úgy méretezte, hogy még öt emeletsor ráépíthető legyen, így oldva meg a későbbi állománygyarapodás elhelyezését. A szintek itt csak 2,5 méter magasúak, hogy a könyvekhez létra nélkül is hozzá lehessen férni. Az emeletsorok egymástól részben tűzbiztos vasbetonnal, részben pedig vas- és üvegfödémekkel vannak elválasztva, így két-két emelet együtt egy tűzbiztosan lezárható részt alkot. Tűzvédelmi okból a lépcsőt és a lifteket is a könyvraktár tömegén kívül helyezte el, illetve vasból tervezte a könyvállványokat, ajtókat és ablakokat is. Pecz poligonálisan zárta le a raktári szárnyat és az olvasótermet is a gazdaságosabb egyenes lezárás helyett. Indoka az épület jobb illeszkedése volt a ferdén futó telekhatárhoz (PECZ 1909, 493–494. o.).

Az előcsarnoktól délre az épület egyemeletes hivatali szárnya a könyvtári feldolgozó munka számára épült. Középfolyosós elrendezésű, a folyosóról nyílnak az irodák és a kiszolgáló helyiségek. E szárnyban található a földszinten az egykori tanári olvasó is.

11. kép. A műegyetemi könyvtár földszinti/emeleti alaprajza. (Forrás: *Egyetemek 1908; Építő Ipar 1909, 454. o.; HAUSZMANN 1909a, 23. o.; 1909b, 284. o.*)

12. kép. A könyvtár épülete északról 1909-ben. (Balogh R. felvétele. Forrás: BALOGH 1909b; PECZ 1909, 490. o.; HAUZSMANN 1909a, 20. o.)

a homlokzaton jellegzetesen jelentkezik. Az ily épületeknél a célszerűség a főcél, ugyanez áll még fokozatosabb mérvben a műszaki mechanikai laboratóriumnál is.”⁸

Pecz Samu tervezési elvei

A műegyetemi campus épületei Pecz Samu sajátos építészeti elképzeléseit mutatják. Olyan megoldások voltak ezek, melyek a gyorsan változó korszerűségnek megfelelően képet adtak a 19. és 20. század fordulóján megjelenő problémákról. Az építész hangsúlyt helyezett az állandó és variábilis funkciók szétválasztására. A kisebb terek, „cellák” és térsorok a látvány szempontjából fontosabb oldalra kerültek, lehetővé téve a homlokzatokon és az épülettömegek esetében a historizáló komponálást, eltakarva a nagyobb csarnokokat (GY. BALOGH–KALMÁR 2013).

Pecz sokszor tervezett téridézeteket, főleg előterek, folyosók esetén: a könyvtárépület előtere és olvasóterme esetében ez a hatás egyértelmű. A gépészeti oktatásban funkcionálisan szükségessé váló gépcsarnok vagy más műhely, raktár esetében már új szerkezeteket alkalmazott. Kötött arányú boltozatok (például a könyvtár téglaboltozata) helyett ott típustartókat sorolt a flexibilitás érdekében (az MM épületénél acéltartókat, az MT és L épületek esetében a terven még acélszerkezetet, de megépítésük során vasbeton szerkezetet alkalmazott). A belső tér variabilitását már e nagy fesztávú szerkezetekkel biztosította, ami a kor kísérleti technológiája volt.

Az épületek megjelenése a belső korszerűség ellenére tartósan a historizmus harmóniáját tükrözte. Pecz tömegalakítására jellemző volt a funkcionális egységek összetett, additív kezelése, ami nemcsak funkcionális gon-

⁸ Királyi József Műegyetem építő bizottsága, XXVIII. ülés jegyzőkönyve, 1906. július 17. 19. o. BME Levéltár, kézirat.

dolkodásából, de a középkori historizálásból is következett. Részletkultúrájában egymás mellett jelentek meg a modern forma jelzései, mint például a nagy méretek, az összefogott formák, a sematikus nyílások. Ugyanakkor megmaradt a historizáló tömegformálás és részletképzés mellett, ilyen elemei például az épületrizalit mint az eklektikus nagykompozíció alapeleme, a hatásos megközelítés (axialitás) fontossága, a torony mint hangsúlyos formáló eszköz és a virtuóz szerkezet-használat mint a középkorból szerzett tapasztalat.

Pecz Samu jelentős építészeti munkássága mellett a Műegyetem nagy tudású professzora is volt, szigorúsága ellenére is kedvelt tanár. Építészeti elképzelései – mint a logikus szerkezettervezés, a funkcionális igények mind jobb kiszolgálása, az additív és elemző magatartáson alapuló építészeti komponálás, a hagyományokból merített tapasztalat – tanítványai szakmai életére is nagy hatással lettek.

Felhasznált irodalom

- ARMUTH Miklós – LÖRINCZI Zsuzsa (szerk.) 2013. *A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem történeti campusa – The Historic Campus of the Budapest University of Technology and Economics*. 6 Bt, Budapest.
- BALOGH Rudolf 1909a. Az új Műegyetem. *Vasárnapi Újság*, 48. sz. 989–995. o.
- BALOGH Rudolf 1909b. *Fényképek az új műegyetemről*. H. n., é. n. [1909 körül]
- CZIGLER Győző 1900. A királyi József-műegyetem új épülete. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 581–583. o. VIII–IX. t.
- DURM, Josef (szerk.) 1888. *Handbuch der Architektur Unter Mitwirkung von Fachgenossen. Viertel Theil, Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude*. 6. köt. *Gebäude für Erziehung, Wissenschaft und Kunst*. 2. füzet. *Hochschulen, zugehörige und Verwandte wissenschaftliche Institute*. Verlag von Arnold Bergsträsser, Darmstadt.
- EDVI ILLÉS Aladár (szerk.) 1896. *Budapest műszaki útmutatója*. Pátria, Budapest.
- Egyetemek = A királyi magyar egyetemek épületei*. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter. Magyar királyi tudományegyetemi nyomda – Klösz György és fia műintézete, Budapest, 1908.

13. kép. A műegyetemi könyvtár olvasóterme. (Fotó: Szőnyi István)

Építő Ipar 1909. 52. sz. 454., 466., 481., 482., 490. o.

FODOR Ferenc 1955. *Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet.*

Tankönyvkiadó, Budapest. (Műszaki tudománytörténeti kiadványok 5.)

FREY György Péter 2013. A Mechanikai technológia épülete. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 182–191. o.

GY. BALOGH Ágnes 2013a. A Géplaboratórium épülete. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 204–211. o.

GY. BALOGH Ágnes 2013b. A Kazánház és a kémény. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 192–203. o.

GY. BALOGH Ágnes 2013c. A Könyvtár épülete. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 128–161. o.

GY. BALOGH Ágnes 2013d. A légmányosi telek története. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 40–45. o.

GY. BALOGH Ágnes 2013e. A Műszaki mechanika és mezőgazdasági géplaboratórium épülete. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 162–181. o.

GY. BALOGH, Ágnes – KALMÁR, Miklós 2013. Functional Thinking in the Architecture of Samu Pecz and His Followers. *Periodica Polytechnica Architecture*, 2. sz. 61–68. o.

HAUSZMANN Alajos 1909a. *A magyar királyi József Műegyetem új épületei.* Hornyánszky, Budapest.

HAUSZMANN Alajos 1909b. A királyi József-Műegyetem új otthona. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 265–288. o.

HÉBERGER Károly (szerk.) 1979. *A Műegyetem története 1782–1967.* 1–8. köt. BME Központi Könyvtár Fotólabor, Budapest.

HODINKA László – KÁROLYI Zsigmond – VÉGH Ferenc 1969. *A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája.* BME, Budapest. (Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 20.)

KALMÁR Miklós 2001. *Az építészet története. Historizmus. Századforduló.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KALMÁR Miklós 2013. A Fizikai épület. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 76–91. o.

KÉKI Béla 1967. Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében. *A BME Központi Könyvtárának évkönyvei.* 1. köt. Budapest. 247–267. o.

KESZEI Pál 1971. *A Budapesti Műszaki Egyetem telepítéstörténete az óbudai káptalani háztól a légmányosi egyetemvárosig, 1782–1871–1971.* BME, Budapest.

MAGYAR Vilmos 1929. Pecz Samu emlékezete, Döbrentei-téri Emlékkútja avatása alkalmából. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 43–44. sz. 269–270. o.

Műegyetemi építési bizottság VIII-tól XXX-ig írt jegyzőkönyvek, 1902 évtől 1909 évig – A légmányosi telep építkezései. XXVIII. ülés jegyzőkönyve, 1906. július 17. Kézirat. BME Levéltár.

NÉMETH József 2007. *A Műegyetemtől a világhírig. Képes egyetemtörténet.* Műegyetemi Kiadó, Budapest.

PECZ Samu 1909. Az új Műegyetem könyvtárépülete. *Építő Ipar*, 52. sz. 493–494. o.

PECZ Samu 1920. *Pecz Samu műépítész, műegyetemi tanár életrajzi adatai és munkálkodása saját leírása szerint.* Kézirat. BME OMIKK Egyetemtörténeti Gyűjtemény, Budapest.

RERRICH Béla 1922. Pecz Samu. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 40–41. sz. 303. o.

SIKLÓSSY László 1931. *Hogyan épült Budapest? (1870–1930).* Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest.

ZELOVICH Kornél 1922. *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története.* Pátria Nyomda, Budapest.

ZSEMBERY Ákos 2013. A Központi épület. In: ARMUTH–LÖRINCZI 2013, 92–127. o.

Gyetvainé Balogh Ágnes okleveles építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésztörténeti Tanszékének adjunktusa. 1995 óta a tanszék oktatója, 2003-ban szerzett PhD-fokozatot. Kutatási területe a 18–19. század építésztörténete. A Műegyetem történeti campusáról 2013-ban írt monográfiát több kollégájával együtt.

Luther hozzánk beszél

Balázs
Mihály

Az Asztali beszélgetések új magyarításáról

Egyáltalán nem túloztak azok, akik a tizenkét kötetesre tervezett reformációs jubileumi magyar Luther-életműsorozat újabb darabjának bemutatásakor a szorosabban vett egyháztörténetit meghaladó kultúrtörténeti fontosságot hangsúlyozták. Könnyen megjósolható az is, hogy ennek a műfajtörténeti szempontból is jelentős szövegtörzshöz tartozó sorozat darabjai közül a legnagyobb esélye arra, hogy – legalább egyes részleteiben – az úgynevezett művelt nagyközönség olvasmányává váljon. Ez az esély nem csupán Luthernek és beszélgetőtársainak, illetőleg az asztalnál elhangzottaknak, hanem a magyar kiadás két gondozójának, a szöveget nyelvünkre ültető Márton Lászlónak, valamint a válogatás és a szerkesztés munkálatait magára vállaló Csepregi Zoltánnak is köszönhető. A szorosan és minden bizonnyal harmonikusan együttműködő szerzőpáros ugyanis különösen elismerésre méltó módon úgy képes beavatni az olvasót az alapvető filológiai és szövegértelmezési problémákba, hogy markáns jelenlétük nem áll Luther és olvasói közé, hanem világosan körvonalazott és ellenőrizhető módon éppen hogy elősegíti a találkozást. Célszerű tehát ismertetésünket ennek bemutatásával kezdeni.

A tartalomjegyzék és az egyházi méltóságok köszöntője után előbb Csepregi előszava tájékoztat: az 1530-as évek elejétől vált rendszeressé, hogy a nagy reformátor asztalánál összegyűlt emberek némelyike lejegyezze az elhangzottakat. Sok érdekes további mozzanat ecsetelése után megkapjuk az így keletkezett és a weimari kiadásban hat kötetben közölt kéziratoknak a teljes listáját. (Kitűnő kiegészítés az asztaltársak és lejegyzők példásan tömör életrajza a könyv függelékében.) Ezt követően eljutunk az utóélet szempontjából kulcsfontosságú mozzanathoz, Goldschmid Johann Aurifabernek a latinul és a németül elhangzottakat egységes német szöveggé összegyűró 1566-os kiadásáig. Csepregi higgadtan és tárgyyszerűen elemzi Aurifaber eljárásának mozgatóit, s így világos és áttetsző képet kapunk a nyomtatványban és a kéziratokban egyaránt munkáló „megcsináltság” mibenlétéről. Jól megválasztott példákra támaszkodva közli a mostani kiadás alapelveit is. Ezek szerint az egyes beszélgetésegyeségeket a weimari kiadást követve időrendben, az ottani számozás megtartásával közlik, ám alapszövegnek mégis a folyamatos német változatot adó Aurifabert tekintették. Összeolvasták ezt a kritikai kiadásban közölt kéziratot változatokkal, és a félreértések, szándékos torzítások kiiktatásával fontos javításokat hajtottak végre. Az egyes részek fejlécei az említett kiadványok pontos adatai mellett közlik a sok tekintetben mértékadónak tekintett modern bonni válogatott kiadás lapszámaival s a magyar fordítói hagyományt sem feledve Masznyik Endre és Virág Jenő tematikus összeállításainak lapszámaival is. Szerepel itt természetesen Márton László korábbi kötete is, amely 1983-ban jelent meg a Helikon Kiadónál.

Márton László fordítói előszava több fontos, az alábbiakban még tárgyalandó műfajtörténeti és a szövegek létmódjára vonatkozó megállapítás mellett műfordítói pályájának ehhez az első állomásához való viszonyát körvonalazza. Remél-

„A (...) harmonikusan együttműködő szerzőpáros különösen elismerésre méltó módon úgy képes beavatni az olvasót az alapvető filológiai és szövegértelmezési problémákba, hogy markáns jelenlétük nem áll Luther és olvasói közé, hanem világosan körvonalazott és ellenőrizhető módon éppen hogy elősegíti a találkozást.”

hetőleg a műfordításról folyó hazai eszmecserében is visszhangot kelt majd ez a tömörségében is súlyos megnyilatkozás, illetőleg az a gyakorlat, amelyet megalapoz. A fordító ugyanis alig kéttucatnyi szövegrészletet vett át változatlanul korábbi kiadásából, az esetek túlnyomó többségében új fordítást kapunk. A fő indíték nem az volt, hogy a kéziratokkal

való szembesülés során új részletekkel egészüljön ki egy-egy egység, vagy hogy egyes szavakat célszerűnek látszott a kézirat alapján kicserélni. Ilyen esetek is vannak, s ilyenkor mindig fordítói jegyzet jelzi a változtatást. Legfeljebb egy féltucatnyi olyan helyet találtam ugyanakkor, ahol egy korábban nem egészen egyértelmű megoldást váltott fel egy jobbnak vagy sikerültebbnek tekinthető. Hogy egy ilyet is említsek, a valdensék teológiájával foglalkozó 2926b jelzésű szövegben a régebbi megfogalmazást (104. o.) joggal cserélte fel olyanra, amely világossá tette: Luther helyteleníti, hogy szerintük a hitről való beszéd során nem tilos a tetteinkről is beszélni, mert így azt fogják hirdetni, hogy a cselekedet és a hit együttese üdvözít.

Hogy a kéziratok bevonása a vállalkozásba milyen gazdagodást hoz, azt a legszemléletesebben talán Luthernek a ringyók és a diákok elleni kifakadásával illusztrálhatjuk (*A ringyók és a jómadár diákok ellen* – 4957n). Az Aurifabert követő 1983-as fordításban ennek már a címe is nehezkesebb és tudálékosabb: *Martin Luther doktor nyilvános intimatioja: komoly figyelmeztető írás a wittenbergi diákok fajtalankodásának ellen*. Az újabb változat jegyzeteiből aztán kiderül, hogy a „jómadár” kifejezés valójában „Specke-beli diák” az eredetiben, s őket fenyegeti meg a nagy reformátor azzal, hogy az erényes fejedelem „meg tudja tisztogatni nemcsak a Specke-erdőt és a városi halastavat, hanem az egész várost is” azoktól, akik azért jöttek Wittenbergbe, „hogy kurvapecéreként kurvaképző iskolává és bordélyházzá tegyék az egyetemet”. Csak Aurifaberre hagyatkozva 1983-ban még nem bomlottak ki ezek az utalások, s ezért kicsit rejtélyes is lehetett a fenti idézet helyén álló félmondat: az erélyes fejedelem „nemcsak a szalonát és halat, hanem az egész várost is meg tudja tisztogatni”. Ha már e témánál tartunk, a 4715-ös számú szöveg esetében az új fordítás során egy nagyon fontos tétel megszületését követhetjük nyomon. A mindkét fordításban

Új eretnokség a házasságban címet viselő részlet egy helye a régiben a következő: „És ha Szent Pál egyértelmű tiszta szavakkal a házasságot meg nem védte volna, bizony a fajtalanság bűne gerjedne föl.” Az új fordításban így hangzik: „És ha Szent Pál nem vette volna védelmébe tiszta egyértelmű szavakkal, akkor a törvényes kapcsolat is bűn volna.” (4715) Jól látható, hogy a második megoldás sokkal egyértelműbben és világosabban jelenti ki, hogy a feleség nem csak azért kell az embernek, hogy gyermeket nemzzen. Ez talán még egy jegyzettel is kiemelendő lett volna, hiszen jóllehet katolikus hitvitázók – köztük a mi Pázmány Péterünk is – hajlamosak voltak Luther egész fellépését azzal magyarázni, hogy nem tudott meglenni nő nélkül, ennek az érvnek az elkoportatása sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy a tétel teológusok között a korban különösen szokatlan merészségére felhívjuk a figyelmet.

Azt is láthatjuk itt, hogy e merészség kidomborításához a megfogalmazásbeli keresettség teljes kiiktatása is kellett, s Márton László előszavának talán legizgalmasabb részéből megtudjuk, hogy hosszas elmélkedés során kiérlelt elvről és programról van szó. Idézzük őt magát: „Fordítóként arra törekedtem, hogy megőrizsem a szöveg erejét és árnyalatait, ugyanakkor tiszteletben tartsam Luther egyik fontos követelményét, a közérthetőséget. Igyekeztem szem előtt tartani, hogy az *Asztali beszélgetések*ben megszólaló Martinus doktor a kortársaihoz beszélt, saját korának nyelvén. Így hát a magyar olvasót mai magyar nyelven kell megszólaltatni.” (61. o.) Majd megtudjuk, hogy annak idején 1983-ban még sok

Johann Aurifaber 1568-as Tischreden-kiadásának címlapja

16–17. századi magyar prédikátort is olvasva próbált megvalósítani egy eruditus archaizáló programot. Mint az imént olvastuk, most a mai köznyelv szókészletének és nyelvi normáinak közvetítésével igyekszik az olvasót a beszélgetések résztvevőjévé tenni. Úgy gondolom, teljes sikerrel. A változtatások során egyfelől eltűnnek a korábban előszeretettel használt szenvedő alakok (*nem rovatik fel* helyett *nem lesz rovásunkon* szerepel), s egy sor régies és így a mai olvasó számára már nem érthető szót egyszerűbb és közismertebb vált fel. Talán nem fölösleges néhányat illusztráció gyanánt felidézniük: „lebucskál” – lefordul, „csepke közember” – alacsonyrangú személy, „lusta csorvasz” – munkakerülő csavargó, „cifrázás nélkül” – mesterkéletlenül, „fattyadék” – korcs, „méreggel töltvék” – mérgezők, „kurvafattyá” – zabigyerek, „kópéság” – csíny, „örökkétig” – örökké, „üdvösségre intő óra” – boldog óra. A könyörtelen egyszerűsítés jegyében radikálisan kiiktatta a saját leleményből született, alkalmanként nagyon is sikeresnek látszó megoldásokat is: őshitvány – „főfőbitang”, intézőszék – „titkárság”, megzendíti a szavakat – „megformálja a szavakat”, az ördög szerzeteseket prüsszent – „az ördög szerzeteseket gyárt”, képes és elvirágozott beszéd – „átvitt értelmű lepelbe burkolt beszéd”, balkegyelem – „neheztelés”, ügyünk lejtőre fordul – „ügyünk rossz véget ér”, az ördög kanál mindenféle lötytyben és levesben – „az ördög beleártja magát minden fortélyba és gonosz tudományba”, torkos hastömők – „haspókok”. Mint a fentiekből kiderült, a régebbi magyarítást a kötet könnyen visszakereshetővé teszi, s így a nagyvonalú gesztus eredményeképpen bepillantathatunk egy nagy formátumú fordítói életmű működésébe és kiteljesedésébe.

Elismerésre méltó arányérzékről tanúskodik az e szövegek átültetését oly bonyolultá tevő kultúrtörténeti háttér kezelése is. Márton László egyszerűbbnek tartott esetekben bátran él a magyar megfelelő bármiféle magyarázat nélküli megalkotásával. Így a pokolból Lázár könyörületéért esdeklő gazdagot a német megadása nélkül *Nagybendőnek* nevezi (1683. sz.), s hasonlóképpen használja a *Sátán úrfi* (2982b. sz.), az *Okos Tóni* (3957. sz.), vagy a *kappancsödörök* (6039. sz.) kifejezéseket. A szójátékok, idiómák vagy más nyelvre lefordíthatatlan többértelmű szavak túlnyomó többsége estében ugyanakkor gyakran nyelv- és kultúrtörténeti jegyzetben közölt magyarázat társaságában megkapjuk a német alakot is. Ezek a jegyzetek ugyanakkor szinte a használatukról kialakult hazai vitákra is reagálnak mintaserű tömörségükkel. Márton László közismert nyelvi leleménykészlete ismeretében szinte természetesnek tekinti az olvasó, hogy mindig rátalál a szellemes és érzékletes megoldásokra: *Scharhans* – „Talpnyaló Jancsi” (2540b. sz., 2602. sz.) *Kriegesgurgel* – „Harci Marci” (2602. sz.), *Rotzleffel* – „Takonykavaró” (3644. sz.), *Kochleffel* – „Koholó” (2602. sz.), *Ladünklein* – „Nagytorcsi” (5122. sz.). S akkor még nem szóltunk egy-egy közmondás vagy versike roppant fantáziadús magyarázásáról: *Geld macht Schelck* – „Pénz beszél, a kutya ugat” (2966b. sz.), *Pfaffengut Raffengut* – „Ami papoké, abból kapok-é”. S persze nem marad el ezektől a konyhalatin *ergo saccum per naccum* „zsákusz a nyakuszba” formulával történő fordítása sem (3737. sz.), amely arra utal, hogy Luthert a kolostorban a tanulás helyett adományok gyűjtésére akarták küldeni. Nem szünetel a nyelvi fantázia akkor sem, amikor Luther által gyártott teológiai szakkifejezéseket kellett magyarrá ültetni. Ebben a nemben a *Werkheiliger* – „jótettimádó” (2889b. sz.) magyarázást egészen kivételesen beszédesnek gondolom. A fordítás során teljesül az a kíváncsi is, hogy az ismétlődő szakkifejezések ugyanabban az alakban szerepeljenek. Egyetlen megbicsaklást érzékelttem. Miközben a *Schwärmer* kifejezést a későbbi évszázadokban lezajlott jelentésváltozást és -bővülést is regisztrálva következetesen *rajongónak* fordítja, a fogalom első előbukkanásakor (153. sz.) a jegyzet szerint a félreértés elkerülése végett *elvakultságként* magyaráz. Ez egy korai munkafázis maradványa lehet a kötetben, hiszen a későbbiekben minden esetben a helyes *rajongás* szerepel.

A fordítás és a jegyzetelés munkálatai igazi együttműködést igényeltek, s a kötet kiemelkedő színvonalára arról tanúskodik, hogy ez meg is valósult. Jól látható ez abból is, hogy a fordító egyáltalán nem csupán nyelvi, hanem kultúrtörténeti, teológiai és egyháztörténeti jegyzetek szerzőjeként is szerepel, másfelől arra is van példa, hogy a szövegválogató szerkesztő fordított le bizonyos részleteket. A szövegeket kísérő lapalji, kultúrtörténeti vonatkozásokban lenyűgözően gazdag jegyzetek is tárgyyszerűek és takarékosak, kerülnek a fölösleges csillogást, ugyanakkor

informatívák. Meggondolt utalásrendszer tartja egyben őket, amellyel talán lehetett volna gyakrabban élni, elkerülendő egyes fogalmak (szakramentárius, epikureus, rajongó) magyarázatának többszöri mechanikus ismétlését. A kötet használatát aztán mutatók egész sora könnyíti meg: a már említetteken, továbbá a rövidítések és a szakirodalom listáján kívül a bibliai helyek mutatója, egy takarékosan annotált személymutató, helynévmutató, valamint a tárgyszavak mutatója.

Nem mindennapi segédeszközök teszik tehát lehetővé, hogy Martinus doktor ne csupán az asztalt annak idején körbeülőket, hanem a 21. századi olvasót is megszólítsa és tanítsa. Ez a mindenáron tanítani akaró prédikátori didakticizmus adja meg a mű alaphangját, hiszen ha első életrajzírója szerint az ő újdonságok iránt érdeklődő kérdései jelentették is a felütést, hamarosan monologikus igehirdetésbe ment át a kezdeti dialógus. Mint Csepregi előszavából megtudjuk, fel is vetődött a kötet gondozóiban, hogy a bevett magyar fordítást lecserélve a németnek (Tischreden) megfelelőbb *Asztali beszédek* címet adják a kiadványnak, de végül a hagyományos mellett maradtak.

Ha a témák tekintetében is elképesztően gazdag megnyilatkozásokat típusokba próbálnánk rendezni, akkor az egyiknek föltétlenül azt tekinthetnénk, amikor Luthert valamilyen tárgy, természeti jelenség vagy élethelyzet (egy alma, egy őszibarack, egy madár látványa) a világ általános állapotáról való elmélkedésre készíti. Nem mondhatnánk, hogy az ilyenkor elmondottakat egy napon lehetne említeni a nagy itáliai természetfilozófusok vagy Montaigne gondolatmeneteivel, inkább középkorisan, illetőleg a későbbi fizikoteológiákat megelőlegező módon csodálkozik rá ezekben a természeti világ rendezettségére. Teljesen egyedi ugyanakkor az, ahogyan a gondviselő Isten nála minden bölcséleti reflexió nélkül valamiféle eredendő naivitással antropomorfizálódik, s ennek során olyan látásmód fogalmazódik meg, amely leginkább a kora újkori népszerű vallásosság később aztán folklorizálódó szövegeiben jelenik meg. Így beszél arról, hogy Isten könnyen meggazdagodhatna, ha pénzt kérne tőlünk a nap mozgatásáért vagy azért, hogy meghosszabbítsa a jómódúak életét (993., 2407b. sz.). Ez a persze didaktikusan felvett naivítás mondathatja vele ki a világ és az ember teremtéséről a Bibliát legalábbis kiegészítő gondolatokat arról, hogy Isten „az embert sem teremtette mindjárt emberré, hanem göröngynek csinálta” (5485. sz.). Olyan erős az az esetenként kissé bumfordi antropomorfizmus, hogy képes összekapcsolódni a bűnbeesés következtében megromlott világról és emberről megformált alapvető lutheri metaforával is: „– Úgy ítélem, Istennek ugyanannyi munkájába és fáradságába kerül a dolgok megsemmisítése, mint megalkotásuk és megteremtésük. – Ezt akkor mondta Martinus doktor, amikor szóba került a ganéj, és hozzátette: – Én csak azt csodálom, hogy a világ nincs teleszarva az égig.” (1259. sz.)

Alapmetaforáról beszélnek, mert fölösleges lenne valamiféle finomkodó, szagtalanító eljárással eltüntetni azt, hogy számára ez s az ezzel járó bűz képes leginkább megjeleníteni a világ jelenlegi állapotát. Ezt a rettenetes bűzölgést kell tehát most a szaglás képességével is felruházott Istennek is elviselnie (1615. sz.), hiszen az ember a bűnbeesés után önmagát halálra evő, ivó, szaró és böjtölő lény, s bármily örvendetes is a sok hívő a templomban, az egyben azt is jelenti, hogy sok szar volt odabenn (2563b. sz.). Az ördög persze mesterkedik ezzel is, és ezzel magyarázható, hogy a pápát is „lusta, naplopó nagy urak és fejedelmek szarták” (3833. sz.), de másfelől ő maga, Luther Márton is az, hiszen „úgy áll a dolog, ahogy sokszor mondtam, én vagyok a kikívánkozó szar, a világ meg a kitégült segglyuk, úgyhogy megválnék egymástól. Köszönöm neked, édes jó Istenem, hogy helyet adtál nekem a te maroknyi seregedben, és hagytad, hogy üldöztetésben legyen részem a te igéd miatt; mert abban biztos vagyok, hogy nem kurválkodás vagy uzsoráság miatt üldöznek ellenségeim.” (5537. sz.) A gyermekek egyfelől elemi erejű hit és bizalom hordozói, másfelől azonban folytonosan bűzt és kakát eregető lények, jóllehet „ürülékük nem bűzlik annyira, mint a felnőtteké” (4309). Nincs még egy 16. századi gondolkodó, akinek szemléletében ilyen központi helyet foglalna el ez a képzet, s ellenanalógiaként leginkább azt a Francesco Puccit tudnám említeni, aki a Fausto Sozzini elleni téziseiben állhatatosan védte azt az álláspontot, hogy a bűnbeesés előtti romlatlanság állapotában egyetlenegy élőlény sem bocsátott ki ürüléket magából.

A képzetnek ezt az eluralkodását talán összefüggésbe lehet hozni a „toronyélményről” Csepregi Zoltán bevezetőjében olvashatókkal. Csepregi – jóllehet nem válogatta be a mostani összeállításba az összes szóba jöhető szöveget, kimaradt a 188b és a 3232b számú – meggyőzően mutatja be, hogy a korai lutheranizmus még nem ismerte azt a modern történetírásban heves viták tárgyává vált mozzanatot, mely szerint Luther az árnyékszéken jutott el az egyedül a hit által való üdvözülés felismeréséhez. Mint láttuk, víziójában az egész világ az árnyékszék tartalmával van tele, s két helyütt azzal a megfogalmazással is találkozunk, hogy az emberi élet „valóságos árnyékszék” (968. sz.), illetőleg, hogy „az emberi faj nem egyéb, mint ördögök büzlő szégyenletes árnyékszéke” (6683. sz.).

Nagy számban olvashatók a kiadványban olyan egységek, amelyekben ez a hatalmas öntudatú, önmagát a zsolttáros Dávid királlyal, Pál apostollal, sőt az apostolok egész grémiumával párhuzamba állító férfiú, akinek fellépését egy meiningeni aggastyán megjósolta, s aki többek között az Isten által a szerzetesekre küldött kéneseinek és a világban zajló kártyajáték adu ászának tartotta magát, életének különböző eseményeit idézi fel. Túlzás nélkül tekinthetjük egy önéletírás mozaikjainak ezeket a részeket, amelyek ifjúkorától Augsburgon és Wormson át a schmalkaldeni nagy rosszulléti idézik fel az életút fontos mozzanatait. Hangoltságukban a leginkább talán az 1545-ben megjelent latin nyelvű összkiadás elé illesztett előszóval rokoníthatók. Gyakori kifakadásai során az is elhangzik: bánja már, hogy belekezdett az evangélium ügyének védelmezésébe, ami persze mindig az őt és a követőit ért megpróbáltatások fölelgetésével párosul. Ugyanilyen folyamatosan visszatérő elem az ördög kísértéseivel való állandó küzdelem is, amelyet közismert volta miatt itt most nem is kell példákkal illusztrálnunk.

Érőteljesen hangsúlyoznánk viszont, hogy a megnyilatkozások személyessége miatt talán itt jelennek meg a legnagyobb feszítő erővel azok az ellentmondások, amelyek teológiai rendszerében a régivel való szakítás első pillanatától kezdve ott munkálnak. Ezek a legélesebben az ellenfelek elleni elsöprő erejű dörgedelmekben rajzolódnak ki. Az utóbbi időben örvendetesen megszorodott Erasmus-magyarítások összefüggésében különösen érdekes az ellenében elmondott fékezhetetlen indulatú kirohanások olvasása. Az utóbbi évtizedek kutatásai felszínre hozták ugyan a humanista fejedelem emberi gyöngeségeit és a bibliai filológiában is megfigyelhető következetlenségeit, Luther azonban nem ezekről beszél, az arianizmus vádjával sem a legnagyobb visszhangot kiváltó *comma Johanneum* kapcsán áll elő (Erasmus Újtestamentumának első kiadásából későbbi betoldásként kihagyta az 1Jn 5,7–9-et, majd a támadások hatására visszahelyezte). Ehelyett már-már mániákusan ismétleti a démokritoszi és epikuroszi silányságban vergődő s ugyanakkor a kereszténység egészét megrontó viperaként mérget fröcskölő Erasmus-képet. Az ember lehetőségeinek eltérő felfogásáról van itt szó, arról a Luther szerint istentelen téveszméről, mely szerint „az emberi természet nincs elvetemülve és elromolva” (1193. sz.). Ez persze közismert, ám igen elgondolkodtató, hogy név szerint is megnevezett ellenfelek között a leggyakrabban ő szerepel, hogy a Miatyánk „szenteltessék meg a te neved” részletét is képes rá vonatkoztatni, azt állítván, hogy valahányszor elmondja, „elátkozza Erasmust és az eretnekeket” (3963. sz.), hogy szünni nem akaróan szellemi értelemben vett legyilkolásáról beszél, ugyanakkor folyamatosan küszködik is mindezek elégtelenségével és hatástalanságával, hiszen mindarról, amit ez az ember Rómában tanult, „most hallgatni kell az ő nagy tekintélye és az általa írt könyvek miatt” (3963. sz.).

A keresztény tradíció más-más vonulatából táplálkozó emberképhez társult a pogány örökség gyökeresen eltérő

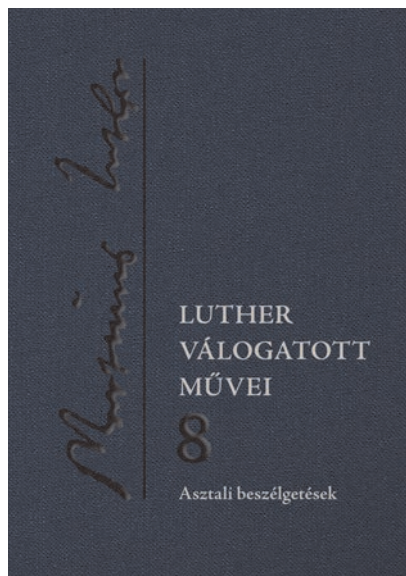
Az Asztali beszélgetések 1571-es kiadásának címlapja

kezelése. Az e tekintetben nagyon tagolt s ugyanakkor széles befogadókészségű erasmusi rendszerrel szemben Luther itteni szövegeiben is azt a rövidebb záró szemléletet figyelhetjük meg, amely Aesopustól Cicerón át az antik komédiáig csak azokat a szövegeket tartja felhasználhatóknak, amelyek a külső világ egy-egy szeletének aktuális állapotát képesek visszatükrözni, s a mindennapi világi életre nézve gyakorlatias életvezetési útmutatásokat is tartalmaznak. Ez a

közismert lutheri tézis köszönt ránk sok részletben, amelyek számát talán lehetett volna a válogatás során csökkenteni, gondolok például az Arisztotelész–Cicero szembeállítást tartalmazókra. Mondanom sem kell, hogy így kezeli Luther a kortárs humanizmus személyiségeit és műveit is; a reformáció által állásfoglalásra készítettettek közül Thomas Morusról legfeljebb azt hajlandó elismerni, hogy királya ellen semmit sem követett el (3887., 4699. sz.), míg a korábbiak közül Pietro Bembo csak a bűnös római fertő leleplezőjeként érdekes számára (3478. sz.). Érdemes itt talán megjegyeznünk, hogy a jegyzetekben nem jelzett módon két Boccaccio-reminiscencia is felbukkan a beszélgetésekben. Az egyik (3479. sz.) annak a zsidónak a története, aki éppen a Rómában tapasztalt megbotránkoztató dolgok láttán vette fel a keresztséget, mert igen türelmes lehet az az Isten, aki mindazt eltűri, amit ő ott látott. Ez változata a Boccaccionál az első napon másodikként elmondott novellának, csak éppen eltérő tanulással. Az olasz írónál a zsidót a keresztény vallás életképességének elismerésére készítetik a látottak, hiszen erősnek kell annak a vallásnak lennie, amely Szodomát és Gomorrát hajazó vezetői ellenére fennáll, míg Luthernél a keresztény Isten türelmessége bontakozik ki a népét megverő zsidó Isten ellenében. A másik mozzanat a 3637b-ben emlegetett Szent Mihály arkangyal szárnyából való toll ereklyéje, amely legalábbis emlékeztet egy Boccaccio-novella (a hatodik napon a tizedik) Cipolla barátjának Gábrriel arkangyal szárnyából

származó, hasonlóan hamis ereklyéjére. Azt is láthatjuk persze, hogy megváltozott ezek funkciója, hiszen Luthernél természetesen nyoma sincs annak a kedélyességnek, amivel az olasz mű elbeszélői elmondják ezeket a történeteket.

Ha a pápától eltekintünk, Erasmus mellett a legnagyobb hévvel bíralt ellenfelek azok a rajongók, akikhez olykor nagyon szélesre tágítva a kört a szentséggyalázó helvéteket is odasorolja, de akik szorosabban véve Münzer és a békés spiritualisták követőivel azonosíthatók. Leegyszerűsíteniék a helyzetet, ha az irántuk megnyilvánuló kíméletlenséget azzal a közhellyel magyaráznánk, hogy az egykor sajátjainak érzettek iránt természetes módon dolgozik a nagyobb indulat. Nem csupán erről van szó, jóllehet *A legjobból lesz a legrosszabb* cím alatt szereplő részletben olvasható példatárban szerepel az is, hogy „Lutherből kifejlődnek Münzer és a rajongók, az újrakeresztelők és a szentséggyűlölők” (564. sz.). Azt sem lehet állítani, hogy mindig karikatúrába való képet rajzol fel róluk, bár különösen a zwickaui prófétákról szólva (2837b. sz.) jól kitapintható ez a tendencia is. Másfelől azonban tárgyyszerű elemeket is tartalmazóan idézi fel Münzernek a kereszténységben belüli spiritualitás fokozataira vonatkozó elképzelését (1204., 2837b. sz.). (Zárójelben jegyzem meg, hogy Márton László itt is a korábinál alaposabban kidolgozott magyarázatot ad. A középkori misztikából származó, ám ugyanakkor egyénített szakkifejezésekre új megoldásokat kapunk, melyek közül a később legnagyobb utóéletű *Gelassenheit* „Istenre hagyatkozásként” való fordítása különösen sikerültnek látszik.) Ám az is bizonyos, hogy amikor a csodavárást, a közvetlen isteni kinyilatkoztatást s az írott szó lebecsülését felrója a rajongó spiritualistáknak, elhallgat egy ennél jóval fontosabb mozzanatot. Ez jellemző módon egyetlenegyszer jön elő az egész kötetben. A 6521-es számú, *Isten ígését nem szabad az igehallgatók élete szerint megítélni* című részben idézi fel Luther azt is, hogy ebben a témában mit kiabálnak az ostoba rajongók: „No bizony az emberek Wittenbergben sem jámborabbak, akkor ez a tanítás sem lehet helyes.” A modern kutatások igazolták, hogy a spiritualisták közül többen, így például a hosszabb távon talán legnagyobb hatású Caspar

Schwenckfeld éppen ezen a tapasztaláson „akadt meg,” s az ebből eredő belső nyugtalanság vezette el új utak kereséséhez. Ezen a ponton váltak el tehát elsősorban az utak, s lett Lutheré az, amelyen az első helyre került az evangéliumi üzenetet közvetítő intézmény megteremtése, majd megóvása, természetesen a majd megtermő gyümölcs reményében, ám ezt semmiképpen sem nélkülözhetetlen feltételként kezelve, míg a másikat az újjászületésről lemondani nem tudók s az ezt gátló intézményekkel bátran szakítók járták, akiknek kiirthatatlan jelenléte és folytonos vonulása reformátorunkat rettenettel töltötte el: „Szürke köpönyegben lehorgasztott fejfel jönnek majd közénk, mogorván néznek, befulladva gondolataikba, elkomorulva, makacsul ragaszkodnak rögeszméikhez, senki elől ki nem térnek, és megvetik a szóbeli igét.” (4774. sz.)

Már magában a fenti idézet is jól illusztrálná, hogy Márton László fordítása a plasztikusan jelenetező Luther nyelvi erejét is képes érzékeltetni, s felkavaró módon szembesülhetünk a nagy nyelvész bonyolult és egyszerűt, magasztost és alantast összerántani tudó leleményeivel. Csupán legfontosabb teológiai üzenetét megjelenítő részletekből szemlélve is bőségesen találkozhatunk olyanokkal, amelyek hasonló és hasonlított között nem mindennapi távolságokat hidalnak át: „Cselekedeteink által időleges jobbágyterhet fizetünk, hitünk által örökös nemesi birtokot kapunk.” (1085. sz.) „Mert ha az égbolt, mármint a megigazulás a kegyelem alatt van, mennyivel inkább a kegyelem alatt vannak a csillagok? Mert ahogyan a csillagok nem alkotják és teszik ki a mennyet, hanem csak díszítik és ékesítik, szintúgy a cselekedetek sem érdemlik ki a mennyet, hanem csak díszítik a hitet, amely megigazulttá tesz.” (4331. sz.) Megint máskor önmagát összerondító gyermekével a karján: „Ezek az emberek csak annyira szolgálják meg étküket-italukat kakálással, sírással és bömböléssel, mint mi jó cselekedeteinkkel a mennyek országát.” (1438. sz.) Nemezszer a mainzi érsektől Szent Ágostonig is terjedő forrásait is megnevezve bont ki egy-egy metaforát, s bátran él természetesen a közkeletűekkel is (az élet hajó – 6371. sz., a prédikátor méhecske – 3293b. sz.), de többségben vannak az eredeti mozzanatot is tartalmazók. Visszatérően foglalkozik az emberi test funkcióival, ám föltétlenül utalni kell arra, hogy sok esetben ezek a részletek is irodalmiasak, ha tetszik, intertextuálisak. Nagyon helyénvaló jegyzet világítja meg a következőt. Lipszében arról szólt hallgatóságának, hogy Melanchthonnal együtt hiába jártatták piros szájacskájukat, mert nekik az nem kellett, majd azzal folytatta, hogy „akkor most nézhetitek Markolfnak a seggét” (5096. sz.). Legalábbis ez olvasható Aurifaber nyomtatott kiadásában, ám a jegyzetből megtudjuk, hogy a kéziratban ez állt: „...nézhetitek Hesseni Fülöpnek a seggét.” Mint a jegyzet utal rá, direkterben vagy áttételesebben a szöveg mindenképpen Salamon és Markalf dialógusára játszik rá, amelyet Heltai Gáspár is megjelentet majd Kolozsvárott, de a kontextushoz az is hozzátartozik, hogy François Rabelais egyik középkori forrásáról és mintájáról van szó.

A nagy franciánál tartva talán nem árt arra is felhívni a magyar olvasók figyelmét, hogy a küldetésesség jóval nagyobb adagjában részesülő Lutherből sem hiányzott a humor iránti érzék. Így még a kísértések nagy témájában is képes azt mondani, hogy az ördög többször hál vele, mint Käthéje, máskor a sör- vagy borivás vitáját dönti el azzal, hogy az utóbbi szerepel a Szentírásban, míg az előbbi emberi találmány (254. sz.). Sőt megjelenik a humornak fekete, sőt önironikus változata is, nem is sokkal halála előtt: „Ha majd hazatérek Wittenbergbe, rögtön koporsóba fekszem, és egy jó kövér doktort adok enni a kukacoknak.” (6975. sz.) Az ilyen önironikus megnyilatkozásai csúcspontját tréfás sírfelirata (3595. sz.) és esti imája jelenti. Terjedelmi okokból csak az utóbbit idézzük: „Én édes Istenem, én most lefekszem, és kezembe ajánlom a te ügyedet. Csináld jobban, ha tudod. Ha nem csináld jobban, mint én, akkor el is fogod rontani. Ha felkelek, talán többre megyek.” (3481. sz.)

A rendkívül izgalmas, de heterogén elemeket tartalmazó szövegtörzs műfajára vonatkozóan fontos megálapításokat olvashatunk a kiadványban, s ezeket lényeges mozzanatokkal egészítette ki Margócsy István interneten elérhető előadása,¹ illetőleg az *Élet és Irodalomban* (2014. november 14.) közölt recenziója. Márton László felidézi

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=hFJNWxKsIE0>.

az ókori előzményeket, a többé vagy kevésbé dialogikus apoftegma- és gnómagyűjteményeket, Aulus Gellius és Athenaiosz munkáit, Platón dialógusait, az utóélet tekintetében pedig Margócsy Goethe Eckermannjáig megy el. Ebben az összefüggésben talán nem árt rámutatni arra is, hogy az *Asztali beszélgetések* műfajtörténeti helyéről már a közeli kortársak némelyikénél is figyelemre méltó megállapításokkal találkozhatunk. Ilyeneket összegez Johann Christoph Wolf, aki 1710-ben komoly műfajtörténeti áttekintéssel vezeti be *Casauboniana, sive Isaaci Casauboni varia de scriptoribus judicia, observationes sacrae (...) item ecclesiasticae...* című kiadványát. Mint a cím is elárulja, a mű a nagy hugenotta egyháztörténész, Isaac Casaubon, a katolikus Cesare Baronio kortársa és legszínvonalasabb ellenfele, s a Hermész Trismegisztozshoz kötődő szövegegyüttes ősi voltának első megkérdőjelezője életművéről ad áttekintést, bőséges idézeteket összegyűjtve legfontosabb műveiből. Wolf előszava elmondja, hogy az ilyen összeállításoknak nagy hagyományuk van. A görögök közül Xenophónt, illetőleg Püthagoraszról is említi, s az ilyen típusú szövegegyüttesek címadásában is mintának kezelt Arrianoszt, aki *Epictetea* címmel készített összeállítást Epiktétosz gondolataiból. Ezután Quintilianus retorikája (VI. könyv 3. fejezet), továbbá Plinius és Aulus Gellius alapján szól a latinokról, majd a héberek következnek a *Példabeszédek könyvével*, amelynek ugyan Grotius és Richard Simon helyesnek tartott meglátásai szerint nem Salamon az egyedüli szerzője, de ez nem csökkenti fontosságát. Ezután az arabok áttekintésére tér át, majd a régiséget elhagyva a műfaj kora újkori feltámadását a *divus noster* Lutherhez köti, s a historia litteraria több németországi képviselőjére, valamint Pierre Bayle híres szótárára hivatkozva azt mondja, hogy az *Asztali beszélgetéseket* a mostani idők szellemének megfelelően *Lutheriana* vagy *Lutherana* címmel illehetnénk. Hasonló módon természetesen *Melanchthonianának* nevezhetnénk Melanchthon közhelygyűjteményét, állítja, s ebbe a sorozatba kell beilleszteni egy sor nagy jelentőségű férfiú (zömmel filológusok, történetírók és egyházi személyiségek) legfőbb gondolataiból készített összeállításokat. Wolf immár felekezethez való tartozásuktól függetlenül teljességre törekvően veszi számba ezeket, mi csupán illusztráció gyanánt emelünk ki hármat: *Scaligeriana* (Joseph Justus Scaligerről, a nagy késő reneszánsz filológusról), *Perroniana* (Jacques David Peronius bíborosról), *Thuana* (Jacques Auguste Thouról, legendás tárgyilagosságú katolikus történetíróról). Egy nagyon fontos műfaj első kora újkori képviselőjének tekintették tehát már a 17. század vége táján Aurifaber kiadványát, amelynek hőse az erudíció mélysége és tágassága tekintetében nem vehette ugyan fel a versenyt a felsoroltakkal, ám az időrend mellett mondandója fontossága és a megszólalás személyessége is az élre helyezte.

Befejezésül már csupán azt említem meg, hogy a kiadvány szerkesztői külön is figyeltek arra, hogy minden magyar vonatkozású megszólalás bekerüljön a kötetbe. A Luther hazai recepciójával foglalkozó szakirodalomból már ismertek mellett jó néhány eddig idehaza figyelmen kívül hagyott szövegrészlet színvonalas jegyzet kíséretében olvasható. Ezek érdemesek arra, hogy önálló tanulmányban dolgozzák fel őket.

Martin Luther: *Asztali beszélgetések*. Szerk., jegyz. Csepregi Zoltán. Ford. Márton László. Luther Kiadó, Budapest, 2014. (Luther válogatott művei 8.)

Balázs Mihály a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetének tanára. A reformáció jegyében kibontakozó erdélyi felekezeti küzdelmekkel foglalkozik. Figyelmének középpontjában a radikális reformáció 16–17. századi erdélyi irányzatai állnak. Ezekről jelentet meg forráskiadványokat és tanulmányokat hazai és nemzetközi fórumokon.

Bibliafordítások használatban

FABINY Tibor – PECSUK Ottó – ZSENGELLÉR József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány – Luther Kiadó – Kálvin Kiadó, Budapest, 2014.

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara 2013. április 2-án és 3-án egy, a maga nemében egyedülálló rendezvénynek adott otthont: a résztvevők tizenhat konferencia-előadás és két kerekasztal-beszélgetés keretében a mai Magyarországon működő vallásfelekezetek és más keresztény közösségek bibliahasználati szokásaival, továbbá magukkal az általuk használt bibliafordításokkal és revíziókkal ismerkedtek. Az előadók feladata az volt, hogy röviden bemutassák az érintett fordítás történetét, beszéljenek a munka elméleti és gyakorlati kérdéseiről, jellemezzék a fordítást abból a szempontból, mely lakossági rétegeknek, csoportoknak szánták, hol van a helye a magyar és más nyelvű bibliafordítások közt, hányan és hogyan olvassák stb. A szervezők azon voltak, hogy olyan előadókat kérjenek fel, akik személyesen kötődnek az adott közösséghez, s aktívan részt vettek a fordítási munkákban vagy a fordítás kiadásában.

A bemutatott kötet a konferencia előadásait tartalmazza, kiegészítve a szerkesztők előszavával, Fabiny Tibornak az olvasót a témára remekül ráhangoló bevezetőjével, valamint két, a témába szorosan illeszkedő, de a konferencián el nem hangzott írással. A kötet érdemi része öt szerkezeti egységből áll, nagyjából követve a konferencia szekcióbeosztását.

Az első tematikai egység – *A zsidó Biblia magyarul* – az Ószövetség magyar nyelvű zsidó fordításainak van

szentelve. Két írást tartalmaz. Az egyik, Köves Slomóé az első tematikai egységen, sőt az egész kötetben belül első helyre kívánkozna, mivel általános bevezetést nyújt az ószövetségi Szentírás fordításának egyetemes történetébe, röviden kitérve a magyar nyelvű fordításokra is, többek között a két legfontosabbra, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatéra, az úgynevezett IMIT-fordításra, valamint a csak a Tórát tartalmazó Hertz-Bibliára. A másik írás, Balogh Kataliné és Zsellengér Józsefé az IMIT-fordításról szól, de a szerzők kitérnek néhány korábbi részfordítás-kísérletre is, s részletesen bemutatják azt a hosszú vajúdsági folyamatot, melyet végül siker koronázott, hiszen a több mint száz éve megjelent IMIT-fordítás a mai napig használatban van, s nemcsak zsidó vallásúak olvassák, hanem más érdeklődők is.

A második rész – *A Károli-Biblia és mai változatai* – a Vizsolyi Biblia „egyenes ági leszármazottairól” szól, s öt írást foglal magába. Egy-egy közle-

mény van szentelve a Károli-Biblia két legradikálisabb revíziójának: Zsengellér József az 1908-asról, Győri Tamás József a 2011-esről nyújt alapos, gondos áttekintést. További két előadás egy-egy közösség bibliahasználati szokásairól, azok társadalmi és szellemi hátteréről szól: Szabó Zoltáné a nazarénusokéről, akik az 1908 előtti változatú Károli-Bibliát használták nagyon sokáig, s használják részben a mai napig, Horváth Orsolyáé pedig a Keresztény Advent Közösségéről, akik alapvetően az 1908-as Károlihoz ragaszkodnak. Végül Ruff Tibor az úgynevezett Patmos-Bibliát mutatja be röviden, amely nem más, mint az 1908-as Károlinak főleg helyesírási szempontból javított kiadása, jelentéktelen mértékű nyelvi modernizálással, egy-két fordítási hiba kiküszöbölésével. Itt jegyzem meg, hogy hasonló rövid

ismertetést a Krisztus Szeretete Egyház által kiadott Károli-Biblia is megérdemelt volna, amely szintén az 1908-as Károli javított kiadása, s amelyet tapasztalatom szerint a KSZE-n kívül is több helyen használnak, mivel kiküszöböli a hagyományos bibliafordítások legbántóbb pontatlanságát, a „lélek” és a „szellem” fogalmának összemosását.

A harmadik tematikai egység – *Római katolikus és ortodox bibliafordítások* – a felekezeti alapon elkülönülő fordításokról szól. Jelenits István a Szent István Társulatnak először 1974-ben megjelent fordítását mutatja be, kitérve néhány konkrét igehely magyar nyelvű visszaadásával kapcsolatos problémákra is. Tarjányi Béla a Neovulgata-fordításról ír (amely nem más, mint a klaszikus Káldi György-féle katolikus fordítás modernizált, a latin nyelvű Neovulgatához igazított változata); rövid beszámolójában elsősorban keletkezési körülményeire tér ki, majd bemutatja néhány jellegzetességét. Dejsics Konrád az emigrációban készült, de később Magyarországon is népszerűvé vált Békés–Dalos-féle Újszövetség-fordítás történetét meséli el, s jellemzi is a fordítást. A harmadik tematikai egység utolsó írása, Kiss Eteleé a magyarországi ortodox közösség szentíráshasználatáról szól, kitérve a liturgikus célzatú részfordításokra, melyek közül a legjelentősebbek Berki Feriz részfordításai.

A negyedik tematikai egység – *Mai protestáns bibliafordítások* – a Károli-Biblia két „oldalági rokonát” mutatja be négy írásban. Az egyik „rokon” – a régebbi – még a 20. század húszas éveiben keletkezett, de teljes egészében csak több mint hetven évvel később jelent meg: ez Kecskeméthy István fordítása, melynek történetét és nyelvi-fordítási sajátosságait Tunyogi Lehel ismerteti. A másik, az újabb a Magyar Bibliatanács új fordítása. Ennek első kiadását Karasszon István mutatja be (sajnos a kötetbe Karasszon írásának egy korábbi változata került be, de minden érdeklődő olvasónak érdemes elektronikus formában beszereznie a jóval bővebb végleges változatot), az 1990-es és a 2014-es revízióját pedig (külön-külön közleményben) Pecsuk

Ottó.¹ Az írásokból nagyon jól megismerhető az új fordítás koncepciója, főbb problémái; az olvasó alapos tájékoztatást kap a revíziós folyamatról, az ahhoz kapcsolódó elméleti és gyakorlati kérdésekről is. Pecsuk beszámolóinak különös jelentőségét és értékét az adja, hogy olyan embertől származnak, aki elméleti szinten is otthon van a bibliafordítás világában, ugyanakkor a 2014-es kiadást előkészítő revíziós munkák koordinátoraként a fordítás gyakorlati kérdéseit illetően is hiteles tanúként szólal meg.

A konferenciakötet utolsó tematikai egysége – *Újabb mai fordítások és kísérletek* – két megjelent és egy készülő fordítást mutat be. Ezek között van az egyszerű fordítású Biblia, amelyről eddig nagyon kevés háttérinformációval rendelkezünk. Szócs Zoltán jóvoltából most megismerhetjük a Nemzetközi Bibliafordító Központ magyarországi munkájának eredményeként létrejött fordítás keletkezési körülményeit, s képet kaphatunk a fordítás módjáról, a fordítás céljáról is. Az egyszerű fordítás hiánypótló voltát mutatja, hogy az elmúlt években rendkívüli gyorsasággal vált széles körben használatossá. Ruff Tibor a Hit Gyülekezete által fenntartott Szent Pál Akadémián készülő Újszövetség-fordítás alapkoncepcióját, valamint néhány nyelvi jellegzetességét vázolja fel. Bár nem a kötet végén szerepel, én itt említem meg a Jehova Tanúinak „Új világ”-fordítását; ennek bemutatására a konferencia szervezői egy olyan embert kértek fel, Szalai András, aki nem kötődik a kötetet megjelentető Őrtorony Társulathoz, illetve a Jehova Tanúinak közösségéhez. Ennek az az oka, hogy erről a „fordításról” – annak szándékos, a Jehova Tanúinak teológiáját tükröző fordításai miatt – csakis a kendőzetlen kritika hangján lehet beszélni, pedig egyébként a konferencia célja „egymás megismerése és nem kritizálása volt” (Fabiny 175. o.).

¹ Az utóbbi írás előadásként nem hangzott el, mivel a kötet akkor még nem jelent meg, a konferencia pedig főleg a már napvilágot látott fordításokkal foglalkozott.

Meg kell még jegyeznem, hogy ha az „újabb mai fordítások és kísérletek” kategóriájába belefért Kecskeméthy István munkája, érdemes lett volna bemutatni Csia Lajos Újszövetség-fordítását is, melyet tapasztalataim szerint – hála újabb kiadásainak és internetes hozzáférhetőségének – a mai napig sok, Isten ígéje mellett mélyen elkötelezett ember használ rendszeresen.

A konferencia keretén belül két kerekasztal-beszélgetésre is sor került; ezek anyagát sajnós a kötet nem tartalmazza, s hanganyagként sem férhető hozzá.² Az olvasót ezért a veszteségért részben kárpótolja a kötet végén található 70 oldalas függelék, amely tizenkét hosszabb-rövidebb igehely héber, illetve görög eredetijét, valamint tizenegy magyar nyelvű fordítását állítja egymás mellé, konkrét nyelvi anyagon szemléltetve az egyes fordítások közti különbségeket. A kiadvány sajnós nem tartalmaz név- és tárgymutatót, pedig az igencsak hasznos lett volna, mert lehetővé tette volna a kötet kézikönyvszerű használatát, a más-más fordításokra vonatkozó azonos típusú információk könnyű összekereshetőségét.

Ha már a kötet fogyatékoságainál tartunk, három dolgot kell megemlítenünk. Az egyik az a filológiai „nagyvonalúság”, melynek jegyében többen beszélnek arról, hogy teret hódít a funkcionális írástudatlanság, de egyikük sem tartja szükségesnek, hogy valamiféle ezt bizonyító kutatásra, irodalomra hivatkozzon, az a szerző pedig, aki konkrét felmérés viszonylag konkrét adatára utal, elfelejti feltüntetni a forrást, ahol az érdeklődő olvasó a felmérés részleteinek utána tudna nézni.

A másik probléma a nyelvészeti terminológia szakszerűtlen használata. Némely szerzők például rendre összekeverik a nyelvet és a helyesírást, s helyesírási változtatásról beszélnek ott is, ahol nyelvi (például alaktani, sőt szóhasználati) beavatkozásokról volt szó (vagy arról is). Pedig nem mindegy, hogy egy javított kiadás csak helyesírásában változott meg az előzőhöz képest, vagy pedig nyelvileg is modernizálták (anélkül, hogy a jám-

bor korrektorok egyáltalán tudtak volna róla). Ezeket a hibákat egyébként nem annyira a szerzőknek rovom fel, sokkal inkább a siralmas állapotban lévő anyanyelvi nevelésnek. Végül nem hagyhatjuk szó nélkül a kötet írásaiban található helyesírási botlásokat, elírásokat, valamint a tipográfiai következetlenségeket.

Mindezek a kisebb szeplők mit sem változtatnak azon a nagyon fontos tényen, hogy a bemutatott kötet nemcsak úttörő volta s témájának időszerűsége és fontossága miatt, hanem információgazdagságának és nyitott szellemiségének köszönhetően is méltán tarthat igényt nemcsak a bibliafordító szakma, a teológusok, a lelkészek, a fordításelmélet szakemberei, a nyelvészek érdeklődésére, hanem, úgy gondolom, haszonnal forgathatja a Biblia kérdései iránt érdeklődő laikus nagyközönség is.

Az egyes szerzők számos olyan kérdést vetettek fel a bibliafordítással és a bibliahasználattal kapcsolatban, melyek a recenzenst arra inspirálnák, hogy foglalja össze tanulságaikat. Sajnos a terjedelmi korlátok miatt erre nincsen mód, így csupán egyetlen kérdésre térek ki röviden, azokra a fordítási alapelvekre, amelyeken egy korszerű bibliafordításnak nyugodnia kellene.

A kötet írásaiból kiderül, hogy a mai magyar bibliafordítók egyértelműen elkötelezettek a Eugene Nida-féle bibliafordítási elvek mellett, melyek az elmúlt fél évszázadban döntő módon befolyásolták a bibliafordításokat. Kötetünk több írásának szerzője tesz magától értetődően hitet a dinamikus, illetve funkcionális egyenértékűség érvényesítése mellett, mint amely a legkorszerűbb bibliafordítási módszer. Pedig ez koránt sincs így. Nida módszere egy elavult kommunikációs modellre, az úgynevezett kódmodellre épül, mely szerint a kommunikáció során nem történik más, mint a nyelvileg kódolt információ dekódolása. Ez nem így van: a mondanivalónak csak egy része van nyelvileg kódolva: ahhoz, hogy a befogadó az egész üzenetet venni tudja, a „sorok közt” is kell „olvasnia”.

A dinamikus, illetve funkcionális ekvivalencia hívei azzal, hogy ezt a kikövetkeztetett információt ugyanúgy kezelik, mint a nyelvileg kódoltat (a legtöbb esetben az implicit információk explicitté tételét tartják helyes

² Az előadások hanganyaga viszont letölthető a Magyar Bibliatársulat honlapjáról, lásd <http://bibliatarsulat.hu/?p=3314>.

fordítási eljárásnak), jó esetben csupán hangsúlyeltolódásokat, rosszabb esetekben torzulásokat idéznek elő a fordításban. Amennyiben a magyar bibliafordítók megismerkednének a relevanciaelmélet bibliafordítási alkalmazásával, s felismernék, hogy ez mennyivel jobb minőségű fordításokat eredményezhet, mint a dinamikus vagy funkcionális egyenértékűség elvének érvényesítése, lehetővé válna az újabb revíziók eltérő irányokba történő továbbfejlesztése.

A kötetben markánsan megfogalmazódik az az igény, hogy a jövőben a fordítások célközönség, illetve használati területek tekintetében differenciálódjanak (Karasszon 4. o., Pecsuk 130. o., Szócs 172. o.). Bár az ezt felvető szerzők a diverzifikációt új, önálló fordításoktól várják, és a távolabbi jövőbe helyezik, jómagam úgy vélem, hogy ez a folyamat már el is kezdődött, s anélkül is végbemehet, hogy vadonatúj fordításokban kellene gondolkodnunk. Legalábbis abban az esetben, ha az a kezdeményezés, amely a két évvel ezelőtti konferenciát és a bemutatott kötetet életre hívta, folytatódik, s a következő időszakban a további kölcsönös tájékoztatás és tájékozódás mellett megjelenik az együttműködésre, a folyamatban lévő munkák összehangolására való hajlandóság is.

A Károli-fordítás viszonylag könnyen válhatna az Isten igéje iránt mélyen elkötelezett olvasók első Bibliájává, nagymértékben direkt fordítássá; igaz, ehhez szükség volna ellátni olyan kiegészítő információkkal (például lábjegyzetek formájában), amelyek lehetővé tennék az olvasó számára, hogy az ókori zsidó kultúra kontextusában értelmezzék a szöveget. Az MBT-fordítás a Nida-féle elvek még hangsúlyosabb érvényesítésével mindazon iskolázott olvasók mindennapi szellemi táplálékává válhatna, akiknek nem okoz gondot az igényesebb

szövegek olvasása; mint ilyen alkalmas volna liturgikus használatra is. Az egyszerű fordítás már jelenlegi formájában is eleget tesz annak a célkitűzésének, hogy a kevésbé olvasott embereket bevezesse a Biblia világába, de azért a jövőben érdemes lenne enyhíteni főként az Újszövetségi rész darabosságán, amely valószínűleg a túlzott explicitálás miatt állt elő. A Szent Pál Akadémián készülő Újszövetség-fordítás jegyzetekkel ellátott változata tanulmányozási célú Biblia lehetne – tulajdonképpen már mai formájában is az (lásd Ruff 163. o.).

A végső cél az volna, hogy a Bibliát korábban nem olvasó emberek bibliaolvasóvá váljanak, a Bibliát olvasó emberek pedig a könnyebben „emészthető” indirekt fordítások után felnőjenek a sokkal nehezebben olvasható, de annál több kincset rejtő direkt fordításig. Ez azonban nem értelmezendő úgy, hogy az indirekt fordítások alacsonyabb rendűek volnának a direkt fordításoknál! Az ideális állapot az, ha egy nyelvközösség egyaránt rendelkezik direkt fordítással (pontosabban ahhoz viszonylag közel álló, de indirekt fordításra is jellemző megoldásoktól sem idegenkedő, ilyen értelemben hibrid bibliaszöveggel) és akár három-négy különböző mértékben „dinamikus” indirekt fordítással. Mindnyájan ismerünk olyan elkötelezett bibliaolvasókat, akik egy-egy számukra fontos igeverset akár tucatnyi magyar és más nyelvű fordításban is megnéznék, az egyes fordítási megoldásokat összehasonlítják egymással, hogy így minél plasztikusabb képet kapjanak az adott szövegrész jelentéséről (vö. Szabó 63–64. o., Horváth 67. o., Ruff 163. o.). Miért ne hihetnénk abban, hogy az ilyen olvasók száma növekedni fog? Nem lenne ennek elérése minden lelkész, sőt minden elkötelezett hívó számára nemes és Istennek tetsző feladat?

Lanstyák István

Bonhoeffer, a celeb

METAXAS, Eric: *Bonhoeffer. Pásztor, mártír, próféta, kém.* Immanuel Alapítvány, Budapest, 2013.

Pásztor, mártír, próféta, kém – sorakoznak Eric Metaxas könyvének címében a Bonhoefferre vonatkozó jelzők. A celeb kifejezés nem olvasható, de a könyv „csomagolása” egyértelműen sugallja, hogy egy történelmi „celeb” életrajzát tartja kezében az olvasó. Számomra első ránézésre ijesztő volt ez a tálalás, második pillantásra pedig még inkább megrémültem. Mire eljutunk a belső címlapig, elolvashatjuk a díjak és elismerések listáját („az év kellemes meglepetése”, „10 legjobb ajándék az embereknek” stb.) és ötoldali ajánlást 31 recenziótól és celebtől. Magyar püspök és teológus is szerepel közöttük (akinek irodalmi-teológiai ítéletében meg szoktam bízni), mégis megrendítettek az olyan ajánlások, mint hogy „magával ragadó...” – John Ortberg Jr., a Menlo Park Presbyterian Church vezető lelkésze; vagy a másik kedvencem: „Ez egy fontos könyv. Remélem, sokan elolvassák” – George W. Bush elnöktől. Elbizonytalanodva a kötet végére lapoztam, ahol megnyugtatóan hatott a névmutató, de sajnos a kötet írójának életrajzát is elolvastam: egyházi bestsellerszerző, akit személyesen megérintett Bonhoeffer története, de az európai egyháztörténet kutatásában vajmi kevés tapasztalata van. Komolyan lehet venni egy ilyen könyvet? Mégis belevágtam a kötet elolvasásába, és elszégyelltem magamat, hogy európai sznobériámnak áldozatul esve majdnem otthagytam Bonhoeffert a többi bestseller celebéletrajz között. Egy alapos, olvasmányos, talán nem eléggé kritikus, de semmiképpen sem zavaróan rajongó, lebilincselő életrajzot kapunk az amerikai szerzőtől.

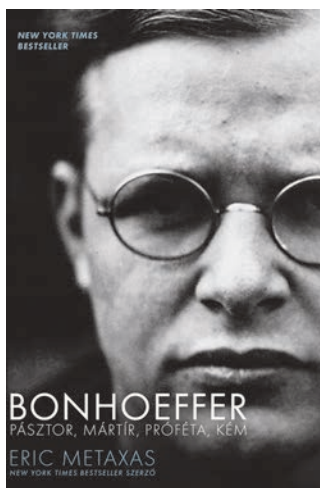
Már az első fejezetek ismerősen hatnak: olvastam

már olyan lelkészről, aki hasonló, nagypolgári környezetből származott, és bár jeles teológusok voltak a családjában, a 20. század elején mégis kissé anakronizmusnak tűnt, hogy a lelkészi pályát választotta. Sztehlo Gábor jutott eszembe, akit Bonhoefferhez nemcsak a nácizmusmal való szembenállás, hanem a kiterjedt nemzetközi összeköttetések és a családi kapcsolati háló hatékony

és kreatív használata is hasonlónak tesz. Bonhoeffer életének egyik talán kevésbé ismert tanulsága az, hogy a mégoly nagy, erős, szellemi és anyagi értelemben gazdag németországi evangélikusság részeként is milyen sorsfordító befolyással bírt életében, hogy szolgált külföldön (Spanyolországban és Angliában), illetve tanult az Egyesült Államokban. Különösen e két utóbbi helyen kialakult kapcsolatai tették oly fontossá és hasznossá személyét az ellenállás számára, illetve segítették hozzá ahhoz, hogy kellő távolságtartással és kritikával tudja szemlélni azt az utat, amelyre országa és egyháza sodródott. A család megértő és inspiráló

szellemi közeget, lelki közösséget és emellett közvetlen informális kapcsolatot is jelentett Bonhoeffernek a Német Birodalom legfelsőbb, Hitlerre azonban kritikusan tekintő vezetői felé.

A könyv még egy nagyon fontos kapcsolatot emel ki és mutat be nagyon érzékletesen Bonhoeffer életéből: a porosz nemesség, a junkerek világát, akik úgy őrizték evangélikus hitüket és tradícióikhoz való ragaszkodásukat, hogy közben fiatalabb nemzedékük talán a legnyitottabb volt arra az újfajta teológiai látásmódra, amelyet Bonhoeffer és a Hitvalló Egyház képviselt. Itt ismét egy párhuzam juthat eszébe a magyar olvasóknak: tradicionális, vidéki népegyházaink megújulása az ébredés egészen új lelki, szellemi impulzusai által, ugyanebben az időszakban. A porosz nemesség

körében talált rá Bonhoeffer menyasszonyára is, aki távoli rokona volt a Hitler ellen sikertelen merényletet végrehajtó Stauffenbergnek.

Bonhoeffer életének tágabb, de legmeghatározóbb kerete természetesen maga a kialakuló, majd megszilárduló náci Németország volt. Az amerikai szerző talán e háttér megrajzolásában okozta a legkellemesebb meglepetést. Árnaltan, részrehajlás nélkül mutatta be a legfontosabb folyamatokat. Nem vezett el a részletekben, de semmit sem hagyott ki, ami igazán fontos lehet. A vonatkozó fejezetek összeolvasásával kiváló összefoglalót kaphatunk Hitler hatalomra jutásának körülményeiről, társadalmi hatásairól. Az is kiderül a kötetből, hogy a „megtörténhetetlen” megvalósulásában milyen felelőssége volt az angolszász politikai világnak. Számunkra talán még ennél is érdekesebb lehet a német egyházi harc, illetve a Hitvalló Egyház kialakulásának, belső útkeresésének, feszültségeinek leírása. Metaxas könyve ebből a szempontból is példamutató: hősével szemben természetesen elfogult, de ezzel együtt érthetően és átélhetően mutatja be azt az utat, amelyet a német evangélikusok – úgy a Német Keresztények mozgalma, mint a Hitvalló Egyház – bejártak Hitler hatalomra kerülésétől a náciizmus bukásáig. Azért is lényeges a magyar protestáns olvasó számára ennek a történetnek a mélyebb megértése, mert van egy olyan érzésem, hogy többször hivatkozunk a Hitvalló Egyházra anélkül, hogy bármilyen mélyebb ismeretünk lenne történetéről.

A kötet szerzője beszámol Bonhoeffer életútjának szakutcaíróiról is. Bonhoeffer akkor volt leginkább a helyén, amikor teológiai munkát végzett, kapcsolatokat épített, és legfőképpen, amikor konfirmandusokat, teológusokat vagy illegális teológiai szemináriumok hallgatóit tanította. Említettük már, hogy milyen meghatározó volt életében a külföldi szolgálat. Ha azokat a célokat nézzük, amelyekért kiutazott, külföldi tartózkodásai kudarcnak tekinthetők. Erősen kétséges, hogy akár Barcelonában, akár Londonban igazán megértették ige hirdetésének lényegét gyülekezetének tagjai. Hasonló volt a helyzete New Yorkban is: a reprezentatív Union

Teológiai Szeminárium vendége volt, amelyről az volt a sommás véleménye, hogy „itt nincs teológia”.

Talán sokunkban van egy „romantikus” elképzelés a mártírsorsról. Egyenes, büszkén vállalt, megingás nélküli út az önfeláldozásig másokért és az ügyért, amely az életnél is fontosabb. Bonhoeffer élete sokban megfelel ezeknek a sztereotípiáknak, de természetesen ennél azért jóval összetettebb jelenségről van szó. Többször állt valódi választási lehetőség előtt, amikor sorsa a kezében volt. Maradhatott volna az Egyesült Államokban, több alkalommal elhagyhatta volna Németországot. Másrészt a háború kitörése után elfogadta a német ellenállás védelmét, amivel megszabadult a frontszolgálattól, mialatt barátai, fiatal tanítványai nem kerülhették el a behívót, és a legtöbben nem is éltek túl a háborút a legveszedelmesebb keleti fronton. Letartóztatása után 18 hónapot töltött a berlini Tegel börtönben, ahol helyzete egyáltalán nem volt kétségbeejtő, és joggal reménykedhetett a szabadulásban. Amikor a helyzet súlyosbodott, reális lehetősége lett volna a szökésre, de a szolidaritás útját választotta, amelyről akkor már sejtette, hogy a biztos halálba visz. A fennmaradt feljegyzések szerint fogságának utolsó szakaszát, amikor már a Gestapo foglya volt, méltósággal tudta viselni egészen a buchenwaldi végig.

„...a huszadik századi egyház- és teológiatörténet egyik legnagyobb rejtélye” – írta Csepregi András a kötet hátlapján is olvasható ajánlásában Bonhoefferről. E rejtély legizgalmasabb része, hogy hogyan és miért lett kém Bonhoefferből: Metaxas könyve finomabban fogalmaz, e szerint Bonhoeffer hitvallóból ellenállóvá vált, majd ellenállóból összeesküvővé. 1940-ben a Canarias tengernagy által vezetett Abwehr (katonai elhárítás) ügynöke lett, azaz hivatalosan a náci Németországot szolgálta, azonban a kezdetektől fogva Hitler rendszerének megdöntésén munkálkodott. Ilyen minőségében segített zsidókat Svájcba menekíteni. Nyugati kapcsolatait – hazája érdekében – megpróbálta felhasználni arra, hogy egy Hitler elleni sikeres puccs után a háború tisztességes feltételek között érjen véget. Bonhoeffer ismerte és támogatta a Hitler elleni merényletkísérleteket is. Bonhoeffer saját teológiai-lelki útján végighaladva

nem tehetett mást, ha meggyőződéséhez hűséges akart maradni – ahogyan ezt Metaxas meggyőzően bemutatja könyvében. Az olvasónak azonban nem szükséges elfogadni sem Metaxas érvelését, sem Bonhoeffer választását, hogy valóban minden etikai és teológiai konvención túl kell lépni, ha az embertelen és istentelen zsarnok megállítása a cél. A rejtély rejtély marad, még akkor is, ha láttuk, mit okozott a létező szocializmus idején az a magatartás, amely akár helyes teológiai megállapításokat is tett, de a környező világ hazugságaival, bűneivel

szemben mélyen hallgatott; sőt néhányan – Bonhoeffer példáját követve – a titkosszolgálati munkát is vállalták: bár a legkevésbé sem azért, hogy az embertelen és istentelen zsarnokságot megdöntsék.

Ha egy ilyen, nem mindennapi személyiség, mint Dietrich Bonhoeffer biográfiája elolvasása után is maradnak kérdéseink, nem baj. Ha jól feltett és releváns kérdésekkel kell megküzdenünk, az bizonyosan előrevisz bennünket.

Kertész Botond

Könyvek suttogása

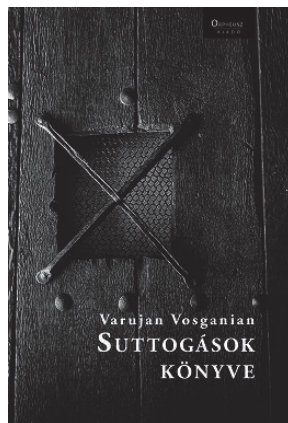
VOSGANIAN, Varujan: *Suttogások könyve*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2014.

„Mit suttogsz – kérdeztem. Olvasok – válaszolta Garabet nagyapám. – Hogy olvasol? Hol a könyv? – Már nincs rá szükségem. Kívülről tudom. – Rendben, de mi a neve annak a könyvnek? Ki írta? – Egy szép napon talán éppen te” – olvashatjuk Varujan Vosgianian regényében, amelyet akár „élő könyvként” is lapozhatnánk és adhatnánk tovább. Maga a szerző is úgy aposztrofálja magát, mint aki egyszerre van a szövegen kívül és belül; és akivel akár helyet is cserélhetünk. „A *Suttogások könyvében* megőriztem azt a helyet, amit általában az elbeszélő foglal el, vagyis véletlenszerűen voltam jelen. Nem vagyok a *Suttogások könyvének* szereplője, és a dolgok ugyanúgy történtek volna nélkülem is. Az egyetlen különbség köztem és a könyv olvasói között az, hogy én vagyok az első olvasó, ami, mint mondtam, csupán esetleges állapot.”

A könyvben foglalt tizenkét fejezet (érdekes, hogy a tizenkettes a számszimbolikában épp a teljességet jelent) mintha egy olyan befejez(het)etlen eseménysort

mondana el, illetve fogna keretbe, melynek *kollektív szereplői* nem csupán a szóban forgó örmény családot vagy népet hivatottak bemutatni és felvonultatni: a különböző nevek és megemlített személyek végeérhetetlen lajstroma mögött az emberiség lesütött szemű, meggyötört arca mutatkozik meg. Ezért a feldolgozott (pontosabban feldolgozhatatlan) múltbéli tényanyag ellenére a *Suttogások könyve* nem a történelmet, hanem a *tudatállapotok, a tekintetek történetét* hivatott elmesélni, megidézve az – I. Miklós cár szavival élve – „Európa beteg embereként” is emlegetett, Ararát menti Örményország hányatatott sorsát, illetve a benne élők és a körülötte élők tragédiáját. Azt a megfeneklett Nőé-bárkát, melynek föld alatti roncsai fölött ugyanolyan embertelen (vagy nagyon is „emberséges”) állapotok uralkodtak el, akár a Teremtés könyvében megörökített vízözön előtt.

Ebben a könyvben Isten nem bünteti meg az egymás ellen forduló embereket, de nem is hagyja magukra őket. Az egyik sokat szenvedett szereplő szerint haldoklik. Az örmény népiértés egyik áldozata ő, akit az Oszmán Birodalom megtisztítása érdekében török katonák hurcoltak

el családjával együtt az első világháború kitörésekor. (A deportálással párhuzamosan a sorozást bojkottáló örmény fegyveresek – visszaélve azzal, hogy a török férfiak bevonultak a hadseregbe – otthon maradt védtelen nőket és gyerekeket kezdtek gyilkolni...) A megannyi meghurcoltatással járó fájdalom és bosszúvágytól hajtott viszálykodás ellenére a *Suttogások könyve* nem vált a hivatkozott, Nareki Gergely által írt, ezeréves Könnyek könyve folytatásává, amely egyfajta *imádságos útmutatóként* a sírást mint az idő elleni orvosságot nyújtotta a megfáradt és kiüresedett lelkeknek „vigasztalásul”.

„Schol egy átjáró
A földi utakat
Rég befedte a hó.
Csak mi gubbasztunk
Alant a völgyben,
Elfeledett, régi szavak
Visszhangjára várva.”¹
(Szegedi-Szabó Béla: *Jereván*)

Varujan Vosganian személytelenül személyes, szelíd vagy szenvedélyes szavai egy különleges *zsoltárgyűjteménybe* illeszkednek bele, melynek hal(l)hatatlan hangjai ahhoz a szinte néma, mégis folyamatosan érzékelhető síráshoz hasonlítanak, amelyet az örmény haláltáborokba kerülő

¹ SZEGEDI-SZABÓ 2013, 16. o.

rabok adtak ki magukból, mielőtt végleg kilehelték a lelküket. Ezek a zsoldárok nem győzelemért esdekelnek, nem is bűnbocsánatot kérnek – a legyőzöttek és elesettek jajszavát visszhangozzák. Tovább éltetve a gyűlölettől mérgezett vérű, megbetegített nemzedékek gyógyulásának reményét: „...mert más történetektől eltérően, a halál itt csak részlet, és a halálnál, és így az életnél is fontosabb az emlékezet.”

A többször leképezett, ám szemmel nem látható közösségi emlékmű, a *válaszok frigyeládája* nem tartalmaz szavakat; csak szagokat, illatokat, hangokat, csendeket, mozdulatokat, érintéseket, fényképeket, térképeket, árnyalakokat, árnyalatokat, látomásokat, álmokképeket... Olyan homályosuló vagy tisztuló, széthulló vagy összeálló emléktörödékeket, amelyek miközben visszafelé vezetnek az időben, valamiképpen előrefelé is „emlékeznek”. „Ezért, ahogy ennek a könyvnek a lapjai megíródnak, fellapozódnak, miközben haladok az időben, a nagyszüleim fiatalodnak, én pedig megöregszem, és ringatom őket, végül együtt születünk és együtt halunk meg.” A *Suttogások könyve* akkor is él, ha szereplői meghalnak. A velük haldokló Isten pedig talán újjászületik, ha felátad a suttogó szél. És újra lapozni kezd...

Hivatkozott mű

SZEGEDI-SZABÓ Béla 2013. *Örmény ének*. zEtna–Basiliscus, Zenta.

Papp Máté

A párbeszéd lehetőségei

KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák. Magyar protestáns teológiai kitekintések*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.

Új, értékes kötettel gazdagodott teológiai irodalmunk: Kovács Ábrahám debreceni teológiaprofesszor, egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Hatvani István Teológi-

ai Kutatóközpontjának munkatársa szerkesztésében a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának vallástudományi szekciójában 2011-ben elhangzott előadások szerkesztett változatát közreadó kötettel. A tanulmánykötet a szerkesztői előszó alap gondolata szerint egy olyan úrt kíván betölteni a magyar protestáns teológiában, amelynek léte a századfordulón bekövetke-

zett változások nyomán egyre nagyobbá, nyilvánvalóvá vált (8. o.). Magyarországon megjelentek a különböző etnikumok – arab, kínai, afrikai, török –, ki-ki a saját kultúrájának és vallásának birtokában és hozadékával. A tanulmánykötet arra keresi a választ, hogyan tudnak különböző vallású, etnikumú emberek egymás mellett élni, párbeszédet folytatni.

Az előadásorozat, amely keretet adott a könyv alapjául szolgáló tanulmányok elkészültének és nyilvános megvitatásának, két fő témakört kívánt körüljárni: az első rendszeres teológiai, a második a kereszténység és más vallások viszonyának feltárásához kapcsolódott. A kötet tanulmányait – e megközelítést tovább bontva – négy fő blokkra oszthatjuk. Az első a rendszeres teológiával foglalkozik. A második a kortárs ideológiákat vizsgálja a kereszténységben. A harmadik a kereszténység és az iszlám viszonyát taglalja. A negyedik a keresztény hitet a Biblia, az Újszövetség és az Ószövetség viszonyrendszerében vizsgálja.

Az első csoport felvezető tanulmányában Szentpétery Péter a Bonhoeffer munkásságával igazolt azon ténnyel szembesíti az olvasót, hogy ma már ritkán találkozunk – ha egyáltalán találkozunk – „tisztá” vallással (15–34. o.). Bonhoeffer – akinek műveiben fontos utalások találhatóak a nem keresztény vallások vonatkozásában – csodálta az iszlámot, ahol nem válik szét a vallás és a mindennapi élet (18. o.). A tanulmány hangsúlyozza, hogy a német teológus álma az volt – a „vallástalan kereszténység” meghaladásának szándékával –, hogy eljusson Indiába, és a kereszténység új formáját teremtsen meg ezt követően. Ma azonban egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy a Bonhoeffer által prognosztizált elvallástalanodás nem pontosan úgy ment végbe, ahogy a nagy német teológus azt megjósolta: a transzcendencia iránti vágyakozás megmaradt, a keresztény vallás(ok) helyébe azonban a vallások piacán való szabad válogatás lehetősége lépett.

A kereszténységgel azonban – figyelmeztet a szerző – Bonhoeffer szerint semelyik más vallás nem cserélhető fel, nem cserélhető össze. Ennek alapvetően igazságtartalma, Jézus Krisztus személye az oka – s ez az, ami miatt a vallások pluralista teológiájára nem nyílik reális lehetőség.

Kovács Ábrahám tanulmányában a kereszténység más vallásokhoz való viszonyát vizsgálja Karl Barth teológiájának tükrében (35–68. o.). Barth nem foglalkozott a világvallások teológiájával,

sokkal inkább az érdekelte, hogyan viszonyul a kereszténység hitének megvallásakor más vallásokhoz. Barth a hangsúlyt az ember és Isten közötti kapcsolatra fektette. A vallásnak vannak negatív és pozitív hozadékai, ám Barth kritikusan nyilatkozik a vallásról általában: „...az isteni kinyilatkoztatás ítéletet mond minden vallás felett.” (49. o.) Végző soron azonban az összehasonlító vallásteológia és a vallásfilozófia irányából indulva ő is ahhoz a keresztény, protestáns teológiai értékeléshez jut el, hogy a hamis és a tiszta vallásokat

(a tanításuk közötti azonosságok, hasonlóságok ellenére) Jézus Krisztus neve és személye választja el. Ami a kapcsot (és reménységet) jelenti, az üdvösség egyetemes volta – e ponton Barth szakít az ortodoxiával, miközben azért rendszerét lezárja a relativizálás minden lehetősége előtt.

Rezi Elek unitárius professzornak az összegzés igényével készült munkája zárja az első blokkot (69–87. o.). A magyar nyelvű teológiában és művelődéstörténetben még nem született hasonló tanulmány; Rezi Elek történeti léptékű írása ezt a hiányt pótolja. Az elmúlt évtizedek fejlődésének áttekintésével tárja fel a párbeszéd útjait, lehetőségeit, s jut el a jelen értékeléséhez. Ahhoz, hogy „a vallásközi dialógus eredményes legyen, szükséges a saját vallásos tudatélmény és vallásos tapasztalat, bármilyen szinten és formában

nyilvánuljon is meg, és a hitelvi látásmód sem melőzhető teljes mértékben” (79. o.). A dialógus az ő fel fogásában folyamat, amely a megismerés, az értékek felismerése és az új területek feltárása lépcsőin át jut el a kiteljesedésig. Hangsúlyozza, hogy a dialógushoz kölcsönös tisztelet kell, jóakarát, megértés, szeretet, mert ez közös szolgálat.

A kereszténység kortárs eszmeáramlataival foglalkozó második tanulmánycsoport első írásában Bernhard Dóra olyan filozófiai és teológiai megközelítést alkalmaz, amely gyakorlati ismeretelméleti segítséget nyújthat a vallástudomány számára (88–100. o.). Ismerteti Kosuke Koyama hermeneutikai megközelítésű vallásteológiájának három fő jellemzőjét: emberközpontú teológia, a vallások közötti metszéspont, a saját meggyőződéssel kompatibilis önkritika és helyesbítés. Majd összefoglalja a fundacionalizmus (a hiteink bizonyos, minden további meggyőződés alapjául szolgáló bázishiteken való alapultsága), antifundacionalizmus és posztfundacionalizmus (egy interdiszciplináris, a természettudományi és teológiai racionalitást összeegyeztethetőnek tartó) kapcsolatát. A szerző Koyama alapján igazolni látja azt a tézist, hogy a posztfundacionalista álláspont, s különösen annak módszertani eszköze, a transzverzális racionalitás a vallástudomány filozófiai/teológiai eszközeként szolgálhat a vallásközi vagy „transzvallási” párbeszédben (98–99. o.).

Füsti-Molnár Szilveszter tanulmányában bevezet minket a társadalom, a kultúra helyzeteibe, széthullásába, romboló és teremtő folyamataiba (101–116. o.). Két nagy társadalmi struktúra, a hierarchikus és a liminális, a „teremtő káosz” állapotában születő *communitas* sajátosságainak bemutatása után megállapítja, hogy a kelet-európai térség – Magyarország is – a húsz évvel ezelőtt elkezdődött átmenet során a klasszikus értelemben vett turneri „liminális helyzetbe” került. Hazánk a struktúrák váltásának nehéz állapotán megy épp keresztül, s romokon, káoszon keresztül kell majd beilleszkednie egy új kultúrába (104. o.). A tanulmányban Voegelin modernségbírálatának fő szempontjai bemutatásával folytatja elemzését: bemutatja az axiális

(valamely történelmi korszakot az értékek szempontjából döntő fordulópontjaként, „tengelyként” megjelölő) és ekumenikus (birodalomépítő, kulturális értelemben hódító) korok téziseit. Végezetül levonja összegző következtetéseit, mindenekelőtt azt, hogy a kereszténység üzenete modern korunk liminális krízisében és annak a posztmodernre ható folyamataiban továbbra is jelentős alternatívákat és válaszokat hozhat (115. o.).

A harmadik tanulmánycsoportot Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész a kereszténység és az iszlám közti párbeszéd lehetőségének nagyon aktuális kérdésével foglalkozó munkája nyitja (117–155. o.). Dolgozatában kitér a Vatikán és az Egyházak Világtanácsa által összeállított legfontosabb szempontokra is. Hangsúlyozza, hogy az együttélés hívő keresztények és iszlám vallásúak között elképzelhetetlen párbeszéd folytatása nélkül. Bemutatja mind a két vallás vezetőinek álláspontjait, amelyekből kiderül, hogy a muszlim csoportokat képviselő vallási vezetők készek a tárgyalásra, és nyitottak egyfajta párbeszéd, az „egyezkedő szó keresése” folytatására – a keresztény egyházak képviselői pedig a kölcsönös odafigyelésre és meghallgatásra (143–144. o.).

Cs. Molnár János tanulmányában vizsgálja Mohamed prófétai szerepét, bemutatja az iszlám kereszténységgel kapcsolatos szemléletének történeti és teológiai alapjait és röviden „Barnabás evangéliumát”, ezt a 18. század elején előkerült, Jézus keresztthalálát és feltámadását sajátos módon értelmező-tagadó, vitatott kulturális háttérű kéziratot, amely a muszlim teológusok felfogásában ma is komoly érv az iszlám kereszténységgel szembeni igazának bizonyítása mellett (156–169. o.).

Fischl Vilmos evangélikus lelkész, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtákará tanulmányában maga is az iszlám keresztény értelmezésére vállalkozik (170–183. o.). Amikor az iszlámról beszélünk, rögtön az elején meg kell szabadulnunk attól a téves sztereotípiánktól, amely az iszlám és a terrorizmus közé egyenlőséget tesz. Hasonlóképp: a kereszténység sem egyenlő a laza erkölcsiséggel, az etikátlan viselkedéssel. A tanulmány elsődleges célja, hogy megmutassa a civili-

zációs különbségeket és a kapcsolódási lehetőségeket az iszlám és a Nyugat között. A radikális irányzatok hallgatólagos támogatása, a szélsőséges, emeli ki a szerző, nem csak az iszlám sajátja: ez bizony a Nyugat oldalán is jelentkezik – viszont egyik oldalról sem tűrhető el s nem is igazolható. Kompromisszumokra kell törekedni, de nem a teljes egyetértésre, ami vallásilag és kulturálisan elképzelhetetlen. A világ ugyanis – mutat rá a szerző – nem univerzalizálódik, hanem globalizálódik, s e folyamatnak multikulturalizmussal, kulturális sokféleséggel és sokszínűséggel kell együtt járnia. Az iszlám civilizációnak is ez lehet a jövője – úgy kell megőriznie tradícióorientáltóságát, hogy közben az újat, a mást is be kell tudnia fogadni (182. o.).

A biblikus, negyedik tanulmánycsoportban elsőként Czövek Tamás református lelkész elemzését olvashatjuk (184–207. o.). A Genézis őstörténetének fő témája az egyetemes emberi kultúra és civilizáció – írja a szerző. A civilizáció és a kultúra fennmaradása csak úgy lehetséges, ha elismerik és megőrzik sajátos sokszínűségüket, amely napjainkra is igaz. Ahogy az ószövetségi időkben, úgy napjainkban is megfigyelhető, hogy a hivatalos vallástól eltérő nézet ma is sújthat hátrányosan. Ilyen az ateista és a muzulmán országokban a kereszténység sok helyütt tapasztalható üldözése is (204. o.). Korunkban, a „hanyatló és felemelkedő birodalmak korában” minden megközelítés, amely megkülönböztetést tesz a vallás s annak vertikális eleme között, gyanakvással kezelendő, s különösen az, ha a teremtéssel szemben a teremtett, az ember elsőbbségét hirdeti.

Zsengellér József tanulmánya azt a célt tűzte maga elé, hogy a vallásközi párbeszéd újszövetségi gondolatait bemutassa az olvasóknak (208–224. o.). Elemzését János evangéliumának három fő vallási irányzata találgatásának leírásával kezdi, majd bővebben kifejti a samaritánusok és a farizeusok teológiai különbségeit, és történelmi távlatokban vizsgálja a vallási csoportokat, azok egymásra hatását, együttes létezésének történelem alakította kereteit. Lezárásként vallástörténelmi és teológiai kiértékeléssel, egyháztörténelmi szempontból foglalja össze az elmondottakat. A zsidó,

a samaritánus és a keresztény vallási közösség együttélésének, a vallási toleranciának a „sikermodelljét” a jelen is igazolja, amikor a három vallás képviselői együtt, közösen tudják megünnepelni a samaritánusok legnagyobb ünnepét, a páskaáldozat bemutatását – Isten szabadításának, helyettes áldozatot adó szeretetének nagy tettét (222. o.).

Engly Sándor tanulmányában ikonográfiai szempontból vizsgálja az ókori Izrael vallási-kulturális „beágyazottságának” kérdéseit (225–249. o.). A szerző leírása szerint megközelítése annyiban különleges, hogy meghagyja Izrael vallásának specifikumát, elválasztja azt a környező vallási gondolkodástól, és a bibliai szövegre helyezi a fő hangsúlyt, nem téve vizsgálata kizárólagos tárgyává egyetlen kort, földrajzi területet vagy figurális ábrázolás anyagát sem. Következtetése szerint Izrael vallásilag toleráns környezetben élt, számolnia kellett a korabeli pluralizmussal, ám megtalálta annak módját, hogy saját specifikumát, identitását megőrizze, s ezt kifejezte szimbólumrendszerében is. Mindez a ma szempontjából is értékes adalékokat jelent: szilárd alapot adhat a vallásközi párbeszédhez (248. o.).

Peres Imre tanulmányában alapvetően arra a kérdésre keresi a választ, hogy a születőben lévő kereszténység s különösen a páli kereszténység a többi ókori valláshoz képest lojális vagy agresszív vallásnak minősült-e, milyen konfrontációt jelentett, milyen konfliktusokat váltott ki, mennyire volt recepcióra kész az idegen vallások közegeiben (250–267. o.). A szerző a választ az Újszövetség korának három nagy vallása – görög-római, zsidó, keresztény – egymáshoz, de főleg a kereszténységhez való viszonyának beható vizsgálata útján keresi. Arra a következtetésre jut, hogy míg a zsidósággal szemben a páli kereszténység radikális álláspontra helyezkedett, és sokszor ellenséges volt, a görög-római vallás követőivel szemben – főként a misszióban – nagyobb türelmet tanúsított. A sokszínű vallási környezet hatását azonban nem tudta kivédeni – ez azonban nem negatívumként jelentkezett, hanem szükséges és hasznos fejlődési tényezőként (264. o.).

A tanulmánykötet átfogó képet ad az olvasó szá-

mára rendszeres teológiai, újszövetségi és ószövetségi, valamint teológiatörténeti szempontból. Értékes adalékokkal szolgál a protestáns vallásértelmezéshez, és segít minket abban, hogy egyre többet és mélyebben foglal-

kozzunk a felvetett problémákkal. Kulturális, vallási találkozásokra, párbeszédre való készségre hív, nyitottan és kompromisszumkészen.

Verebics Ilka

A mulandóság utolsó cseppje

KERTÉSZ Imre: *A végső kocma*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2014.

„Mert hisz a Szép nem más,
mint az iszonyú kezdete...”

Rilke: *Első duinói elégia*

Hamvas Béla *A kései művek melankóliája* című írásában plasztikusan festi meg az idősödő szerzők utolsó műveiben megalkotott tájat: „Az öregkori táj csaknem üres tér, kevés fa, éppen csak hogy kiemelkedő halom, gyér árnyék és fájdalmasan mély távlat. Szegényes, egyszerű, sima, szenzációtlan és festőietlen. Semmi rejtett hatás. Semmi színpadi. De ezen az üres, csaknem sivár, gyér és hatástalan helyen a levegő illata és anyaga egészen más, s aki ideér, az önkéntelenül halkán beszél. Itt nem lehetne házat építeni, falut, még kevésbé várost. Ezen a helyen az életet senki sem bírná ki. Itt nem lehetne kiabálni és veszekedni. Semmi sem lenne lehetetlenebb, mint Kolonosban a vásár. Nem embernek való. A hely a magasabb létezés állandó jelenlététől felfokozott forróságban ég. Ó, a világnak e páratlan helye! Semmi csinoság, semmi cukor. Ez a csaknem üres tér kegyetlenül józan és meg-rázóan egyszerű.” Kertész Imre utolsó könyve, *A végső kocma* ehhez hasonlatos vidékre kalauzol bennünket, ahol jó ízlésű ember már nem él.

Mert mi más történhetne ezen a tájon, ebben a lát-szatában barátságos, de végtére is *barátságtalan világban* – ahol egy boldogabb kor festőjének, Camille Corot-nak drámai képe Szodoma pusztulásáról már csak a múlt újrateregethetetlen darabjaként őrzi a fiatalság drámai

gondolkodásának emlékét –, mint kivezetés a szépiro-dalomból, kivezetés egy kudarcok sorozataként megélt életből, és végül le- és elszámolás egy életművel? E kietlen vidékre érkező íróhoz Corot drámai festményével szem-ben sokkal közelebb állnak a romló látásával küszködő öreg Turner képei, akinek már *lassanként fontosabbá váltak a színek meg a világitás, mint a tiszta, mindent elhatároló és mindentől elhatárolódó vonalak*. Turner alkonyi képeit választja rokonául e „végső kocsmán, ingó árnyak közt, részeg ködökben, egy emberi hajóroncs süllyedő tatján, bukdácsoló orrán” író kéz, mely nem a vaksággal, hanem a Parkinson-kórral küszködik.

Kertész a kétezres évek első évtizedének naplójegyzeteiből (*Nyílt titok; Trivialitások kertje*) és a naplójegyzetek közé ékelődő két regénytörödékből (*Végső kocma Első és Második nekirugaszkodás*) állította össze könyvét vagy – ahogy néhol nevezi – *halálnaplóját*, melyben a testi, mentális és szociális létezésével folytatott harcá-ba, az írói életforma fenntartásáért és a vágyott végső műért folytatott küzdelmébe nyerhetünk bepillantást. E küzdelem kudarcáról tanúskodik az a lemondó gesztus, melyben az utolsó regény munkacímet ölti magára e naplókötet, amely csak részeiben lesz hasonlatos az „egy regény regénye” elvét követő *Kudarc* poétikájához. *A végső kocma* regény helyett sokkal inkább a nyíltan önéletrajzi művekhez – a *K. dossziéhoz*, a *Valaki máshoz*, a *Gályanaplóhoz* és a *Mentés máskénthez* – áll közelebb. Ezek közül is a naplóforma miatt az utóbbi háromhoz, és leginkább a *Mentés máskénthez*, melynek feljegyzéseiből állítja össze Kertész a *Végső kocma* első, *Nyílt titok* című fejezetét.

Mégis, mintha a kötet elején köszönetet nyilvánító Kertész, aki művei koronájának nevezi ezt a kötetet, és a magyar kiadás fűlszövegírója – vélhetőleg Hafner Zoltán – a *Kudarc-* és a *Felszámolás*-féle posztmodern szerkesztésű, különböző műfajú szövegeket keverő regény felé pozicionálná a könyvet. S ha jobban megvizsgáljuk a posztmodern ideológiáját bíráló Kertész utolsó könyvét, búvópatakként fel-felbukkannak a különböző műfaji szövegeket átjáró jellegzetes posztmodern formai sajátosságok: helyettesítések, le- és felcserélődések, a jelölt (Ady, Babits) és jelöletlen (Pilinszky, Bernhard) intertextusok, önintertextusok játéka.

Már a köszönetnyilvánítás is önparafrázis, melyben az író az egyik naplójegyzet vágyképének feltételeseit fogalmazza át a kijelentés véglegességébe. Pilinszky idézett mondata pedig mennyire másképp cseng az őt felelevenítő naplójegyzetet író Kertész tollából („Pilinszky jut az eszembe, az arca, a hangsúlya, ahogy mondta: »Úgy élek, mint egy kutya« – a kutya szót hihetetlen megvetéssel kiköpve”), mint később a regényíró Kertész által függő beszédben megszólaló Sonderberg doktor szájából: „Meghalni: ez az utolsó feladatunk még az életben, amit nem szabad elhibázni, másokra bízni, eszméletvesztéssel elszalasztani, hiányozni, mint gyerekkorunkban a latinóráról hiányoztunk – mondta Sonderberg –, nem: a halálunk a miénk még, utolsó birtokunk, amit, súlyos érveinket semmibe véve, csakis a mi kezünkől lehet kicsavarni... »Mint egy kutya«, idézte Sonderberg, mint egy kutya...”

Ha a nagyobb szerkezetet vizsgáljuk a szövegben, megfigyelhetjük, hogy hol reflektáltabban, hol kevésbé reflektáltan jön létre a változás: a „titokfájliba” mentett naplójegyzetek, a *triviál-napló*, mintha magától, sőt akár a halálnaplószerű regény (*Végső kocma – Első nekirugaszkodás*) ellenében íródna. Finoman szerkesztett lecsengésében, mely egy haldokló utolsó jegyzeteinek hatását kelti, átveszi az ilyen stílusban megírni kívánt

szépirodalmi szövegek, az *Első nekirugaszkodás*, valamint a Lót történetet feldolgozni vágyó Sonderberg doktor utolsó monológjának (*Végső kocma – Második nekirugaszkodás*) helyét.

A *Második nekirugaszkodás* alcímet viselő regénytöredékből látszik legplasztikusabban az a kertészi próza-poétikára oly jellemző öntükröző játék, amely folyamatosan alteregókat, önarcképeket hoz létre. A kötetzáró *Exit* felirattal ellátott féloldalnyi szöveg – *Kaddisból* átvett – utolsó mondata is erre utal: „Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.”

A regénytöredékben monologizáló író (Sonderberg doktor) ugyanúgy az író alteregójának tekinthető, mint az *Első nekirugaszkodás* B.-ként megnevezett írója vagy Sonderberg vágyott regényének alakja, a Szodomából szabadult bibliai Lót. Kertész az utóbbiban találja meg a totalitárius diktatúrából menekült vagy a totalitárius diktatúrát túlélt, de a rendszerben szocializálódott néppel közösséget vállalni nem tudó emigráns figurájának mitikus ősképet.

A kötet nemcsak az alteregóképzés által teszi lehetővé a referenciális olvasatokat, hanem a szöveg mintegy háromnegyedét kitevő naplójegyzetekben is, melyekben Kertész direkter személys, néhol akár személyeskedő hangot üt meg. Ha az életművet koronaként betetőző regényként olvassuk a *Végső kocmát*, könnyen olyan megállapításra juthatunk, mint Bán Zoltán András: az öregedő szerző önmaga *csódtömeggondnokaként*, csak mint politikusokkal parolázó *giccserelmiségi* tud rendet tenni az *inkognitók* látszata és a *másik élet* valódisága között. S a naplóíró Kertész sem mond nagyon mást a kétségbeesés irányította, mégis finoman kimunkált esszényelven megszólaló naplójegyzeteiben. A köszönetnyilvánításból kivilágó végkonklúziója azonban egészen más.

Tagebuch – olvashatjuk a német kiadás borítóján, szemben a magyaréval. A műfajmegjelöléshez hűen igazi naplót kapunk a mindennapok indulataival, érzelme-

ivel. Minden bekezdés helyhez és időhöz kötött, még ha a magyar kiadás a némettel szemben nem is jelöli dátumokkal az időbeliség rendjében sorjázó szövegeket. A bejegyzésekben nemcsak az öregedés, az elhatalmasodó Parkinson-kór, a testi és az írói lét hanyatlásának tapasztalatával találkozhatunk, hanem Kertész olyan visszatérő témáival is, mint a siker, a sikertelenség, a zsidó identitás, a családi élet, a gyermektelenség, a ma-

gányosság, a nyugati kultúra hanyatlása. S ezek – ha komolyan vesszük az író ígéretét – utoljára szólalnak meg az önmaga felszámolására törő Kertész szájából, de még most utoljára elkalauzolnak arra a *kopár vidékre*, melyen megízlelhetjük vele – hogy a bevezetőben idézett Hamvas-esszé szavaival éljek – *a mulandóság utolsó cseppjét, a létezés térképén, a megismerhetetlen határán.*

Modor Bálint

A gyógyulás ösvénye

TUTU, Desmond – TUTU, Mpho: *A megbocsájtás könyve. Négyállomásos ösvény önmagunk és a világ meggyógyításához.* Casparus Kiadó, Budapest, 2014.

Univerzális

Ez egy nagyon dél-afrikai könyv.

Ez egy nagyon amerikai könyv.

Ez egy nagyon európai könyv.

Ez egy nagyon keresztény könyv.

Dél-afrikai, mert csak ott reagálhattak úgy az évtizedek alatt megnyomorított emberek az apartheid borzalmaira, és mert csak ott tapasztalhatták meg a bölcs elnök, Nelson Mandela vezetésével 1991 után, hogy nem a bosszú útját kell követni.

Amerikai, mert módszerében, didaktikus feladataival azt próbálja elérni, hogy minden rendszerbe foglalható.

Európai, illetve univerzális, mert fehér ember mivoltunk egy sor olyan fájdalmat és ugyanakkor felelősséget generál, amelyeket csak krízishelyzetben érthetünk meg és élhetünk át igazán.

Keresztény, mert egy olyan hiteles anglikán érsek írja, aki nemcsak az Igazság és Megbékélés Bizottság elnöke volt, hanem Nobel-békedíjat kapott Krisztustól kapott mandátumának gyakorlásáért.

Gyógyulás

Mi is pontosan ez az Igazság és Megbékélés Bizottság? Nelson Mandela, Dél-Afrika első fekete elnöke az apartheid bukása után hozta létre ezt a nevében is merész kormánybizottságot, és Desmond Tutut nevezte ki az élére. Mandela így próbálta megállítani a bosszúlavínát, amely több országban is természetesen megindult, miután az elnyomott népcsoport átvette az uralmat elnyomóik fölött.

A szabály egyszerű volt: ha egy fehér rendőr vagy katonatiszt önként vállalta a sértettekkel való szembeesítést, bevallotta tettét, és teljes mértékben elismerte bűnösségét, akkor nem indítottak ellene bírósági eljárást, és nem ítélték el.

Megbocsájtás

Számomra nemcsak érdekes, hanem sokat üzenő a fordító, Rézműves László címbeli szövegezését. A j betű tudatos használata az általánosabb megbocsátás szóban nemcsak egyszerű archaizmus, nem is sznob gyakorlat, hanem az egész téma nagyon finom tálalásának bevezetése.

Azt gondolom, hogy az egész könyv hitelessége ezen a finom tálaláson múlik. Hiszen ezt a meglehe-

tősen érzékeny témát elő lehetne úgy is vezetni, hogy csak az olvasót elborzasztó történeteket mesélnek egymás után, amelyeknek aztán vagy pozitív, vagy negatív kimenetele lesz, és könnyen bele lehet esni az olcsó válaszok csapdájába is.

Tutu könyvében – amelyet egyébként lányával együtt jegyez – hál’ Istennek kerüli ezeket. A személyes hang végig érezhető, sőt az érintettség az első oldaltól egyértelmű, hiszen a szintén lelkész Mpho családjában történt gyilkosság az egyik visszatérő illusztráció a könyvben. Olyan szépen bukkan fel itt-ott, mint egy bűvópatak. Nem telepszik rá a többi történetre, hanem újra és újra előveszik, amikor szükséges. Angela emlékének is ajánlják a könyvet, ugyanis ő az a házvezetőnő, aki Tutu lánya családjánál szolgált, és egy napon az apartheid áldozata lett. Mindez a család házában történt, az egyik kislány szobájában. Természetesen ezzel a teherrel nagyon nehéz lehet együtt élni, de jó példát kapni annak kapcsán, hogy milyen módon lehet a bosszúért kiáltó csapokat elzárni és a megbocsátás útját járni.

A könyv egyik alaptétele, hogy a megbocsátásra nem az elkövetőnek van szüksége, hanem azoknak, akiknek át kell élniük a szenvedést. Tutu szavaival: „...megbocsátás nélkül odaláncolódnak ahhoz a személyhez, aki ártott nekünk (...) amíg meg nem bocsátunk annak, aki fájdalmat okozott nekünk, boldogságunk kulcsa az ő kezében marad; ő lesz a mi börtönőrünk. Amikor megbocsátunk, újra a saját kezünkbe vesszük a sorsunk és az érzelmeink irányítását.” (22. o.)

Négyállomásos ösvény

Mint egy jó tankönyv, ez is tartalmaz olyan elemeket, amelyek révén a folyamatba bevonva érezhetjük magunkat. Javasol például naplóbejegyzéseket, amelyekhez minden fejezet végén ad kulcsszavakat, továbbmutató

kérdéseket. Az egységek zárásakor egy kórituálé megélésére is hív, s az olvasás elején kiválasztott kövön keresztül a megbocsátás egész folyamatából sokat megélhetünk. Ezenkívül minden szakasz egy összefoglalással, meditációval és imádsággal zárul.

A négy állomást is nagy alázattal mutatják be Tutuék, és mindegyik pontnál annyi példát hoznak, amennyi előbbre viszi a folyamatot. A sikersztorik mellett mindig vannak olyan történetek is, amikor valaki még nem tudott a következő szintre lépni, és elakadt. Ezek még hitelesebbé teszik a könyvet, hiszen lehet, hogy egy ideig motiváló olvasni a félszázadik megbocsátó történetet is, de ha valaki még nem tart ott, akkor ez inkább csak frusztráló hatással van rá a saját életében. Nézzük a négy állomást.

Elmondani a történetet: Tutu szerint a történet elmondásával szerezhethetjük vissza a méltóságunkat, miután megsebeztek minket. Azt is ajánlják, hogy először egy barátunknak, családtagunknak mondjuk el, amit megéltünk, majd fontoljuk meg, hogy elmondjuk (megírjuk?) annak is, aki ártott nekünk. Harmadik lépcsőként pedig a nyilvános kimondás előnyeit mutatják be, a gyógyulás példáit hozva arra, amikor együtt (!) tud megjelenni egy közösség előtt a volt elkövető és a sértett hozzátartozója.

Nevén nevezni a fájdalmat: Mindig fontos azonosítani a tényekhez kapcsolódó érzéseinket, így el tudjuk fogadni sebezhetőségünket. A gyász jól dokumentálható szakaszain (tagadás, harag, alkudozás, depresszió, elfogadás) keresztül ismertetik, hogy ezt a lépcsőt nem lehet elsietni.

Felajánlani a megbocsátást: Többször megerősítik, hogy a megbocsátás döntés, ami csak tőlünk függ, és ez által fejlődünk és gyarapodunk. A megbocsátás által válhatunk áldozatból hőssé.

Megújítani vagy elengedni a kapcsolatot: Érdeemes törekedni az előbbire, de az is ugyanúgy gyógyíthat, ha tudatosan el tudjuk engedni a kapcsolatot, hiszen a fontos a tiszta lappal indulás.

Ubuntu

Dél-Afrikában ezzel a kifejezéssel írják le azt, ahogyan értik a világot. Az ubuntu szó szerint 'emberséget' jelent, de igazából azt a hitet és filozófiát jelöli, hogy minden személy csak a többi ember által önálló személy, azaz az emberség csak a többi emberhez viszonyítva értelmezhető.

Ezért a négyállomásos ösvény utolsó pontjánál sem

azt kérjük az áldozattól, hogy felejtse el, ami történt, hanem azt, hogy ismerje fel közös emberi mivoltunkat és azt, hogy meg szeretnénk változni.

A könyv olvasása során végig a reformáció egyik alapelve járt az eszemben: *sola gratia*. Azt gondolom, hogy az ajándékként kapott kegyelem megélése valahogy így néz ki a gyakorlatban.

Mesterházy Balázs

Én-eken át az Úrhoz

VÖRÖS István: *Százötven zsoltár*. Jelenkor Könyvkiadó, Pécs, 2015.

Lehet-e zsoltárt írni számítógépen? Ez utóbbi kérdésre Vörös Istvánnak az idei könyvhétre megjelent – ám évek óta érlelt – *Százötven zsoltár* című kötete vaskos igennel és kötettesttel felel. A produktivitásáról jól ismert költő számára hálás műfaj a zsoltárparafraízis, gazdag asszociációs készletét bátran mozgósíthatja, a zsoltárokat a saját képére (és kénye-kedvére) formálhatja. De korántsem öncélúan, sokkal inkább kísérleti jelleggel. Lehet-e zsoltárt pötyögve imádkozni, meditálni a világ dolgai felett? Ha a zsoltárok írója minden új lap megnyitása-kor vele jegyzi: „Én pedig énekelek, / mert Isten az én olvasóm, / és én az ő olvasója / vagyok” (LXI., azaz 61. zsoltár – a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a kötet zsoltárait arab számokkal hivatkozom), talán a hangja a cybertéren túlra szállhat...

A százötven darabból álló, a teológia, a hermeneutika és a történettudomány számára ma is számtalan kérdést nyitva hagyó könyörgő, dicsőítő vagy épp panaszkodó, átkozódó szent szövegek Vörös István jóvoltából 21. századi kontextusba kerülnek. Olvashatjuk őket együtt az eredetiekkel, néha rábukkanhatunk blikkfangos átírásokra, kifordításokra; például a lírai én gyakran helyezi magát a zsoltárok eredeti, az Úrhoz közel férközni igyekvéséhez képest az Úr elől menekülő

státuszba: „Én Istenem, én Istenem, / miért találtál meg engem?” (22.) Alapvetően mégis azt mondhatjuk, hogy az ószövetségi himnuszok a szerző számára inkább csak apropóul szolgálnak egy nagy nyelvi elhajláshoz, gondolati elrugaszkodáshoz vagy – ahogy a 85. zsoltárban is olvashatjuk – az elgondolhatatlan továbbgondolásához.

Az istenképűség – illetve az emberarcúság – mi-benléte a kötet egyik központi kérdése. Az új zsoltárok éneklője megkérdőjelezi az ehhez kapcsolódó alapvető teológiai téziseket, megpiszkálja azok jelentéstartalmait, rákérdez bizonyos axiómákra. „Az Úr az, aki megtehet-e volna, / megkíméli a világot az embertől, / de neki hasonmás kellett. / Nem ismerte magát? Vagy csak / a hasonmások természetét?” – szegezi az olvasónak a kérdést a 103. zsoltár. Ebből kiderül, hogy a zsoltáros korántsem történeti folyamatnak tekinti a – feltehetőleg Jacques Derrida után szabadon –, „elhaszníthatatlanságnak” keresztelt jelenséget, hanem adottnak. Az ember lecsúsztatását, elbukását a Bibliát Isten kinyilatkoztatásaként értelmező teológia a bűnbeesés eseményéhez köti. A szóban forgó zsoltáros azonban kevéssé mondható biblikusnak. Az ember Istentől távoli, mondhatjuk, istentelen, romlott létmódját adottnak tekinti, ebből következően vélekedése szerint az „elhaszníthatatlanság” felelőssége sokkal inkább az Alkotót terheli. Ha ilyen rossz az ember, és ennyi a szenvedés itt, a földön, vajon valóban a „lehető világok legjobbjában” élünk? Nem

történt valami fatális hiba a teremtéskor? Valóban olyan tökéletes az Úr? A sokszor zsarnoki zsoldáros végigmegy ezeken a lépcsőfokokon (hogy szöveghűek legyünk: grádicsokon), el is ér a szemrehányásig, és fel is szólítja az Urat, hozza helyre azt, amit elrontott: „Formálj végre tényleg a saját képedre minket.” (74. zsoldár)

Az Úr illetően utasíthatása egyébként nem ritka a kötetben: szállj magadba (5.), legyél gonosz a kedvemért (13.), „Ne tartsd meg a te népedet, / cseréld el másikkal...” (28.), „Azt mutasd meg, Uram, / Te milyen mulandó / vagy!” (39.), „Nőj már fel végre önmagadhoz!” (86.). A lírai én – nevezzük úgy, ahogy a 132. zsoldárban nevezve van –, *István* játsszi könnyedséggel kijelenti, hogy az Úr rendelései helytelenek (19.), pedagógiai módszereit teljességgel elmarasztalja (29.), a világot alapvetően elrontott (94.), befejezetlen műnek tartja (100.), az Úr nevében pedig – a ma emberének virtuális bezártságára utalva – szemrebbenés nélkül kinyilatkoztatja: „Elég, ha néha megnyitok egy / fájlát a tiszteletemre.” (50.) Tekintve, hogy a beszélő a zsoldár műfaját Isten színe elé való tolavásként és Isten megzsarolásaként (41.) értelmezi, a jelenségen nem akadhatunk fenn. Ez az őszinte (de mindig más: néha drámai, olykor – de sosem a posztmodern blaszfémiaig – keserű vagy épp cinikus) kifakadássorozat sajátos személyességet ad a kötetnek.

Az eredeti zsoldárok korában – nem meglepő módon – ilyen regiszterek használata szent szövegekben elképzelhetetlen lett volna, a *Százötven zsoldár* szerzője azonban alaposan kiaknázza az Istennel való – vagy valótlan, vagy azt kialakítani vágyó, esetleg lebontani igyekvő – én–te viszony lehetséges hangulatait, hangsúlyait, játéktereit. Fogas kérdés, hogy ez a variábilis gazdagság voltaképpen kinek, kiről szól. A megszólított, néha leintett Úrnak (vagy a zsoldáros szerint méltatlanul elhanyagolt női istenségnek, a „végtelen szoknyájú” Hölgynek)? Vagy épp a szólókató mögött megbújó hangkereső léleknek/én-(ek)nek, aki végre

feltárhatja rejtett tartalmait? Esetleg a zsoldárzengéshez magát kevésnek vagy épp „túlképzettnek” érző olvasónak?

A sok ironia és komikus kép ellenére – említsünk itt csak egyet a sok érzékletes közül, melyben az Úr szemére hányatik, hogy az eredeti jó világot felfalta, és még mindig ott billeg a bajsán „a kozmikus morzsa” (25.) – Vörös István zsoldárosa a nyelvet alapvetően metafizikai

kontextusban használja, gyúrja, gyötri. Alapállása sokkal reflektívabb és meditatívabb – mégis, jóval „világibbnak” tetsző –, mint az eredeti zsoldároké. Az ember alapvető létélménye, hogy minden „elhasználódik” – ahogy a 103. zsoldár ezt magára az istenképűségétől elesett emberre vonatkoztatja –, vagy ahogy Derrida híres esszéjének, a *La différance*-nak a magyarítója használja: „elkülönböződik”; magyarul: megugrik előle, amikor meg akarja ragadni, így élete voltaképpen célja, értelme és ezt nagyban szemlélve: az emberiség létének célja és értelme is nehezen megragadható számára. A nyelv azonban olyan „anyag”,

amely ezt az abszurditást is érzékeltetni képes, már ha egy, a világ és benne az ember esendőségét, esetlenségét és egyben szerethetőségét pontosan érzékelő lírai beszélő formálja.

Az „elhasználódást” központi jelenségének tekintő dekonstrukcionista nyelvfilozófia az egész kötetet átszövi: mindent lebontani, ezáltal újraértelmezni igyekszik. Nemcsak a világot megnevezni, ezáltal birtokba venni vágyott jeleink, a szavak önkényesek, de maguk a jelöltek, a világ dolgai is. Hol szó szerint, hol csak a sorok között, de szembesít a problémával, tudniillik, hogy világunkban minden relatív, nincs valódi igazodási pont. Tekintsük bár a kicsit és a nagyot vagy az Urat/urat és a szolgát. Ez a világ az, amelyben „Isten halott”. A halál oka a névvesztés a zsoldáros szerint. Persze a halál nem jelent nem létezését, csak a mi szűkös benső világunkban, a tudatunkban: „Az egész világ pusztán névalávaló / léttelen, míg nevet nem adunk egy darabjára” (95.) – olvashatjuk. Ez a lázas, lankadatlan névkeresés a Vörös István-i – néha már

meglehetősen fárasztó – zsoltárok védjegye. A zsoltáriró ugyanis kénytelen előbb mindent körülírni ahhoz, hogy a középhez közelebb férközhessen. Csak a világi jelekből tájékozódhat, amelyek – ahogy már utaltunk rá – csökevényesek. Mégis, szólaljon meg bármilyen hangon is, a lírai beszélő voltaképp mindvégig realizálni igyekszik: „Isten az ittben lakik, / és aki ott keresi, / képzelődés áldozata lesz.” (63.) Az utolsó zsoltár végén, megszabadulva a sokadik zsoltáros álarcától és a 150 zsoltárnyi kereső szóártól, az Úrnak ezt az „elhasználódását”, elérhetetlenségét, távollétét végül gyönyörűnek, igaznak és valóságosnak kiáltja ki.

„Búvóhelyet kínáltál / az én mögött a világ előtt” – szól a 31. zsoltár. Búvóhely minden zsoltárátirat is a világ előtt zsoltáriró (én) és zsoltárolvasó (én) számára egyaránt. Egy saját képre formált, saját hangra hangolt zsoltárban ugyanis az én körvonalai épp azáltal oldódhatnak fel, hogy önmagát írja bele a szövegbe. Talán ezzel a magát artikuláló önelveszejtéssel láthat meg végre valami valódit. „Lássa meg igazán önmagát, aki még sose látta a világot önmagától” – biztat a 12. zsoltár. És ha végre meglátja a saját, valódi arcát, akkor talán az Úrból is megpillanthat valamit, akinek képére és hasonlatosságára teremtett.

Kinyik Anita

Saul és a Fiú

Saul fia. Színes, magyar filmdráma, 107 perc, 2015. Rendező: Nemes Jeles László.

„Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kínt ismeritek?”
Pilinszky János: *Apokrif*

Pilinszky evangéliumi esztétikája valamiképpen párhuzamba állítható Nemes Jeles László rendezői koncepciójával: a 20. század „szent botrányának” tekintett holokausztot mindkét művészi megközelítés egyfajta profán passiótörténetként kezeli. A költő lágerversei, illetve a *Saul fia* című film jelenetei között többek között az a feszített figyelem teremt kapcsolatot, amely egy pillanatra sem téveszti szem előtt tárgyát; az áldozatra vetett élet hordozóját, aki öntudatlanul, akaratlanul is részesévé válik egy közösség keresztútjának, ám aki ezzel valamilyen szinten meg is fosztódik „saját sorsától”.

A bibliai Saul sorsfordító istenélményekor ugyanígy adja át magát egy ismeretlen erőnek, amely a damaszku-szi úton elinduló, keresztényüldöző farizeust Jézus-köve-

tő apostollá avatja. A filmbéli Sault sonderkommandós-ként (a Sonderkommandók a koncentrációs táborokban javarészt zsidó foglyokból válogatott munkacapatok voltak, melyeknek elsődleges feladata a holttestek elégetése volt) egy gázkamrából kikerülő – csodával határos módon még lélegző – kisfiú megpillantása indítja el azon az ismeretlen úton, amely az újjászületés felé vezet. „Cserben hagytad az élőket a holtakért” – hangzik el a Saulnak intézett ítélet az egyik (nem mellesleg Ábrahám nevű) fogolytárstól, amikor az a táborban készülődő lázadás sikerességét veszélyeztetve mindenáron a saját fiának hitt – időközben megfojtott, majd boncolásra előkészített – gyerek eltemetésére, egy végtisztességet adó rabbi felkutatására fordítja összes megmaradt erejét. Az addig szenttelenül, rezzenéstelen arccal és kiüresedett tekintettel holttesteket hordozó, gázkamrát tisztító Saul pálfordulása látszólag észrevétlenül megy végbe, nem kíséri semmilyen látványos reveláció.

Az ehhez igazodó, hatásvadászatot mellőző filmes eszközök – a visszafogott vágástechnikától a háttérből beszűrődő zajokig – ezt a fajta távolságtartó (akár semlegesnek, közönyösnek is mondható) nézőpontot erősítik. Egyedül a kameramozgást nem jellemzi a kö-

vetkezetes distancia: a fókusz mindvégig a főszereplő alakján van, az ő mozdulatait követi, szinte egy pillanatra sem hagyva magára az egyre inkább önkéntelenül, mintegy belső parancsra cselekvő testet. „Kilép a többiek közül, / megáll a kockacsendben, / mint vetített kép hunyorog / rabruha és fegyencfej. // Félelmetesen maga van, / a pórusait látni, / mindene olyan óriás, / mindene oly parányi.” (P. J.: *Ravensbrücki passió* – részlet) A Sault megformáló Röhrig Géza – a Tarr Béla-filmek majdhogynem állandó szereplőgárdájához hasonlóan – nem szerepet játszik, inkább a jelenlétével hitelesíti az általa képviselt figurát. Vagyis saját személyiségéből teremti meg azt

az aurát, ami úgy olvad bele a körülötte nagyrészt homályban maradó (a rá összpontosuló közelképek miatt elmosódó) környezetbe, hogy közben képes megőrizni önállóságát. Alakítása épp ezért nem nevezhető a szó szoros értelmében vett teljesítménynek, ahogy Nemes Jeles László rendezői sem csupán egy eredményesen megjelenített objektív látásmódot tükröznek. A *Saul fia* széles körű sikerének titka többek közt abban a fentebb körülírt szokatlan szemléletben keresendő, ami eddig csak az irodalomban volt felfedezhető (lásd Kertész Imre *Sorstalanság*ának pátoszmentes narrációját), és amit az úgynevezett holokausztfilmek még csak meg sem közelítettek. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy ezzel a szemléletváltással mennyivel kerülhet közelebb a néző ahhoz a végső soron elképzelhetetlen mélyvilági tapasztalathoz, amelyet csakis az auschwitzi haláltáborok falai közt lehetett megélni.

Ha Saul alakjából indulunk ki – eltekintve egyelőre a biblikus vonatkozásoktól –, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyetlen túlélési „technika” a kínok elviselésére a kiüresedett szenvtelenség lehetett. Ha az ó- és újszövetségi nevek mentén kiolvasható példázatszerű történetet is bevonjuk az értelmezésbe, azt a már

már abszurd hitet gondolhatjuk utolsó mentsvárnak, ami az elembertelenedés közelében is a legfőbb megtartó erővé válhat. Ez utóbbi azonban inkább nevezhető szent örületnek, mint tudatos tanúságtételnek; hisz a temetés teljességgel felesleges cselekedetnek tűnik a haláltábor kegyetlen körülményei között. Mégis a kegyelem egyetlen záloga lehet. Holott „Saul fia” nem a közösség üdvéért válik engesztelő közvetítővé, Saul saját magát próbálja megváltani általa. A hozzá szegődő zsidó férfiről az utolsó jelenetek egyikében derül ki, hogy csak az életben maradás reményében tettette magát rabbinak: mikor a táborbeli lázadást követően a többiekkel együtt menekülni kezd, Saul egyedül, pusztá kézzel kezdi kaparni a földet a holttest mellett... „A konkrét, ami már majdnem átcsap a képletesbe” – mondta Pilinszky egy interjú alkalmával a soa eseményeiről. Ebben a filmben is a konkrétumok, valamint a képletes mozzanatok határmezsgyéjén veszteglünk. Hogy melyik oldalra billen a befogadói reflex vagy lelkiállapot, kérdés marad, mivel a mozgóképes „holokausztemlékezet” eddigi termése jórészt más megközelítésre kondicionálta a nézőket (Steven Spielberg *Schindler listájától* kezdve Roberto Benigni

Az élet szép című filmjéig inkább egy melodramatikus szintet céloztak meg a rendezők, ami jelen esetben szinte teljesen ki lett iktatva). Ezzel együtt a bevezetőben említett Pilinszky-féle passiótörténet sem tokolódik az előtérbe, miközben Saul – a többi fogoly közül egyfajta kiválasztottként elkülönülő – alakjának bibliai áthallásai folyamatosan beszüremkednek a láger polkai atmoszférájába. A halál torkából szabadulni próbáló sonderkommandósok nemcsak hogy bolondnak tartják társukat, érthető módon éppen úgy akarják megmenteni, hogy az e világi menekülési útvonal felé terelik. „Mert aki meg akarja menteni az életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét énértem, megtalálja” (Mt 16,25) – szól a jézusi intelem. Saul úgy veszejt el magát,

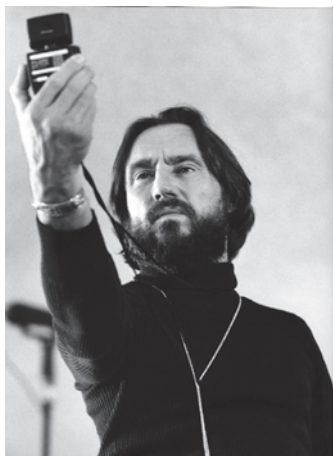
hogy rátalál sorson túli rendeltetésére: a Fiú testének felemelését választja, holott valószínűleg tudja, hogy nem az ő vér szerinti fiát hordozza az utolsó pillanatig.

Ismét Pilinszkyt idézem, aki a háború alatt, egy vonatút során egymás után dobálta ki az ablakon a hátizsákjába tömött könyveit, mert – mint mondta – a világegés közepette nem maradtak érvényesek. Egyedül az Evangélium maradt vele, de az „úgy, mint egy kutya”. Erdély Mátyás kamerája is ilyen hűséges kutyaként követi Saul lépéseit a rézsút forduló fegyencfejek és hideg gödrök között; csak akkor hagyja magára, mikor az elhagyja testét, és megpillantja a feltámadott fiú (képletes? konkrét?) képét lelki szemei előtt.

Papp Máté

Mint a filmekben

Fényképezte Zsigmond Vilmos. A Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállítása. 2015. április 10. – 2015. június 21.

A történet egy beteg kamaszszal kezdődik, aki unalmában Dulovits Jenő *Művészi fényképezés* című könyvét lapozgatja. Pár év múlva operatőrként végez a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, 1956-ban pedig kalandos körülmények közt – a forradalomról készített filmes dokumentumokkal a táskájában – az Egyesült Államokba emigrál, hogy egy küzdelmes évtizedet követően a hollywoodi filmfényképezés egyik megújítója legyen.

A Ludwig Múzeum június 21-ig tartó kiállításán az idén 85 éves Zsigmond Vilmos életútjának mintegy 150 fotóval és jónéhány filmrészlettel dokumentált állomását

követhették végig a látogatók. Egy ilyen életutat szívesen kísérnénk végig közvetlen közletről, s Tomas Opitz és Puskás Bea kurátoroknak épp ez volt a céljuk: Zsigmond Vilmost mint embert bemutatni. Valójában azonban a személyesség erősen áttételes lesz, hiszen a családi, baráti szféra kimarad a válogatásból.

A szűrőn fennmaradt fotográfiákon keresztül azonban nemcsak egy színes, kalandos életút, hanem egy sok mindenre nyitott ember képe is kirajzolódik. Nincsenek irányzatok, ahogy az általa fényképezett filmeket sem lehet egyetlen műfajba besorolni. Zsigmond bármit lefotóz, ami megtetszik neki, alkot így tájképet, portrét vagy szociofotót. Külön izgalmas, hogy a magyarországi képeken olyan, a köztudat számára részben feledésbe merült témákat jelenít meg, mint a mészégetők tanyavilága vagy az ötvenes évek Budapestjének mára átalakított épületei, terei, esti fényei.

Az 1957-es amerikai emigráns hajóút, majd a New York-i kikötés képein a rácsodálkozás és a bizonytalan jövőtől való szorongás hangulatai keverednek, de a később készült képeken szinte tapintható, ahogy az újdonság iránti kíváncsisága felülkerekedik a nehézségek ellenére is.

A forradalomról Kovács László operatőrrel együtt készített dokumentumok fogódzót jelentettek az első időkben, a világ részben innen értesült a forradalom eseményeiről.

Az emigrációt követően egy évtized kellett ahhoz, hogy Zsigmond európai filmes, pontosabban francia és olasz új hullámos tapasztalatai, személyes kvalitásai, kísérletező kedve kivívják az őt megillető helyet és megbízásokat. Ez az első évtized sem volt azonban hiábavaló. Ezalatt született például *Az igazi égszínkéék* (1958) című film, mely Balázs Béla meséjét dolgozza fel, és amely Cannes-ban az Egyesült Államokat képviselte rövidfilm kategóriában. Az igazi siker az 1970-es évek elején érte el, olyan filmekkel, mint a *McCabe és Mrs. Miller* (1973, Robert Altmannal), *A szarvasvadász* (1978, Michael Ciminoval) vagy a *Harmadik típusú találkozások* (1977, Steven Spielberggel), mely utóbbi meghozta az Oscart is számára.

Karrierje fellendülésétől kezdve mind kevesebb ideje jutott privát fotók készítésére, holott ahogy a filmezést, ezt is mindig szenvedéllyel, szívesen művelte. Az életút-nak e szakaszát dokumentáló képek utazásait, filmek helyszíneit örökítik meg. A markáns hangulatú tájakon a fénynek, légköri viszonyoknak különleges szerep jut, gyakran jelenik meg készülő vihar vagy naplemente. A magánember filmesként fotóz privát útjain is, a főmotívum és a környezet egyformán hangsúlyos, a kiválasztott nézőpont sosem túl közeli.

Zsigmond Vilmos Magyarországgal az enyhülés éveitől kezdve a mai napig szoros kapcsolatban áll. Többek közt 2001-ben Káel Csaba vele forgatta a *Bánk Bánt*, amely a lódzi Camerimage fesztiválon elnyerte a legjobb operaadaptáció díját.

Nem magától értetődő, hogy egy operatőr kiváló fotográfus is legyen. Korábbi, más operatőrökkel közös kiállításán ki is derült: sokkal több művészi képet lehetett tőle bemutatni, mint kollégáitól. Ennek magyarázata lehet az a momentum is, amiről egy korábbi interjúban vallott, amikor a magyarországi filmezésről faggatták: itthon nehezebbek a körülmények, de több az elsősorban lelkesedésből és nem csupán a pénzért dolgozó szakember.

Nagy Villő

Színek, szövetek, szimbólumok*

Vízzel, fonállal. Lieber Éva festő- és textilművész kiállítása. Budakeszi, 2015. április.

Amikor a tíz évvel ezelőtt elhunyt művésznő gyermekeitől, a restaurátor Somos Évától és a szintén festő Somos Gyulától azt a megtisztelő felkérést kapja egy irodalom-

történész, hogy megnyissa egy képzőművész kiállítását, okkal elbizonytalanodik. Végül összeszedi minden bártorságát: elvégre az irodalom és festészet rokon lelkű művészetek; *Ut pictura poesis* – mondta már Horatius is. Pár éve azt is tudjuk, hogy Lieber Éva férje, Somos Miklós (1933–2009) festői életműve hajnalán költő is volt.

Bár Lieber Évával személyesen nem találkozhattam, művészetével való első találkozásom éppen tíz évvel ezelőtt, 2005 áprilisában történt. Hellner Péter kért meg,

* A Lieber Éva festő- és textilművész *Vízzel és fonállal* című kiállításának megnyitóján elhangzott beszéd szerkesztett változata.

hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai campusán mutassam be a Franciaországban élő festő, Thuronyi István alkotásait.

Hellnerék vittek el a szintén Budakeszin élő Bechtold családhoz, akik az idős festőt magyarországi tartózkodásának idején mindig otthonukba fogadják.

Bechtoldék lakásába lépve azonnal megérintett egy falon függő hatalmas festett textilkép, amely kék-zöld-barna-piros szín pompájával, szimmetrikus kom-

pozíciójával életet, szeretetet és bensőségeséget sugárzott. Az emléket mint egy váratlan, mégis kellemes áramütést azóta hordozom magamban.

A sugártól én is érintett lettem; megfogott az akkor még ismeretlen alkotó művészete. Hogy miért? Talán szerepet játszhatott benne, hogy gyerekkoromban, amikor a betűket még nem ismertem, nagyon kedveltem a bibliai történetet képekről – ahogy mi gyermekként akkor neveztük –, „szent” képekről „olvasni”, bármilyen furcsán is

hangozhatott ez a hatvanas években egy falusi evangélikus lelkész családjában.

Az életfamotívum köti össze az öt bibliai jelenetet, a Megváltó érkezésének és a gyermek Jézus életének öt epizódját „olvashatjuk” itt. Fent baloldalt az angyali üdvözlöt, a jobbszélén Mária és Erzsébet találkozását; középen a betlehemi jászolban a gyermeket; lent balra az Úr templomi bemutatását a *Nunc dimittist* mondó agg Simeonnal és Annával; majd jobbra lent az írástudókat az értelmével meghökkenítő tizenkét éves Jézust, a háttérben az elveszettnek hitt gyermekét boldogan megtaláló édesanyával, Szűz Máriával.

Ma már tudom, hogy ez a narratíva az örvendetes rózsafüzér színekkel, szálakkal való elimádkozása: 1. Akit Te, Szent Szűz, a Szentlélektől fogantál; 2. Akit Te, Szent Szűz, Erzsébetet látogatva hordoztál; 3. Akit Te, Szent Szűz, a világra szültél; 4. Akit Te, Szent Szűz, a templomban bemutattál; 5. Akit Te, Szent Szűz, a templomban megtaláltál.

Boldogok, akik „hallják a képet” és „látják a hangot”.

Bár Lieber Éva vallásos családban született (Budapest 1932-ben), a keresztény hit csak azután vált életművét elsődlegesen ihlető forrásává, hogy a család a fővárosi köregetegből a tiszta levegőjű, szép fekvésű Budakeszi dombjára épült kertes házba költözött.

Lieber Éva az ötvenes évek elején a Magyar Képzőművészeti Főiskolán grafikát tanult Kádár György tanítványaként. Viszonylag korán kezdett akvarellképeket festeni; rendszeresen voltak kiállításai a vásárhelyi őszi tárlatokon és a Zsenyei Művésztelepen.

Lírai ihletésű tájfestészete – a Balaton-felvidék, a Badacsonyi, a budakeszi táj – viszonylagos állandóságot mutat; sajátos kölcsönösséget érzünk: a művész szereti a tájat, a táj szereti a művészt. Csendeleiteiből is a benső harmónia és nyugalom árad. Korai képein nemcsak a népi mítoszok motívumaival, hanem a népek mítoszainak gazdag kelléktárával is találkozunk: a domb, a szántóföld, az életfa, a növény, a hal, a madár egyre gyakrabban jelenik meg akvarelljein.

Omnis mundi creatura, quasi liber et pictura – mondták a középkorban: az egész világ olyan, mint egy könyv és egy kép; a teremtett világ, a természet jel, amely a *Te deummal* Istent dicsőíti. Igen, Lieber

Zodiákus

Örvendetes rózsafüzér

Éva akvarelljei is zenélnek, hol halk zümmögéssel, hol fegyelmezetten visszafogott erőteljességben. Sohasem túl harsányan. Az akvarellek legszebben akkor szólnak, amikor az emberről énekelnek. A *Segítség* az irgalmas samaritánus történetét idézi fel. A *Szent Kristóf* fordított asszociációt keltett: a szakrális téma, a *Krisztus-hordozó* profán – húsz-huszonöt éves, apai – emlékeket idézett fel.

Lieber Éva technikai újtó is volt: előre megrajzolta, majd színes cérnával gondosan hímezte, sokszor gyapjával is fonta képeit. A művész egy Albert Zsuzsa készítette 2001-es rádióinterjújában így mutatta be művészi technikáját: „Van, amit gyapjával rakok, van, amit csak hímzek, van, amikor a gyapjúrakást hímzéssel keverem. Ez egy újabb »találmány«, nem én találtam ki, sőt a régi kínaiak is csinálták, hogy textilfestékekkel festettek vászonra, és utána applikálták rá, hímeztek és varrtak még rá. Ez izgalmas dolog, mert mikor aláfestem, (...) be kell kalkulálni, hogy én azt más színnel fogom esetleg varrni, szóval a kettő összehatása az, hogy textil maradjon, aminek textilnek kell lennie. Nem az, hogy egy tájképet megvarrok tájképnek, hanem azt át kell tenni.”²

Mind a vízzel festett, mind a fonállal készített képek egyik fő motívuma a hal, amely nála sem csupán visszatérő csendéletkellék, hanem archetípus és szimbólum. Mindenekelőtt a keresztények szimbóluma. Nem csak azért, mert a Mester első követői halászok voltak, akik átérték a csodálatos halfogás élményét. Nem is azért, mert a Feltámadotról azt jegyzi fel az evangélista, hogy halat fogyasztott velük, s még azért sem, mert halálára és feltámadására a Jónás jeleként utalt nekik. Hanem főleg azért, mert az őskeresztények a hal szimbólumába rejtették, benne őrizték és hordták a hit misztériumát: a görög *Ichthüsz* betűszó jelentése, mint tudjuk: Jézus Krisztus Isten Fiú Megváltó.

Az elmúlt évben Lieber Évának és fiának közös

kiállítása volt látható a jezsuita Párbeszéd házában *Iktológia* címmel. Anya és fia képeinek közös szimbolikáját, az „iktológia ikonográfiáját” szemlélhettük és tanulmányozhattuk. Lieber Éva immáron az újtott technikával készített egyik első nagyméretű, 1969-ben készült textilképe, a *Zodiákus* az asztrológiai és a bibliai szimbólumokat szintetizálja, ahogy például a reneszánsz idején ezt a neoplatonikusok tették. A tizenkét zodiákusjegy és a négy évszak a természet ciklikusságát idézi fel, ám az édenkerti epizód a bűnbeesés előtti pillanatra utal.

Feltűnik, hogy Lieber Éva alig-alig ábrázolja a rosszat, a gonoszt, s annál többször a jót. Az angyalok bukásával,

a megkísértés történetével viszonylag ritkán találkozunk a képein. Lieber Évának igaza van: *jobban szereti a jót, mint a rosszat*. A *Zodiákuson* az életfa törzsébe fúrja (rejt) magát a sziszegő kígyó; a jó, az életfa felfelé, az ég felé növekszik, a kígyó azonban lefelé, a mély bugyrok felé hatol. Ez már a halálon, a pusztuláson, a rosszon való örömteli győzelem előérzete. Az ősevangélium.

Négy évszak című művének darabjain ott van a halból kinövő életfa, a fényforrás: a nap és a hold, a fa, a madár s az elmaradhatatlan emberpár. A *Nyár* valódi kiteljesedés: ott a csecsemővel teljessé vált boldogság, a család, s az apa a furulyázó ujjával jelképezi a harmóniát.

„Since golden October declined into sombre November” („Mióta aranylő október komor novemberbe / Hajlott”) – mondja a kórus T. S. Eliot *Gyilkosság a székesegyházban* című drámája elején. Ezt a hangulatot érezzük az *Ősz* aranyszínekbe öltözött faleveleinek és a kezüket a tűz parazsán melegítő párnak a láttán. Aligha hiszem,

Négy évszak – tél

² ALBERT ZSUSZA: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*. 8. köt. Pro Pannonia Alapítvány, Pécs, 2013. 102–103. o.

Segítség

hogy helytelen, ha nemcsak Vivaldi *Négy évszakja*, hanem T. S. Eliot *Négy kvartett* című versciklusa is eszünkbe jut, amely az angol költő keresztény fordulata után született.

A *Tél* című negyedik képen ismét a hal hordozza az immár nekünk hátat fordító s a földi életből, a képből lassan kivonuló, a lenyugvó nap felé tartó, egymást támogató idős emberpárt.

Az elmúlt három évben kollégáimmal Milton *Elvesztett paradicsom*ának kritikai kiadásán dolgoztunk. Milton élete derekán megvakult, és az angol irodalom legnagyobb eposzát vakon diktálta leányainak. Milton költészetét gyakran hasonlították varrott faliszőnyeghez. A költő a Szentlélek ihletését kérve „benső szemével” látta és láttatta a mennyei világot, a Fiú felkenetését követően a Sátán lázadását, majd a megváltás történetét. A „nagy kompasszal alkotott” mesterműben a világ teremtésének hét napját az elbeszélő költemény hetedik könyvében az Úr által küldött Rafael angyal meséli el az első emberpárnak.

Lieber Éva szövezeit szemlélve Milton szövege jelenik meg előttem. Az irodalomtudósok manapság sokszor használják az „intertextualitás” kifejezést; ilyenkor az egyes szövegek egymásba való átfolyására, utalására s visszhangjaira gondolnak. A Biblia is ilyen – hitünk

szerint a Szentlélek által ihletett – intertextuális alkotás. Az elől lévő szövegek hátrafelé, a hátul lévő szövegek előreutalnak; idézet idézet hátán. Ahogy Szent Ágoston mondta: az Ószövetség elrejtje az Újat, az Új kinyilatkoztatja a Régit.

„Minden szöveg” – mondta Derrida: a szent könyvek, az élet, az ember, a történelem, a társadalom, a polisz élete mind-mind értelmezésért kiált. S az intertextualitás mellé odatehetünk egy másik szót: „intertextilitás”: minden szöveget! Az emberi testet is a sejtek s a belőlük formálódó szövetek alkotják; mi is szövetben, ruhában járunk – s a bukott emberpárnak a Teremtő is „bőrruhát”, mondjuk így: „szövetet” készített.

Minden művészi alkotás az isteni alkotás e világi leképezése, szövege. Lieber Évának a Teremtő nemcsak emberi talentumot adott, amellyel ő igen jól sáfárkodott, hanem bevonta, „beszötte” őt önmagába; s önmagát pedig öbelé, a művészebe varrta. „Ímé, markaimba metszettek” – mondja Károli Gáspár Ézsaiása; „Ímé, a tenyerembe rajzoltalak Téged” – így a katolikus fordítás Izaiása (Ézs 49,16).

Az Isten művész: metszetet, rajzot készít. Lieber Éva egyik nagyméretű varrott textiljének ez a címe: *Az élet tenyerén*. Az első emberpár, Ádám és Éva éppen az Isten, az élet tenyerén, az Édenkert hajójának védettségében egymás kezét (tenyerét) fogják, s a tenyér ujjairól – avagy a hajó árbocrúdjaíró – élet, azaz rügy fakad.

Tavasza van, élet fakad: a feltámadás az új élet zsengeje. Mi, egykoron elesett emberiség immár új teremtmények, újonnan szült csecsemők vagyunk: *quasi modo geniti* – amint ezt egy húsvét utáni vasárnapon ünnepeljük. Örülünk az életnek, örülünk a szeretetnek, szeressük az örömet!

Lieber Éva a már idézett rádióinterjúban így nyilatkozott: „Aminek örül az ember, azt meg akarja osztani mással is. Attól szebb a világ, hogy nem utáljuk egymást, hanem amit az ember adhat, az lehetőleg jó legyen.” (Uo. 107. o.)

Lieber Éva tíz évvel a halála után – gyermekei segítségével – ezt a kiállítást adja nekünk: vízzel festett és fonállal varrt képeket.

Fabiny Tibor

TARTALOM

LECTORI SALUTEM		
Pröhle Gergely: <i>Ültessünk almafát!</i>		1
IRÁNYTŰ		
Laborczy Géza: <i>Bizalom ma és holnap</i>		3
TANÚK ÉS TANULSÁGOK		
Békési Sándor: <i>Lélekben és igazságban. Friedrich Schleiermacher liberalizmusának hatása Ballagi Mór megnyilvánulásaiban</i>		5
ISTEN MŰHELYE		
Borbás Gabriella Dóra: <i>Hit általi megértés. A jézusi példázatok értelmezésének nyelvi és lelki háttere</i>		12
IDÉZŐJEL		
Iancu Laura: <i>Tétován • Fogságban • Kibúltan</i>		20
TEREMTETT VILÁG		
Joós Andrea: <i>Kő, csont, DNS. Interjú Viola Bencével</i>		21
HAJLÉK		
Baku Eszter: <i>A 20. század első felének centrális templomai. Pecz Samu templomépítészeti elveinek hatása a két világháború közötti protestáns templomépítészetben</i>		27
Gyetzvainé Balogh Ágnes: <i>Pecz Samu műegytemi épületei</i>		38
ESSZÉ		
Balázs Mihály: <i>Luther hozzánk beszél. Az Asztali beszélgetések új magyarításáról</i>		53
SZEMLE		
Lanstyák István: <i>Bibliafordítások használatban</i>		61
Kertész Botond: <i>Bonhoeffer, a celeb</i>		65
Papp Máté: <i>Könyvek suttogása</i>		67
Verebics Ilka: <i>A párbeszéd lehetőségei</i>		68
Modor Bálint: <i>A mulandóság utolsó cseppje</i>		72
Mesterházy Balázs: <i>A gyógyulás ösvénye</i>		74
Kinyik Anita: <i>Én-eken át az Úrhoz</i>		76
Papp Máté: <i>Saul és a Fiú</i>		78
Nagy Villő: <i>Mint a filmekben</i>		80
Fabiny Tibor: <i>Színek, szövegek, szimbólumok</i>		81

BAKU ESZTER • BALÁZS MIHÁLY • BÉKÉSI SÁNDOR • BORBÁS GABRIELLA DÓRA •
FABINY TIBOR • GYETVAINÉ BALOGH ÁGNES • IANCU LAURA • JOÓS ANDREA
• KERTÉSZ BOTOND • KINYIK ANITA • LABORCZI GÉZA • LANSTYÁK ISTVÁN •
MESTERHÁZY BALÁZS • MODOR BÁLINT • NAGY VILLÓ • PAPP MÁTÉ • PRÓHLE
GERGELY • VEREBICS ILKA

